

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

SEMRA KAYA

AĞLEBÎ DEVLETİ VE AKDENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ (800-909)

Danışman

Doç. Dr. Ali Kürşat TURGUT

Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

SEMRA KAYA

AĞLEBÎ DEVLETİ VE AKDENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ (800-909)

Danışman

Doç. Dr. Ali Kürşat TURGUT

Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Semra KAYA'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

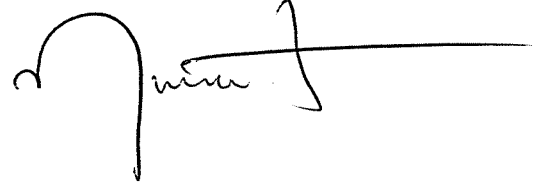
Başkan : Prof. Dr. M. Sadık AKDEMİR

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Ali Kürşat TURGUT

Üye : Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih DUMAN

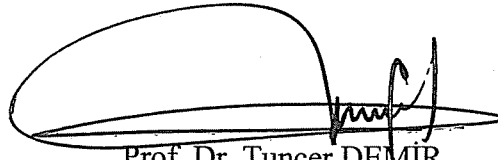
Tez Başlığı: Ağlebî Devleti ve Ağlebî Devleti'nin Akdeniz'deki Faaliyetleri (800-909)

Tez başlığı "Ağlebî Devleti ve Akdeniz'deki Faaliyetleri (800-909)" şeklinde değiştirilmiştir.

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi 30/01 /2019

Mezuniyet Tarihi 30/01 /2019

Prof. Dr. Tuncer DEMİR

Müdür

AKADEMİK BEYAN

T.C.

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE;

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ağlebî Devleti ve Akdeniz’deki Faaliyetleri (800-909)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, tezimde yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisindeki bu eserlere atıf yapıldığını beyan ederim.

(İmza)

Semra KAYA

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	3
ÖZET	4
SUMMARY	5
ÖNSÖZ	6
GİRİŞ	8
A. Kaynaklar ve Araştırmalar	8
a. Kaynaklar	8
b. Araştırmalar	11
c. Ağlebî Hakimiyetinden Önce Kuzey Afrika'nın (Mağrib) Coğrafi ve Siyasi Durumu.....	12

I. BÖLÜM

AĞLEBÎ DEVLETİ'NİN KURULUŞU, YÜKSELİŞİ VE YIKILIŞI

1.1. Ağlebî Ailesi	15
1.2. Ağlebî Devleti'nin Kuruluş Süreci.....	16
1.3. Kuruluş Dönemi Emirler	18
1.3.1. İbrahim b. Ağleb b. Sâlim b. Ukal et-Temîmî (İbrahim b. Ağleb) (795-812).....	18
1.3.2. Ebû'l-Abbâs Abdullah b. İbrahim (Ebû'l-Abbâs Abdullah, I. Abdullah) (812-817)	21
1.3.3. Ebû Muhammed Ziyâdetullâh b. İbrahim (I. Ziyâdetullâh) (817-838)	23
1.2. Ağlebî Devleti'nin Yükselişi.....	26
1.2.1. Ebû Ukal b. İbrahim b. el-Ağleb (Ebû Ukal el-Ağleb) (838-841)	26
1.2.2. Ebû'l-Abbas Muhammed b. el-Ağleb (I. Muhammed) (841-856)	27
1.2.3. Ebû İbrahim Ahmed b. Muhammed (Ahmed) (856-863)	30
1.2.4. Ziyâdetullâh b. Muhammed el-Aşgar (II. Ziyâdetullâh) (863-864)	30
1.2.5. Ebû'l-Garânik Muhammed b. Ahmed el-Meyyit (II. Muhammed) (864-875).....	31
1.3. Ağlebî Devleti'nin Duraklama Süreci.....	32
1.3.1. İbrahim b. Ahmed (II. İbrahim) (875-902).....	32
1.3.2. Ebû'l-Abbas Abdullah Muhammed b. İbrahim (II. Abdullah) (901-902).....	34
1.3.3. Ağlebî Devleti'nin Yıkılışı.....	35
1.3.3.1. Ebû Muzar Ziyâdetullâh b. Ebû'l-Abbas (III. Ziyâdetullâh) (902-909).....	36

II. BÖLÜM

AĞLEBÎ DEVLETİ'NDE SİYASİ VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

2.1. Ağlebî-Abbâsî Hilafeti İlişkileri.....	39
2.2. Ağlebîlerin Afrika'daki Müslüman Hanedanlıklarla Olan Siyasi İlişkileri.....	43
2.3. Ağlebîlerin Endülüs Emevileri ile İlişkileri	45
2.4. Ağlebîlerin Tolunoğulları ile İlişkileri	46
2.5. Ağlebîlerin Gayr-i Müslimlerle İlişkileri	48
2.6. Ağlebî Devleti'nde Sanat ve Mimari.....	52

III. BÖLÜM

AĞLEBÎ DEVLETİ'NİN AKDENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ

3.1. Ağlebîler Öncesi Müslümanların Denizcilik Faaliyetleri	59
3.2. Sicilya'nın Coğrafi Stratejik Konumu.....	66
3.3. Ağlebî Hakimiyetinden Önce Sicilya.....	69
3.4. Ağlebîlerin Sicilya'daki Faaliyetleri	72
3.5. Ağlebîlerin Sicilya'daki Komşu Devletlerle Olan İlişkileri ve İtalya'daki Faaliyetleri.....	80
3.6. Malta'nın Fethi ve Ağlebîlerin Malta'daki Faaliyetleri	88

SONUÇ	92
KAYNAKÇA	96
EKLER	105
ÖZGEÇMİŞ	119

KISALTMALAR LİSTESİ

arch.	: archive
b.	: baskı
bkz.	: bakınız
bin	: oğlu
C.	: cilt
Çev.	: çeviren
D.İ.A	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
İ. A.	: İslam Ansiklopedisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
nşr.	: neşreden
sa.	: sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
vol.	: volume

ÖZET

Kuzey Afrika'da hayatlarını idame ettiren Arap kökenli bir toplum olan Ağlebîler, Abbâsî halifelerinin hakimiyetinde bulunan Kuzey Afrika'da (Mağrib) bölge halkının da isteğiyle İfrîkiye merkezli olarak kurulan bir devlettir. Ağlebî Devleti Abbâsî halifeliğine bağlılığının bir nişanesi olarak halifeler adına hutbe okutup kendi paraları üzerine isimlerini naksettirmiştir. Ağlebîler devlet kurduktan sonra pek çok isyanla meşgul olmuşlardır. Bu durum yeni kurulan bir devlet için yeni topraklar fethetme zaruretini doğurmuş ve fetih hareketleri Kuzey Afrika'ya en yakın bölge olması nedeniyle Sicilya Adasına yoğunlaşmıştır.

Akdeniz'in en büyük adası olan ve *Altın Ada* diye tabir edilen Sicilya, Akdeniz ticaret yolları güzergâhında verimli topraklara sahip olması hasebiyle tarih boyunca istilalara maruz kalmıştır. Sicilya Adasının altın ada diye anılmasının sebebi özellikle kıyı şeridinden birçok medeniyetin uğrak ticaret bölgesi olması ve zengin toprak mahsulleriyle de ülkenin gıda ambarı olarak bilinmesidir. Dolayısıyla bu tür faktörler adanın stratejik önemini daha da arttırmıştır.

Ağlebî Devleti'nin Sicilya Adasını fethetme isteği özellikle ticari ilişkileri geliştirme, ekonomik refah seviyesini artırma ve aynı zamanda tarım ekonomisini de canlandırma amacıyla birebir ilintilidir. Ağlebî Devleti'ni öne çıkaran en önemli faaliyeti Akdeniz bölgesinde gerçekleştirmiş olduğu fetihleridir. Sicilya ile başlayan fetih faaliyetleri, Sicilya'nın büyük bir kısmında hakimiyet sağlandıktan sonra bunu takip eden İtalya yarımadasına yaptığı seferleridir. Ağlebî Devleti, son olarak Malta adasına düzenlediği fetih faaliyetlerinin ardından Fatimiler tarafından yıkılmıştır.

Bu çalışmada yüzyıllık bir hakimiyet (800-909) süren Ağlebî Devleti'nin, siyasi hayatı, ticari ilişkileri, kültürel ve siyasi ilişkileri, sanat ve mimari alanda faaliyetleriyle birlikte incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ağlebî Devleti, Kuzey Afrika, Akdeniz, Sicilya

SUMMARY
AGHLABID STATE AND ITS ACTIVITIES IN THE
MEDITERRANEAN (800-909)

Aghlebid, of Arabic-origin society living in North Africa, is a country founded upon the request of the local community as Ifrikīyye centered in Maghrib region which is under the protection of Abbâsîd caliphate. As a sign of their loyalty to Abbâsîd caliphate Aghlebid gave sermons in the name of Abbâsîd caliphs and engraved their names on their own coins. Having founded the country, Aghlebid engaged with plenty of riots. It resulted in an obligation of conquering new lands and the actions were focused on Sicily as it was the nearest territory to North Africa.

Sicily, the biggest island of Mediterranean sea and known as “golden island”, was exposed to invasions throughout the history because of having fertile soils on the roads of Mediterranean Trade Routes. The reason why Sicily is referred as “golden island” is that being a popular trade area for many civilizations from the coastal line and being widely known as the “food barn” because of the rich agricultural products. So, this kind of factors increased the strategic importance of the island.

Aghlebids’ desire for conquering the Sicily is especially related with improving business connections, increasing welfare level and reviving agriculture. The most important activity highlighting the Aġlebî State is its conquests in the Mediterranean region. The activities of the conquest, which began with Sicily, were followed by the expedition to the Italian peninsula after the dominance of most of Sicily. The state of Aglebi was finally destroyed by the Fatimids after the conquest of the island of Malta.

In this study political life, business relations, cultural-political relations art and architectural works of Aghlebid-lasting more than a century-were searched.

Keywords: Aghlebid, North Africa, Mediterranean sea, Sicily

ÖNSÖZ

Hazırlanan bu Yüksek Lisans tezinde Ağlebî Devleti ve onun Akdeniz’de, Sicilya ve İtalya’ya yapmış olduğu faaliyetleri incelenmiştir. Ağlebîlerin, İfrîkiye’de Abbâsî hakimiyetinin izleri silinmek üzere iken devlet kurmasıyla birlikte Abbâsî hilafeti bu bölgede yaklaşık bir asır daha hüküm sürdürmüştür. Bu sebeptir ki Abbâsî hilafeti, İfrîkiye bölgesinde hem iç siyasette hem de dış siyasette kendisine bağlı bir devletin kurulmasına izin vermiştir. Ağlebî Devleti aynı zamanda Abbâsîler için birer tehdit unsuru olan Midrârîler, Rüstemîler ve İdrîsîler gibi devletleri bölgeden uzak tutmayı başaramamışlardır. Ağlebî Devleti kuruluşu itibariyle Abbâsî hilafetine olan bağlılığını göstermek adına; halifelerin isimlerini hutbelerde okutturmuş, aynı şekilde paraların üzerlerine işlemiş ve bunların yanı sıra her yıl düzenli olarak vergi ödemeyi de ihmal etmemişlerdir.

Ağlebîlere devlet kurma imkanı tanıyan ve onlara devlet bünyesinde her türlü desteği sağlayan Abbâsîlerdir. Dışta Abbâsî halifesine bağlı içeride bağımsız bir devlet olma hüviyeti gösteren Ağlebîlerin her yönden en yakın temasta bulunduğu devlet hiç şüphesiz Abbâsîlerdir. Ağlebîlerin Batı’da ilişki kurduğu önemli devletlerden birisi Endülüs Emevîleridir. Onların bu bölgede mücadele ederek irtibat sağladığı diğer devletler ise Trablus’da kurulan Rüstemîler ve İdrîsîlerdir. Ağlebîlerin, Doğu’da Mısır’da kurulan Tolunoğullarıyla farklı nedenlerle ilişkide olduğu bilinmektedir. Müslüman devletlerle siyasi ve kültürel ilişki halinde bulunan Ağlebîlerin gayri Müslimlerle de çeşitli sebeplerle temas içinde oldukları malumdur. Onların Bizans ile Sicilya’daki siyasi ve ekonomik ilişkileri İslam tarihinde üzerinde durulması gereken önemli bir evredir.

Ağlebî Devleti ülke içersindeki karışıklıklarla uzun bir süre mücadele ettikten sonra I. Ziyâdetullâh döneminde fetih faaliyetlerine başlamıştır. İlk hedefleri Akdeniz bölgesinde yer alan ve konumu itibariyle de yakın mesafede bulunan Sicilya Adası olmuştur. Ticaret yolları güzergahında bulunan bu mezkur ada, tarım ve yer altı kaynakları açısından zengin bir potansiyele sahiptir. Bu ve benzeri özellikler sebebiyle Sicilya Adası ekonomik açıdan önem arz etmektedir.

Ağlebî Devleti için de hayati bir öneme sahip olan Sicilya yukarıda sözü edilen kaynaklar sebebiyle tarih boyunca istilalara maruz kalmıştır. Palermo merkezli Akdeniz bölgesinde İfrîkiye karşısında yer alan Sicilya Adası, aynı zamanda stratejik konumu açısından hakimiyeti altına girdiği devletlerce askeri bir üs olarak da kullanılmıştır. Egemen güçlerin hareket merkezi olan ada, pek çok medeniyete ev sahipliği yapmanın yanı sıra tarih kayıtlarına göre; Müslümanlar buraya iki sefer düzenlemişlerdir. İlki Hz. Osman döneminde olmak üzere 649 veya 652 yılında Muâviye b. Hüdeyc el-Kindî es-Sekûnî tarafından

kuşatılmış fakat fethedilememiştir. İkincisi ise Abdullah Kays b. Mahled el-Fezârî tarafından gerçekleştirilen kuşatmada yine başarı sağlanamamıştır.

Sicilya Adası'nda yeni bir çağır açan, Abbâsî hilafeti kontrolü altında bulunan Ağlebî Devleti, Sicilya'ya yapmış oldukları akınlar neticesinde burayı fethetmiş ve döneminde bu bölgeye altın çağını yaşatmıştır. Sicilya'nın fethi sayesinde ticaret yoluyla elde edilen gelirler hem kırsal hem de kentsel büyüme ile Ağlebîlere çok büyük ekonomik katkılar sağlamıştır. Ağlebî emirleri bölgede, tarımsal üretkenliği arttıran geniş yelpazeli sulama kanalları ve rezervuarlar inşa ederek bunun sonucunda artan kentsel yerleşim birimini de desteklemişlerdir.

Aynı zamanda İslam medeniyetinin Avrupa'ya yayılmasında Ağlebî Devleti'nin önemine de dikkat çekmekteyiz. Bu çalışmanın giriş bölümünde Mağrib'in (Kuzey Afrika) siyasi ve genel durumu, Kuzey Afrika coğrafyası, Afrika ve Mağrib isimlerinin menşei ve bunların siyasi tarihi hakkında bilgiler verilmiştir. Diğer bölümlerde ise, Abbâsî döneminde kurulmuş olan, Ağlebî Devleti'nin kuruluşu, yükselişi, duraklayışı ve yıkılışı, söz konusu dönemlerde başa geçen emirler ve Ağlebî Devleti'nin Akdeniz'deki faaliyetleriyle ilgili bilgilerden yararlanılmıştır. Ülkemizde Ağlebîler hakkında en geniş çalışmayı yapan M. Kapanşahin'in Ağlebîler adlı eseri, tezimizin temel kaynaklarından birisidir. Ancak söz konusu yazarın bu eseri, daha çok Arapça kaynaklar esas alınarak hazırlanmış siyasi bir tarih kitabı hüviyeti taşımaktadır. Ayrıca bu eserde Ağlebîler'in Akdeniz'deki faaliyetlerine geniş olarak yer verilmemiştir. Bizim tezimizin söz konusu eserden farkı ise, Arapça kaynakların yanında İngilizce kaynaklara yer vermemizdir. Ayrıca Ağlebîler'in Akdeniz'deki faaliyetlerine ayrı bir bölüm olarak yer vermemiz ve Ağlebîler'in siyasi tarihinin yanında sosyal ve kültürel hayatına da değinmemiz, çalışmamızı farklı kılan hususlardandır.

Tez çalışmalarımın her aşamasında bu çalışmayı titizlikle okuyup ilgi ve desteklerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Ali Kürşat TURGUT'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca hazırladığım çalışmalarımı düzenlememde yardımlarını eksik etmeyen Doç. Dr. Sabri YILMAZ'a müteşekkirim.

Ayrıca bu çalışmaya farklı şekillerde katkı sağlayan Abdülaziz ÖZTÜRK, Meryem BEYAZAL, Feyza AYA, A. Selçuk KISA, Arş. Gör. Özge BOZKURTOĞLU ÖZCAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Tez çalışmalarımın başından sonuna kadar ilgi ve desteklerini esirgemeyen hayatıma anlam katan Kürşad ÖZTUNÇ'a, en değerli varlığım, sevgili anneme şükranlarımı sunarım.

Semra KAYA
Antalya, 2018

GİRİŞ

A. Kaynaklar ve Araştırmalar

a. Kaynaklar

Ağlebî Devleti ve bu devletin hüküm sürdüğü IX. asır Mağrib'i (Kuzey Afrika) hakkındaki bilgiler ülkemizde çok sınırlı derecededir. Bununla birlikte 800-909 yılları arasında Kayrevan, Mağrib, İfrikiyye ve son olarak Sicilya, İtalya ve Malta adalarında hüküm süren Ağlebî Devleti, fetih hareketlerinde cihad anlayışıyla¹ İslam'ı yayan ilk Müslüman devletlerden biri olarak bilinmektedir. Bu devletle ilgili bilgiler, Arapça ve İngilizce kaynaklar esas alınmakla birlikte o döneme ait yabancı eserlerden az sayıda Türkçe'ye çevrilen çalışmalar tezin temelini oluşturmuştur.

Bu tez kapsamında en çok başvurulan kaynaklar Ağlebîlerin, devlet olmadan önceki durumlarını ve Ağlebî Devleti'nin kuruluşuyla beraber yaptıkları faaliyetler ile ilgili bilgi sunan çalışmalardır. Yararlanılan kaynaklarda Ağlebî Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadarki süreçlerini ve aynı zamanda bu devletin Akdeniz'deki etkilerini içeren eserler de tahlil edilmiştir.

Bu eserlerden ilki İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil Fi't-Tarih* adlı eseridir. İbnü'l-Esîr'e Ortaçağ'ın en büyük ve en güvenilir tarihçilerinden biri olma niteliğini kazandıran kaynak eserimiz umumi bir tarih kitabı olup ilk defa Carolus Johannes Turnberg tarafından yayımlandıktan (Leiden 1851-1876) sonra Türkçe'ye çevrilmiştir². Bu eser Hicri 628/ Miladi 1230 senesine kadar hicretten itibaren her seneyi ayrı bir bölüm halinde kronolojik olarak sunar. Bu eserin Y. Apaydın tarafından tercüme edilen V. cildinde Sicilya savaşı, Ağleb b. Sâlim'in İfrikiye valiliğine geliş sürecinin anlatıldığı alt başlıklardan faydalanıldı. A. Köşe tarafından tercüme edilen VI. cildinde ise Muhammed b. Mukatil'in İfrikiye'ye vali tayin edilmesi, İbrahim b. Ağleb'in İfrikiye valiliğine tayin edilmesi, Abdullah b. İbrahim b. Ağleb'in İfrikiye'ye tayin edilmesi başlıkları adı altında ayrıntılardan yararlanıldı.

Son olarak A. Ağrakça tarafından tercüme edilen VII. cildinde de Müslümanların Sicilya'ya yaptıkları seferler, İfrikiye'de meydana gelen tatsızlıklar, Berberîler tarafından düzenlenen toplumsal karışıklıklar, İbrahim b. Ahmed'in İfrikiye valiliğine tayini, Hafâce b. Süfyân ve oğlu Muhammed'in Sicilya'ya hakim olmaları ve burada yaptıkları gazalar, Ebû'l-Abbâs Abdullah b. İbrahim'in İfrikiye emirliğine tayinini içeren alt başlıklardan

¹ Perkins, K. J. (1986). *Tunisia (Crossroads of the Islamic and European Worlds)*; Bosworth, çev., C.E. (1980). *İslam Devletleri Tarihi*. (E. Merçil ve M. İpşirli, Çev.) İstanbul.

² Özaydın, A. (2000). *İbnü'l-Esîr*, çev. *Izzeddin C. XXI*. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

faydalanılarak Ağlebî Devleti'nin hüküm sürdüğü tarihi süreç açısından en önemli kaynaklarımızdan birisidir³.

Önemli kaynak eserlerden bir diğeri ise, Ebü'l-Fidâ'nın *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer* adıyla bilinen çalışmasıdır. Ebü'l-Fidâ, Eyyûbî hanedanına mensup melik, tarihçi ve coğrafyacıdır. Ebü'l-Fidâ bu eser, yaratılıştan 729 (1329) yılına kadar gelen umumi bir tarih olup eser ilk defa 1286 yılında (1870) İstanbul'da iki cilt (dört cüz) halinde yayımlanmıştır. Eserin özellikle Ağlebîlerin yıkılış süreci ile ilgili bilgiler hususunda faydalanılmıştır⁴. Yazarın bir diğeri ise, *Takvîmü'l-büldân* adlı eseridir. Eser, VIII. (XIV) yüzyılda coğrafya alanında yazılmış en önemli kitaplarından biridir. İlk defa 1840 yılında J. T. Reinaud ve M. G. de Slane tarafından Paris'te yayımlanmıştır. Bu eseri günümüz Türkçesine kazandıran R. Şeşen'dir. Ülkeler coğrafyası niteliği taşıyan eser, özellikle Kuzey Afrika (Mağrib) bölgesi ve Sicilya Adası konumu ile ilgili coğrafik bilgiler konusunda yararlanılmıştır⁵.

Bir diğeri kaynak eser ise Belâzurî'nin *Fütûhu'l Büldân* adlı eseridir. Tarihçi ve Nesep âlimi olarak bilinen Ebü'l Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud el-Belâzurî (892-893), Farsça'dan Arapça'ya yaptığı tercümeleriyle tanınır. Çeşitli dillere tercüme edilen eserleri vardır. Bu eserlerinden biri de *Fütûhu'l Büldân*'dır. Eserin ihtivası, Hz. Peygamber zamanından hicri III. Yüzyıla kadar olan ilk fetihleri bölge ve şehir esasına göre anlatır. Eserin ilk basımı Leiden 1863-1866, nşr. De Goeje: Kahire 1901, el-Matbaatü'r-Rahmâniyye: Kahire 1932, nşr. Muhammed Rıdvân, aynı baskının ofseti Beyrut 1978: Kahire 1956-1960, nşr. Selâhaddin el-Müneccid: Beyrut 1957, nşr. Ömer Enis tarafından yapılmıştır⁶.

Bir diğeri eser, İbn İzârî'nin *el-Beyânü'l-muğrib fî Ahbâri mülûki'l-Endülüs ve'l-Mağrib* adlı eseridir. Mağribli tarihçi olarak bilinen İzârî'nin günümüze ulaşan tek eseri, *el-Beyânü'l-muğrib fî Ahbâri mülûki'l-Endülüs ve'l-Mağrib* adını taşımaktadır. Üç ciltten oluşan eserin, I. cildi Kuzey Afrika'nın fethi, Emevîler ve Abbâsîler dönemindeki idaresine, bölgede kurulan Ağlebîler, Rüstemîler, İdrîsîler, Fâtımîler, Zirîler gibi Müslüman hanedanlara, II. cildi fetihden mülûkû't-tavâif döneminin sonuna kadar Endülüs'e ve bu bölgede yaşanan siyasi gelişmelere ayrılmıştır. Son ciltte ise daha çok Murâbitlar ve Muvahhidler'e az da olsa Merînîler, Hafsîler, Nasrîler ve Hûdîler'e dair haberler toplanmıştır. Bu kaynak eserde

³ İbnü'l-Esîr, çev. (1986), (1991). *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi* C. V, VI, VII.

⁴ Ebü'l-Fidâ, (1997). *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer* C. I. Beyrut.

⁵ Ebü'l-Fidâ, (2017). *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Büldân)* (R. Şeşen, Çev.). İstanbul.

⁶ Belâzurî, çev. (2013). *Fütûhu'l Büldân* (M. Fayda, Çev.). İstanbul.

özellikle Kuzey Afrika coğrafyası ile ilgili bilgilerden ve Ağlebîlerle ilgili verilen genel bilgilerden istifade edilmiştir⁷.

Çalışmadaki başka bir kaynak eser, Nüveyri'nin *Nihâyetü'l-ereb fi fînûni'l-edeb* olarak bilinen eseridir. Memlûkler döneminin önde gelen devlet adamı aynı zamanda dönemin önemli tarihçilerinden biri olan Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî'nin (733-1333) tek eseri olan *Nihâyetü'l-ereb fi fînûni'l-edeb*, dönemin Sultanı Muhammed b. Kalavun'a ithafen yazılmıştır. Eser otuz bir ciltlik ansiklopedik bir çalışmadır. Müellifin uzun süren devlet görevi esnasında önde gelen Memlûklü devlet adamlarını yakından tanıma fırsatı elde etmesi, onlarla dostane ilişkiler içerisinde olması, anlattığı olayların bir kısmını yaşaması ve yaşayanlardan doğrudan aktarması Memlûk tarihi açısından oldukça önemlidir. Eserin beş ana bölümü fen ilmine ayrılmıştır. İlk bölümünde daha çok yeryüzü olaylarına değinmiştir. İkinci bölümde ise, Hz. Peygamber ve ashabından söz ettikten sonra Arap ediplerini alfabetik sırayla kaydetmiştir. Üçüncü bölümde hayvan türlerinden, meyve ve çiçeklerin anatomisinden bahseder. Kitabın en fazla yer verilen bölümü ise beşinci bölüm olup bu bölüm tarihe ayrılmıştır. Eserin XI-XXXI. Ciltlerini kapsayan bu bölümde Nüveyrî, herkesin tarih bilgisine muhtaç olduğunu düşünerek kronolojik bir sıralama ile olayları bir bir anlatmıştır. Müellif, Hint, Çin, Türk, devletleri, Mısır'da kurulan devletler ve Arap kabileleriyle ilgili bilgiler aktarmıştır. Bunun yanı sıra Emevîler, (Abbâsîler), Endülüs Emevîleri, Fâtımîler vs. gibi bilgiler içermektedir. Eserin faydalanılan kısmı Abbâsîler ile ilgili olan konu başlığıdır⁸.

Kaynak eserlerimizden bir diğeri, İbn Haldûn'un *el-İber* adlı eseridir. Ünlü bir tarihçi, sosyolog, filozof, siyaset ve devlet adamı olan İbn Haldûn Endülüs ve Kuzey Afrika coğrafyasında siyasi, ilmi alanda önemli rol oynamıştır. Asıl adı, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (808-1406)'dir. Yazımını dört yılda tamamladığı *el-İber* adlı eserin birinci kitabını oluşturan meşhur Mukaddime'sini ardından da *el-İber*'in Arap, Berber ve Zenâte kısmını yazmaya koyulmuştur. *el-İber*'in Tunus nüshası olarak bilinen *Mukaddime* ile Kuzey Afrika'daki Arap ve Berber hanedanlarını, İslam öncesi ve sonrası Arap tarihini konu alan kısmı ihtiva etmektedir. Daha sonra *el-İber* üzerinde yaptığı çalışmalarla, Doğu'daki kavimlerin ve hanedanların tarihlerini de ekleyerek eserini genel bir tarih haline getirdi. *el-İber*'in üçüncü kitabını, Berberîlerin ve Zenâteliler'in tarihini ele alan bir Kuzey Afrika (Mağrib) tarihi olup eserin VI ve VII. ciltlerini oluşturur. Eserin son cildini ise "*et-Ta'rif*

⁷ İbn İzârî el-Merrâküşî, (1983). *el-Beyânü'l-muğrib fi Ahbar el-Endülüs ve'l-Mağrib* C. I. Beyrut.

⁸ Öz, M. (2007). *Nüveyrî, Ahmet b. Abdülvehhâb*, C. 33. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul.

bi'bni Haldûn Mü'ellifi hâze'l-kitâb" başlığı altında kendi biyografisini oluşturmuştur. Eserden, Kuzey Afrika coğrafyası ve Berberîlere dair bilgilerden istifade edildi⁹.

b. Araştırmalar

Yaklaşık yüzyıllık (800-909) hakimiyet süren Ağlebîler ile ilgili: Arap dünyası ve Batı'da pek çok çalışma yapılmış ve bunların birçoğu ilim dünyasına kazandırılmıştır. Ancak Muhittin Kapaşahin'in *Ağlebîler* adlı araştırmasının ilim dünyasına kazandırıldığı döneme kadar ülkemizde ne yazık ki bu devlet hakkındaki bilgiler ansiklopedi maddelerinin ve bazı kaynaklarda yer alan dağınık malumatın¹⁰ ötesine geçememiştir. Söz konusu devlet hakkında derli toplu yapılan Kapaşahin'in bu çalışması, Türkiye'de ilk ve tek olması hasebiyle önem arz eden bir incelemedir. Yazar bu kitapta, Ağlebî Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadarki süreci ayrıntılarıyla vermiştir. Ancak yazar, Ağlebî Devleti'nin Akdeniz'de yapmış olduğu ve devlete altın çağına eriştiren özellikle Sicilya Adası fethinin ayrıntıları olmaksızın yüzeysel bir şekilde değerlendirdiğini gözlemliyoruz. Hazırlamış olduğumuz tezimizde ise Ağlebî Devleti fethinden önce Sicilya'nın gerek siyasi ve gerekse tarihi yönünden incelemeye çalıştık. Aynı zamanda yine Ağlebîler için önem teşkil eden İtalya yarımadasında ve Malta adasındaki faaliyetlerinin de ele aldığı bu çalışma, tezimizin temelini oluşturmaktadır¹¹.

Ağlebî Devleti hakkında istifade edilen diğer bir eser ise Philip Khuri Hitti (1886-1978)'in *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* adlı çalışmasıdır. Hitti, bu araştırmasında, Ağlebî hanedanlığı ve mezhebi anlayışı, Kuzey Afrika ve Sicilya bölgesi ile ilgili bilgilerin yanı sıra Sicilya'nın fethi ve burada kurulan İslam devletlerini son olarak da Ağlebîlere son veren Fâtimiler Devleti hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir¹². Tezde Hitti'nin bu eserinde ele aldığı yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde geniş bir şekilde yararlanıldı.

P. Hitti, Arap tarihi, kültür ve dili üzerine önemli ilmi çalışmalar ortaya koymuştur. Özellikle de Amerika'da Arap tarihi ve İslam kültürü alanında ön plana çıkmıştır. 1947 yılında Ortadoğu'yu akademik çalışma sahasına alan ve nemli katkılar sağlayan Hitti, Arap tarihi, kültürü, dil ve edebiyatı ile ilgili ilmi araştırmalar yapan seçkin bir şarkiyatçıdır. Hitti'nin en önemli kitaplarından birisi de on iki dile çevrilen *History of the Arabs*'tır¹³. Hitti'nin bu eserinden özellikle Ağlebî hükümdarları ve onların siyasi alandaki etkileri içeren bölümlerinden istifade edilmiştir.

⁹ İbn Haldûn, (1971). *el-İber* C. IV. Beyrut.

¹⁰ Bu konuda örnek olarak bk. Özaydın, A. (1988). *Ağlebîler* C. I. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul; Taşkıran, H. (2015). *Ağlebîler. Tarih Okulu Dergisi* XXI..

¹¹ Kapaşahin, M. (2013). *Ağlebîler (800-909)*, İstanbul.

¹² Hitti, P. K. (2011). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* (S. Tuğ, Çev.) İstanbul.

¹³ Hitti, P. K. (1937). *History of the Arabs*, Hong Kong.

Ahmet Kavas'ın *Geçmişten Günümüze Afrika* adlı inceleme eserinde, Dünya tarihinde önemli bir konuma sahip olan Afrika kıtasını ve buradaki yerliler arasında İslam dininin yayılmaya başlamasıyla söz konusu kıtanın günümüze kadar gelen serüveni ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Yazarın 2005'te kaleme aldığı içerik bakımından kronolojik sıralamalara dikkat çekerek çeşitli görsellerle, haritalar, o döneme ait mektuplar ve o bölgenin insanlarını resmeden fotoğraflar, zenginleştirilen bu eser, döneme tanıklık etmektedir. Özellikle bu çalışma Berberîlerin Kuzey Afrika'da kontrol sağlamak adına yaptığı faaliyetler hakkında bilgi vermesi açısından ayrıca bir önem arz etmektedir¹⁴. Kavas'ın adı geçen eserinden de faydalanılmıştır.

c. Ağlebî Hakimiyetinden Önce Kuzey Afrika'nın (Mağrib) Coğrafi ve Siyasi Durumu

İslam kaynaklarında Doğu İslam dünyasının (Meşrik) sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahra sınırları *Mağrib* diye adlandırılmaktadır¹⁵. Mağrib'i; el-Vâhat boyunca uzanan Barka-İskenderiye (İfrîkiye, Tenes, Septe, Tanca, Azili civarı¹⁶) arasındaki Mağrib yolu üzerinden ve Akdeniz kıyısında bulunan Akabe bölgesince (Barka Yokuş) uzanan kısımlar doğrudan Mısır'a kadar kapsar. Kuzeyde Akabe'den, Cebel-i Tarık Boğazına varıncaya kadar Akdeniz'i kuşatır. Batı bölgesinde Tunca'dan güneyde Lemtûne çölü boyunca Atlas okyanusunu çevreler. Güneyini ise Sudan diyarı ve Mağrib'i birbirinden ayıran çöller çevreler. Bahsi geçen çöller Atlas okyanusundan, Mağrib'in sınırları içerisinde el-Vâhat bölgesinden batıdan doğuya doğru uzanır. İslam tarihçileri ise, Mağrib, ülkeleri veya Berberîstan denilen bu toprak parçalarını üç coğrafi bölgeye ayırmayı tercih ederler. İlki: Kuzey Afrika'nın doğu kısmı Tunus ve Bicye (Doğu Cezayir) tarafları İfrîkiye diye adlandırılmaktadır. İkincisi ise: Kuzey Afrika'nın Batı tarafına Tilnesan bölgesini de kapsayarak Orta Mağrib (Mağrib-i Evsat) diye adlandırılmıştır ve günümüzdeki Cezayir'dir. Üçüncüsü: Uzak Mağrib (Mağrib-i Aksâ)'dır ve Fas bölgesini kapsamaktadır. İslam fetihleri esnasında coğrafi anlamda Mağrib; siyasi anlamıyla İfrîkiye adını taşıyan ve daha sonraki dönemlerde de *Afrika* olarak anılan bölgedir. Günümüzde ise, Kıtanın kuzey bölgesi, Mısır ve Mağrib'i de kapsamak üzere, *Şimalî İfrîkiye* yani *Kuzey Afrika* tabiri kullanılmaktadır. Bu coğrafyada Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya devletleri bulunmaktadır. Berberî ve Arap sentezli yerli halkın ikamet ettiği yaklaşık olarak üç

¹⁴ Kavas, A. (2005). *Geçmişten Günümüze Afrika*, İstanbul.

¹⁵ Harekât, 2003: 314.

¹⁶ İbn Havkal, çev. 2014: 65.

milyon kilometre kareden fazla topraklara sahip, nüfusu 75 milyon dolaylarında olup ve az sayıda zenci kökenlilerden oluşan nüfusun % 98'i Müslümandır (Ek 1-)¹⁷.

Mağrib'in menşei, Güney Sahra'nın, İslami kaynaklarda *Mağrib*, Doğu İslam dünyasında (Meşrik) sınır olarak belirlenen Mısır'dan Atlantik Okyanusu kıyısına dayanan bölge Kuzey Afrika bölgesidir. Bugün Kuzey Afrika'nın batısında bulunan Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya ülkelerini içine alan bölgeye *Mağrib* denilmektedir. Bazı kaynaklara göre, Mısır'ın batısında bulunması hasebiyle Endülüs de Mağrib sınırlarına dahil edilmektedir¹⁸.

M.Ö. 146 yılına kadar Fenikelilerin çatısı altında yaşayan Mağrib, bu tarihten 439 yılına kadar Romalıların hakimiyetine girdi. Vandallar'ın 439 yılında Kartaca'ya hakim olmalarıyla beraber bir asra yakın bir zaman diliminde onların hakimiyetinde bulunan bölge, Libyalıların taarruzlarıyla karşı karşıya kaldı. Libya'nın yerli halkı ile Vandallar arasında yaşanan çekişmeler, Bizans donanmasının 533 yılında Kartaca ve eski Roma'yı ele geçirmesiyle nihayete erdi. 646 yılına kadar devam eden Bizans hükümlüğü, Müslüman Arapların buralara yerleşmesiyle sona erdi¹⁹.

Mağrib'in İslam hakimiyetine girişi, bu bölgede Müslümanların ilk faaliyetleri Ömer b. Hattâb (634-644) zamanında ordu komutanı Amr b. As'ın askerlerinin 641 yılında Mısır'ı fethetmeleriyle başlar. Mısır'ın fethi tamamlandıktan sonra Müslüman komutanlar, Mağrib'in fethinin maddi, siyasi ve coğrafi katkılarının yanı sıra, Kuzey Afrika'da pusuda bekleyen bir Bizans tehlikesi olduğunu ve bu fetih düzenlenmesi gerektiğini öngördü. Akabinde Amr b. As, İskenderiye'yi fethedip Berka'ya girdi. Ardından bizzat kendisinin Mağrib'in fethi için gönderdiği ilk komutan Ukbe b. Nâfi b. Kaysel-Fitrî'nin, Züveyle ve Berka'yı fethinin üzerine Amr b. As, akli başında olan her fert başına bir dinar cizye ödemeleri koşuluyla Berka halkıyla bir barış anlaşması düzenledi²⁰.

Kuzey Afrika denilince akla ilk gelen binlerce yıllık bir geçmişe sahip, menşei tam anlamıyla tespit edilemeyen ve bugün dahi öz benliklerini muhafaza eden *Berberî*'ler gelmektedir. Genel manada bu bölgeyi istila edenler için *Barbar* anlamında *Berber* kelimesi kullanılır. Berberîler kendileri için *hür insanlar* anlamında *İmaziğin* terimini kullanmayı tercih ederler. Berberîlerin en önemli özelliği, genel olarak kabileler halinde yaşamaları ve bunun neticesinde siyasi bir birlik teşkil etmemeleridir. Çok zorlu İslam fetihleri sonunda

¹⁷ İsmail, 1978: 231; Harekât, 2003: 314; Kavas, 2005: 8; İbn Havkal, çev. 2014: 66-67; Özdemir, 2016: 28; Şeşen, 2017: 121-122.

¹⁸ Harekât, 2003: 314.

¹⁹ Kapaşahin, 2013: 20.

²⁰ Bosworth, çev. 1980: 29; Yıldız, 1988: IV, 15; Kapaşahin, 2013: 21.

buralara yerleşen Araplar, onlara İslam'ı kabul ettirdiler. Müslümanlığı kısmi olarak da olsa kabul eden Berberîlerin çoğunluğu genel olarak benimsenen Hâricîliğin İbadiye kolunu tercih ettiler. Berberîler, miladi VII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar bölgedeki Arapların kültürünü benimseme yerine onları kendi sosyal ve kültürel değerlerine adapte ederek Kuzey Afrika'da dört asra yakın bir zaman süregelen ve Berberîlerin çoğunluğunun yaşadığı bu bölgede İslam medeniyeti oluşturuldu. Fakat Berberîler, Benî Ağleb'in hakimiyetinde idiler. Bu arap kolonisi nihayetinde Ziyâdetullâh (I. Ziyâdetullâh) tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra, Hâricî, veya Şufrî ve Nakkarî olan Berberîler, Abdullah el-Şi'î'nin birinci ve en güçlü dayanağı oldular²¹.

Buraya kadarki bölümde Mağrib'in genel durumu (milattan önceki dönemlere de dahil olmak üzere) değerlendirmeye çalışıldı. VIII. asrın ikinci yarısında, Akdeniz'in kuzey ve güneyinde önemli gelişmeler yaşandı. Örneğin 750 yılında Emevî Devleti'nin çökmesi ve ardından da *Abbâsiler* adında yeni bir devletin ortaya çıkması gibi olaylar söz konusu gelişmeler arasında zikredilebilir. Bu yüzyıllar arasında yaşanan tüm gelişmeler aşağıda ayrıntılı bir şekilde işlendi²².

²¹ Demombynes, 1978: I, 150; Kavas, 2015: 111.

²² Yıldız, 1988: 15; Kapanşahin, 2013: 24.

I. BÖLÜM

AĞLEBÎ DEVLETİ'NİN KURULUŞU, YÜKSELİŞİ VE YIKILIŞI

1.1. Ağlebî Ailesi

Ağlebî ailesinden bahsetmeye geçmeden önce, bu ailenin kökeni ve Ağleb kelimesi üzerinde durmaya çalışacağız. Ağlebîler, Benü'l-Ağleb olarak da bilinen 800-909 yılları arasında Kuzey Afrika'da hakimiyet kuran İslam hanedanıdır. Ağleb ismi Arapça *ğayın*, *lam* ve *be* harflerinden türetilmiştir. *Zafer* ve *galibiyet* anlamı taşıyan bu kelimeler, Ağlebîlerin para üzerine tab ettiği harflerdir. Ağlebî soyunun kökenine dair iki kaynakta geniş bilgi bulunmaktadır. “İbn Hazm ve İbn Hallikan’a göre İbrahim’in Temîm’le olan bağı oradan da Adnan’a yani kuzey Araplarına dayandırmışlardır. İbn Hazm’a göre İbrahim’in şeceresi: İbrahim b. Ağleb b. Sâlim b. Ukkal b. Hafâce b. Abbad b. Abdillâh b. Muhammed b. Sad b. Haram b. Sad b. Malik b. Sad b. Zeyd b. Menat b. Temîm’dir. İbn Hallikan’a göre ise “onun soyu daha da derin köklere uzanmaktadır. İbrahim b. Ağleb, İlyas b. Mudar b. Nizar b. Maad b. Adnan’dır. İbrahim, cahiliye döneminde Arap ülkelerinde önde olan bir kabile, Temîm oğullarındandır. Bu bölgede saf bedevi olan Temîm soyu yer almıştır. Sözü edilen bölge, kuzeyinde bulunan Fırat sahilleri, güney cephesinde yer alan Sina çölü ile beraber iki deniz ve Yemame’nin önemli bir kısmını içine alıyordu. Temîm kabilesi, farklı farklı boylara bölünmüş olup, dönem dönem birbirine düşman boylardan müteşekkildir. Benî Temîm soyundan gelen Ağlebî hanedanlığı İfrikiyye’yi Abbâsî hilafetine tabi olarak bir asrı aşkın zamanda kontrolü altında tutmayı başardı”²³.

Ağlebîler her ne kadar Ağleb b. Sâlim et-Temîmî’ye nispet edilse de asıl kurucusu onun çocuklarından olan İbrahim b. Ağleb’tir. Benî Ağleb hanedanlığının başına on bir emir gelmiştir. Bunlar:

1. İbrahim b. Ağleb b. Sâlim b. Ukal el-Temîmî (İbrahim b. Ağleb) (795-812)
2. Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. İbrahim (Ebû'l-Abbâs Abdullâh, I. Abdullâh) (812-817)
3. Ebû Muhammed Ziyâdetullâh b. İbrahim (I. Ziyâdetullâh) (817-838)
4. Ebû Ukal b. Ağleb b. İbrahim (Ebû Ukal el-Ağleb) (838-841)
5. Ebû'l-Abbâs Muhammed b. el-Ağleb (I. Muhammed) (841-856)
6. Ebû İbrahim Ahmed b. Muhammed (Ahmed) (856-863)
7. Ziyâdatullâh b. Muhammed el-Aşgar (II. Ziyâdetullâh) (863-864)
8. Ebû'l-Garânik Muhammed b. Ahmed el-Meyyit (II. Muhammed) (864-875)

²³ Algül, 1991: III, 244; Çelik, 2006: 87; Kapanşahin, 2013: 43-58.

9. İbrahim b. Ahmed (II. İbrahim) (875-902)
10. Ebû'l-Abbas Abdullah Muhammed b. İbrahim (II. Abdullah) (901-902)
11. Ebû Muzar Ziyâdetullâh b. Ebû'l-Abbas (III. Ziyâdetullâh) (902-909)²⁴.

1.2. Ağlebî Devleti'nin Kuruluş Süreci

VIII. yüzyılın ikinci yarısında İfrîkiye'deki Araplar, halife Hârûn er-Reşîd (763–809) tarafından yönetilmek istemiyordu. Fakat Arapların büyük bir kısmı birkaç nesil önce Mağrib'e yerleşmiş ve burada hayatlarını idame ettirmişlerdi²⁵. Bölgede uzun yıllar yaşayan Araplar, her ne kadar Abbâsî halifesi Hârûn er-Reşîd'in hakimiyetinden memnun olmasalar da²⁶ İfrîkiye topraklarında hayatlarını sürdürmeye devam ediyorlardı. Ancak Arapların bu dönemde yaşadığı sorunlara bir yenisi eklendi bu da: Ağlebî Devleti'nin kurulması oldu. Bu devletin kuruluşu, iç karışıklıkların ve buhranlı dönemlerin ülkeyi esir alması ile birebir ilintilidir. Ardı arkası kesilmeyen Berberî isyanları ve bedevilerin şehre düzenledikleri baskınlar İfrîkiye'nin ekonomik dengesini iyiden iyiye bozuldu. Buna bağlı olarak zirai faaliyetlerde gerilemeler başlamış ve beraberinde güvenliğin aksamasıyla da ticaret durma noktasına geldi. Ülkenin iktisadi durumunun daha da gerilemesiyle bazı Abbâsî valileri harekete geçip ekonomik refah seviyesini yükseltmek için bir takım ıslahatları hayata geçirdi. Ancak bu ıslahatlar istenildiği ölçüde sonuç vermedi. Zira devlet, isyan ve askeri kargaşalar sebebiyle yönetici ve askerlerin maaşlarını ödeyemeyecek kadar kötü duruma geldi. Abbâsî valilerinin çalışmaları ekonomik alanda olmasa da sosyal alanda etkisini göstermeye başladı. İfrîkiye'deki olaylarda önemli gelişmeler yaşandı. İfrîkiye'nin azımsanamayacak kadar büyük bir bölümünü etkisi altına alan Berberîlerin isyanları Ağlebî emirlerinin çabaları sonucunda bir nebze de olsa zamanla etkisini yitirip kısa bir dönem itibariyle Berberî isyancılarının güçleri kırıldı ve isyancılar itaate mecbur edildi²⁷.

²⁴ Demombynes, 1978: 150-151.

²⁵ Abu'n Nasır, 1987: 53.

²⁶ İfrîkiye'de yaşayan Araplar, Abbâsî halifesi Hârûn er-Reşîd yönetimiyle ülke içi karışıklıkların yoğun olarak yaşandığı ve çözüm üretilemediği bir dönem olduğu için halife tarafından yönetilmek istemiyorlardı.

²⁷ Kapanşahin, 2013: 39-40. Ağlebî hanedanlığının kuruluş aşamalarında gerçekleşen bu isyanların en önemlilerinden biri de 797 Ekim'inde Tunus'ta ortaya çıktı. Söz konusu isyanlar ciddi bir mükavemetle karşılaşmadan kısa bir süre zarfında isyancılar Kayrevan'ı ele geçirdi. Abbasîler tarafından daha önce Kavrevan'da ailesi ile beraber kalmak üzere müsaade verilen isyancıardan Muhammed b. Mukatil, zikredilen iç karışıklıkları fırsat bilerek Trablus'a doğru gitti ve gelişmeleri buradan takip etmeyi tercih etti. Buna bağlı olarak Zab valisi İbrahim b. Ağleb, kendi birlikleri beraberinde Kayrevan'a geldi. O, komuta ettiği disiplinli ordusuyla isyancılara karşı üstünlük sağladı. Ardından, vali vasfıyla görevine devam edebilmek için Kayrevan'a geldi. 800 yılında İbrahim b. Ağleb vali olarak Kayrevan'da bulunmasından fırsatla isyancı Muhammed b. Mukatil, İfrîkiye'yi işgal etti ve Halife Harun el-Reşîd'den bu bölgeyi kendisine vermesini istedi. Halife bu bölge için yıllık 100.00 dinar ödemesi koşuluyla teklifi kabul etmeye hazırlandı. Muhammed b. Mukatil de isyandan vazgeçti. Ayrıntılar için bkz. Abu'n Nasır, 1987: 54.

Ağlebî Devleti'nin iç siyasetinde emirler, hakimiyet dönemleri itibariyle, yaşanan isyan girişimlerinde kendilerini korumak adına çeşitli önlemler aldılar. Ağlebîler, her ne kadar ordu ile devleti birbirinden ayırmak istese de bu pek de mümkün olmadı çünkü yeni kurulan bir devlet yeteri seviyeye ulaşmış bir askeri denge tesis edemezdi. Bu sebeple ordu sıklıkla Ağlebî valisi İbrahim b. Ağleb'e karşı isyan girişimlerinde bulunuyordu²⁸.

Abbâsî halifesi Hârûn er-Reşîd, VIII. yüzyılın son dönemlerinde, yukarıda zikredilen İfrîkiyye'deki iç karışıklıklar sebebiyle İbrahim b. Ağleb'i buraya davet edip ona valilik teklifinde bulundu. İbrahim b. Ağleb, halifenin bu teklifini ancak kendisine sivil ve askeri gücün tam olarak verilmesi ve bunun yanında *emir* ünvanını da almak koşuluyla kabul edeceğini beyan etti. Bunun karşılığında İbrahim b. Ağleb, Abbâsî halifesine yıllık vergi ödeme sözü verdi. Anlaşma iki tarafın çıkarları dahilinde olduğu için taraflar sonuçtan memnundu. Halife Hârûn er-Reşîd, İfrîkiyye'nin kontrolünü İbrahim b. Ağleb'e vererek oraya doğrudan müdahalede bulunmadı. Böylece Bağdat'ın İbrahim b. Ağleb'e bu şekilde bir yetki vermesi şüphesiz onun statüsünü artırdı. Ağlebîler, askeri ve idari davranış anlamında Bağdat'ı model aldı. Ancak Ağlebî hanedanlığı çeşitli muhalif çevrelerle karşı karşıya kaldı. Bu arada Berberî-Arap ilişkilerinde ırkçılığa dayalı sorunlar artmaya başladı. Ağlebî ordusunun temelini Orta Doğu'dan gelen kabilelerden oluşuyordu. Bu durum ise kabileler arasında hizipçiliğin ortaya çıkmasına neden olduğu gibi emirler köle birliklerini ve paralı askerleri orduya alıp bunları İfrîkiyye dışına çıkarmak amacıyla yurtdışı maceraları tasarladılar ve ordunun siyasi faaliyetlerine müdahil olmalarını minimize etmeye çalıştılar²⁹.

Buraya kadar anlatılanlar ışığında Abbâsî halifesi Hârûn er-Reşîd, 800 yılında, valilik yapması için İbrahim b. Ağleb'i görevlendirdiği kesinleşmiş oldu. İbrahim b. Ağleb 800-811 yılları arasında kendisine verilen yetki ile bağımsız bir vali olarak davrandı. Onun tayini öncesinde hiçbir Abbâsî halifesi, Mısır'ın batı sınırları ötesinde hakimiyet kurma fırsatı bulamadı. Bu dönemlerde Ağlebîler, kendilerini *Emir* olarak isimlendirmekte, bastırdıkları paralarda (çok fazla kullanılmamakla birlikte) Abbâsî halifesinin adını zikretmektedirler. Ağlebî Devleti'nin kuruluşunun ilk dönemlerinde bastırılan paralarda Abbâsî halifesinin adının geçmesi onların içte bağımsız, dışta Abbâsîlere bağlı bir devlet olduğunu göstermektedir. Ağlebîler, eski Kartaca'nın baş şehirleri el-Kayrevan³⁰ merkez olmak üzere Orta Akdeniz bölgesinde 800-909 yılları arasında yüzyıllık bir hakimiyet sürmüş bir devlettir³¹.

²⁸ Abu'n Nasır, 1987: 53-54.

²⁹ Hasan, 1985: II/III, 25; Perkins, 1986: 30; Mukaddesî, çev. 2015: 238.

³⁰ Kayrevan, İfrîkiyye'nin başkentidir. Ayrıntılar için bkz. Mukaddesî, çev. 2015: 238-241.

³¹ Hasan, 1985: II/III, 25; Hitti, çev. 2011: 614-116.

1.3. Kuruluş Dönemi Emirler

1.3.1. İbrahim b. Ağleb b. Sâlim b. Ukal et-Temîmî (İbrahim b. Ağleb) (795-812)

Ağlebîlerin birinci hükümdarı³² olup asıl adı, İbrahim b. Ağleb b. Sâlim b. Ukal et-Temîmî olan, İbrahim b. Ağleb dönemini ele alırken onun babasından sonraki dönem ve yaşanan gelişmelerle birlikte İbrahim b. Ağleb'in valiliğe atanması pek çok kargaşa ve isyanın neticesinde olmuştur. Emir bu göreve atanmadan önce Abbâsîler döneminde şu görevlerde bulunmuştur: Ebû Müslim-i Horasânî'nin kumandanları arasında yer almıştır. İbrahim b. Ağleb, aslen Merverrûzlu olup Muhammed b. Eş'as el-Huzâî'nin İfrîkiye'ye gönderilen ordusunda görev almıştır³³

İbrahim b. Ağleb, Müslüman Arap toplumunda ön plana çıkan Arap kökenli bir aileden gelmektedir. Onun babası el-Ağleb b. Sâlim, Mervu'r-Rûz halkından olup Horasan bölgesinden geldiği bilinmektedir. Ayrıca daha önceki dönemlerde el-Ağleb, Abbâsî ordusunda görev almış Horasanlı bir subay idi³⁴. Musa el-Hâdî³⁵, el-Ağleb'i Mağrib valiliğine tayin etmiştir. Tunus bölgesinde sınır güvenliğini sağlamakla görevli komutanlardan biri olan Harîş, Kayrevan'da bulunan el-Ağleb üzerine yürümüştür. Çıkan savaş sırasında el-Ağleb'e bir okun isabet etmesiyle el-Ağleb orada vefat eder. El-Ağleb'in ardından yerine geçen oğlu İbrahim, İbrahim b. Ağleb b. Sâlim Ebi Ukal b. Haface et-Temîmî soyuna mensub olup Ağlebî Devleti'nin ilk kurucusudur. O oldukça güçlü ve cesur bir idareci idi. Devleti yönetme ve idare etmede bilgi sahibi bir şahsiyet olmasının yanında hitabetinin güçlü olmasıyla dikkat çekmektedir. İbrahim b. Ağleb, Mısır'da büyümüş ve çok iyi bir din eğitiminden geçmiştir³⁶.

İbrahim b. Ağleb'in İfrîkiye'ye tayin edilmeden önce yaşanan olaylara kısa bir giriş yaptıktan sonra tayin edilmesiyle beraber yaşanan olaylar: Muhammed b. Mukatil, İfrîkiye bölgelerinde düzen sağladıktan sonra Temmâm'ı³⁷ kontrolü altına aldı. Bu dönemde Muhammed b. Mukatil'i (793), Herseme b. A'yen'in istifası üzerine Hârûn er-Reşîd el-Akkî'ye tayin etti³⁸. Ancak Muhammed b. Mukatil'in yönetiminden hoşnut olmayan bölge halkı halife Hârûn er-Reşîd'e İbrahim b. Ağleb'i valiliğe getirmesi için bir mektup yazdı. Bu arada İbrahim b. Ağleb'e de valilik talep etmesi için halk tarafından baskı yapıldı. Baskılara

³² Rıfat Efendi, 1299: 19.

³³ Özkuyumcu, 2000: 281.

³⁴ Bosworth, çev. 1980: 29; Abu'n Nasır, 1987: 54; İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VI, 142; Belâzurî, çev. 2013: 266.

³⁵ Ebû Muhammed Mûsâ el-Hâdî-İlelhak b. Muhammed el-Mehdî, 785-786 yılları arasında Abbâsî halifeliği görevinde bulunmuştur. Ayrıntılar için bkz. Bozkurt, 1997: 16.

³⁶ Hitti, 1937: 451; ez-Zavi, 1972: 206-207; Abu'n Nasır, 1987: 54; Hasan, 1987: 530; Özaydın, 1988: 475.

³⁷ Temmâm, bu dönemde Kastiliye valisi ve İbrahim b. Ağleb'in destekçisi idi. Şair olan Temmâm, Zab valisi ve İfrîkiye valisine taksimde bulunmuştu. İbrahim b. Ağleb emirliği eline alınca bu şairi hatırladı ve onun kendisi lehine kullanacağını düşündü. Emniyeti ona verdi ve onu gerçekten asil, köklü şiirlerinin metanet sahibi olarak buldu. Tüm bunlar Temmâm İbrahim b. Ağleb'e karşı ayaklanmadan önce yaşanmıştır. Ayrıntılar için bkz. Kapanşahin, 2013: 86.

³⁸ İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VI, 140.

daha fazla direnemeyen İbrahim b. Ağleb, konu hakkında Hârûn er-Reşid'e bir mektup gönderdi. Abbâsî halifesi Hârûn er-Reşid, sözüne itimat ettiği kimseleri huzuruna çağırıp istişare ettikten sonra, Herseme'nin de sözlerinden de etkilenen halife, İbrahim b. Ağleb'in zekasından, dindarlığından ve yetenekli olmasından etkilendiğini dile getirdi. Böylece halife Hârûn er-Reşid³⁹, VIII. yüzyılın son zamanlarında, İbrahim b. Ağleb'i İfrîkiye'de yaşanan sorunları gidermek üzere İfrîkiye'ye davet edip ve ona Zab⁴⁰ bölgesinin valiliğini teklif eder. Bunun üzerine İbrahim b. Ağleb, halifenin askeri gücü tam anlamıyla kendisine vermesini ve *emir* ünvanına layık görülüp aynı zamanda bağımsız bir otorite kurma koşuluyla halifenin teklifini kabul edeceğini beyan etti. Buna binaen İbrahim b. Ağleb, emiru'l-mü'minin veya Müslüman topluluğunun manevi başı kabul edilen halifeye yıllık vergi gönderme sözü verir ve anlaşma kabul edilir. Hârûn er-Reşid, İbrahim b. Ağleb'i İfrîkiye'nin Tunus bölgesi Zab valiliğine tayin eder (795)⁴¹.

Böylece Ağlebîlerin, Abbâsî halifeliği ile ilgili olan siyasi ilişkileri 800'lü yılların başlarında başladı. Şöyle ki, Abbâsî halifeliğinin Mağrib valisi Yezid b. Hatem el-Mehleb'in şehit edilmesinin yanı sıra Fas ve Mısır arasında Berberî isyanlarının baş göstermesinin ardından halifeliğin bölgedeki siyasi istikrarı yeniden sağlamak üzere İbrahim b. Ağleb'i Zab valiliğine ataması ile başladı⁴². Onun göreve gelmesiyle beraber ilk olarak Mağrib bölgesindeki karışıklıkları gidermeye ve siyasi istikrarı yeniden tesis etmeye çalışan İbrahim b. Ağleb, Abbâsî halifeliğinin batı Afrika'daki sınır güvenliği sağlanmış oldu⁴³. Emir bu başarıları nedeniyle Halife Hârûn er-Reşid, İbrahim b. Ağleb tarafından gönderilmesi gereken vergi geliri 100.000 dinarlık altını 40.000 dinar altına düşürdü.⁴⁴

İbrahim b. Ağleb halifenin bölgede olan nüfuzunu arttırması ve siyasi ilişkilerin iyi kalması için 40.000 altın ödemeyi taahhüt etti⁴⁵. Ayrıca halifeliğe bağlılıklarını göstermek adına dönemin paraları üzerine halife adını da bastırdı⁴⁶.

İbrahim b. Ağleb hakimiyeti eline aldıktan sonra ilk olarak ülkesinde huzur ve asayiş sağlamaya çalışmaya başladı. İbrahim b. Ağleb'in idaredeki kontrolü tam olarak

³⁹ Belâzurî, çev. 2013: 267.

⁴⁰ Zab; Tunus'ta bulunan stratejik öneme sahip bir üs bölge.

⁴¹ Hitti, 1937: 451; Marçais, 1960: 247; Perkins, 1986: 30; Faris ve el-Beabeleki, 1988: 246-247; İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VI, 141-142; Algül, 1991: III, 266-267.

⁴² İbn İzârî, 1983: I, 12.

⁴³ Yahya, 1966: III, 131.

⁴⁴ İbn Haldûn, 1971: IV, 196; İbn Verdan, çev. 1988: 32.

⁴⁵ Nüveyrî, 2003: XXIV, 100-101.

⁴⁶ İbn Verdan, çev. 1988: 32.

eline geçirmesiyle beraber birçok sorun giderilmiş ve kargaşa ortadan kalkmış oldu. Bunun yanı sıra İbrahim b. Ağleb, Kayrevan çevresinde *Abbâsiye* adında bir şehir kurdu⁴⁷.

Bu dönemde İbrahim b. Ağleb'e karşı Berberîlerden oluşan bir grup oluştu. Bu grup ile Ağlebî ordusu arasındaki çatışmalardan dolayı bölgede bir kargaşa ortamı hakimdi. Bazı bölgelerde isyanlar baş gösterdi. Nitekim 802 yılında Tunus'ta Arap kökenli *Hamdis* (Hureyş) b. Abdurrahman el-Kindî adında bir şahıs İbrahim b. Ağleb'e karşı isyan başlattı. İbrahim b. Ağleb, Hamdis'in üzerine komutanlarından İmrân b. Mücâlid (Muhalled) önderliğinde bir ordu gönderdi. Hamdis ve taraftarları büyük bir hezimete uğratıldı. Bu olayın ardından İbrahim b. Ağleb, Mağrib bölgesinde, çevresine kalabalık bir grup toplayan Şiî İdrîs b. İdrîs'in isyan ettiğini haber aldı. Bunun üzerine emir, İdrîs'in kalkışmasını bastırmak için onun üzerine yürümek istediye de bu konuda yakın arkadaşlarından aceleci davranmaması tavsiyesi üzerine bir iyi niyet sembolü olarak öncelikle ona hediyeler gönderdi ve bunun sonucunda İdrîs, bölgeyi terk edip İbrahim b. Ağleb'in itaati altına girdi⁴⁸.

On iki yıllık valilik döneminde İbrahim b. Ağleb, devamlı baş gösteren isyanlarla mücadele etti. 805 yılında Trablus'da yeni bir isyan patlak verdi. Bu isyan zorla da olsa bastırıldı. 811'de, daha önce İbrahim b. Ağleb'in komutanlarından olan İmrân b. Mücâlid (Muhalled)'in, onunla arası açılınca İmrân b. Mücâlid önderliğinde yeni bir isyan patlak verdi⁴⁹. İsyancılar, Tunus'u işgal edip Kayrevan'a doğru yola çıktıklarında Abbâsî Halifesi isyanın bastırılması için İbrahim b. Ağleb kuvvetlerine takviye asker gönderdi. İmrân b. Mücâlid, Abbâsiye ile Kayrevan arasına bir karargah kurdu. Onun Kayrevan ve İfrîkiye'de biriken taraftarları vardı. Buna karşılık İbrahim b. Ağleb, Abbâsiye'de hendekler kazdırarak kendisi için bu şekilde bir koruma yöntemi uyguladı. Böylece ikisi arasında iki yıl sürecek savaş başlamış oldu. Abbâsî halifesi Hârûn er-Reşid, bu son yaşanan olayların haberini alınca hemen İbrahim b. Ağleb'e ihtiyacının da fazlası olacak miktarda çeşitli mallar gönderdi. Bu mallar emire ulaştırılınca, emir halkına şöyle bir duyuru yaptı: "Müslümanların emirinin askerleri olanlar gelsinler ve bahşişlerini alsınlar." Bunun ardından İmrân b. Mücâlid'in yanında bulunan askerler yavaş yavaş onun tarafından ayrılıp İbrahim b. Ağleb'in ordusuna geçmeye başlar. Bunu fırsat bilen İbrahim b. Ağleb, askerlerini hücumla gönderdi ve onları mağlup etti. Fakat emir onlara eman verdiğini dile getirdi ve arzu ederlerse gelip bahşişlerini almalarını duyurdu. İmrân b. Mücâlid'in askerleri bunun üzerine gelip mallarını alıp gittiler.

⁴⁷ Bosworth, çev. 1980: 29; İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VI, 142; Özkuyumcu, 2000: 282.

⁴⁸ Marçais, 1960: 248; Hasan, 1987: 530-531; İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VI, 142; Abdülaziz Salim, 1999: 334; Al-Hâdi 'ashar, 2011: 184.

⁴⁹ Belâzurî, çev. 2013: 267.

Bu olaydan sonra İbrahim b. Ağleb, Kayrevan şehrinin giriş kapılarını söktürdü ve surunu da yıktırdı⁵⁰.

İbrahim b. Ağleb, oluşturduğu deniz kuvvetleriyle Sicilya, Malta ve İtalya sahillerine seferler düzenlemiş fethettiği bölgelerde Abbâsî halifeliği adına hutbeler okutmuştur. 40.000 dinar üzerine halifenin ismini yazdırmıştır⁵¹.

İbrahim b. Ağleb döneminin isyanlarla geçtiğini ifade etmeye çalışırken yine bu dönemin en önemli hadiselerinden bir kaçını zikretmemiz gerekmektedir. İbâzî Berberîlerinin 811-812 yıllarında çıkardıkları isyanlar bunlardan bir tanesidir. Diğerleri de Trablus'ta Araplarla Ebnâ arasındaki anlaşmazlık yüzünden şehirde çıkan huzursuzluktur. İbrahim b. Ağleb de buraya oğlu Ebû'l-Abbas Abdullah komutasındaki bir orduyu gönderdi. Bölgede yaşanan ciddi çatışma ve kuşatma devam ederken 812 yılında İbrahim b. Ağleb, vefat etti ve yerine oğlu Ebû'l Abbas Abdullah geçti⁵².

Bu dönemde Abbâsîler eyalet üzerinde kontrollü davranırsa bile, Ağlebîlerin bu bölgede etkin güç haline gelmesinin önüne geçemediler. Bunun yanı sıra Ağlebîler, halifenin merkezi hükümetine karşılık kendi siyasi özerklikleri çatısı altında kendi adlarına sikke bastırdı (Ek 2-)⁵³. Ağlebîlerin, resmi ünvanı *emir* veya *vali* olarak geçmektedir. Bu durum halifeliğin gücüne boyun eğdirmek anlamına gelmiyordu. Fakat İbrahim b. Ağleb idaresiyle Ağlebîler Zab bölgesinde neredeyse bağımsızlık ilan etti⁵⁴.

1.3.2. Ebû'l-Abbâs Abdullah b. İbrahim (Ebû'l-Abbâs Abdullah, I. Abdullah) (812-817)

Babası İbrahim b. Ağleb'in ölümünden sonra yerine oğlu Abdullah geçti. Bu esnada Ebû'l-Abbâs Abdullah, Trablustaydı. Babası İbrahim b. Ağleb'in ölümü öncesinde yerine oğlu Ebû'l-Abbâs Abdullah'ın geçmesi için diğer oğlu Ziyâdetullâh'tan kardeşi için beyan etmesini emretmişti. Bunun üzerine Ziyâdetullâh, kardeşi Ebû'l-Abbâs Abdullah'a bir mektupla haber göndererek babasının vefat ettiğini ve emirlikte onu görmek istediğini beyan etti. Bu haber üzerine Ebû'l-Abbâs Abdullah, Trablus'tan ayrılarak Kayrevan'a geldi. Ebû'l-Abbâs Abdullah herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan İfrîkiye bölgesi valiliğini 812 yılında devraldı. O oldukça ihtişamlı bir savaşıydı ve bulunduğu bölgenin kontrolünü sağlamak ve isyancıların işgal ettiği toprakları hakimiyeti altına almak onun için çok da zor olmadı⁵⁵.

⁵⁰ Marçais,1960: 248; Hasan, 1987: 530-531; İbnü'l-Esîr, çev. 1991: 143, Al-Hâdi 'ashar, 2011: 184.

⁵¹ el-İbadi, 1996: 197.

⁵² Faris ve el-Beabeleki, 1988: 246-247; Özkuyumcu, 2000: 282.

⁵³ Abu'n Nasır, 1987: 54.

⁵⁴ Hasan, 1987: 530-531; Abu'n Nasır, 1987: 54.

⁵⁵ Hasan, 1987: 530; İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VI, 144.

Ebû'l-Abbâs Abdullah, babası zamanında isyan eden ve mağlup edilen İmrân b. Mücâlid'e eman verdi. Bunun üzerine o da Ebû'l-Abbâs Abdullah'ın yanında yer almayı tercih etti. Fakat Ebû'l-Abbâs Abdullah'a gelen haberlerin ardından emir, İmrân b. Mücâlid'i öldürdü. İmrân b. Mücâlid'in öldürülmesinin ardından karışıklıklar bir nebze de olsa giderildi⁵⁶. Ebû'l-Abbâs Abdullah'ın yönetimi ele almasıyla babasından kalan bölgesel ve sınır problemleriyle ilgili sorunlar kısmen bitmiştir. Onun dönemi boyunca ne bir savaş ne de bir karışıklık meydana geldi. Babasının, isyanları büyük oranda bastırması neticesinde oluşan kısmi refah ortamından faydalanan Ebû'l-Abbâs Abdullah, bölgedeki huzur ve asayişini daha da artırmaya çalıştı. Ebû'l-Abbâs Abdullah, babasının ölümünden önce de devlet işlerinde aktif olarak yer aldığından, idarede devleti güçlendirme siyasetini başarılı bir şekilde uyguladı. Bu durumda onun yönetimde ne kadar mahir olduğunu göstermektedir⁵⁷.

Ebû'l-Abbâs Abdullah yönetimi döneminde istikrarı sağlama adına bunları yapmasının yanı sıra, ekonomik anlamda da devletin gelirlerini artırmaya çalışmıştır. O, topladığı mallarla devlet hazinesini doldurup taşımıştır. Ebû'l-Abbâs Abdullah, bununla beraber bir ziraat memleketi olan İfrîkiyye'nin, devletin kontrolü altında olan önemli bölgelerinde vergi ıslahı ve mahsule dayalı vergileri düzenleme yoluna gitmiştir. Bunu iklim koşulları sonucu oluşan olağanüstü değişikliklere göre şekillendirmiştir. Ürün versin veya vermesin tohum ekilen her alan başına sekiz dinar vergi geliri belirlemiştir. Halk bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Bu nedenle de Abbâsiye sarayı ile Kayrevan (yönetim-halk) arasındaki mesafe iyiden iyiye açılmıştır⁵⁸.

İfrîkiyye'nin birçok bölgesinden Ebû'l-Abbâs Abdullah'a bu kararından vazgeçirmek üzere heyetler gönderilmiş, fakat emir, bir türlü ikna edilememiştir. Bu dönemde aynı zamanda yönetimde de çeşitli sıkıntılar meydana gelmiştir. Artan yönetim masraflarını karşılayabilmek için, aynı olarak toplanan ondalık yerine elde edilen ürün üzerinden nakdi vergi uygulanmıştır. Bu durum Ebû'l-Abbâs Abdullah'ın ekonomi ve siyasette etkin olmasına yeterli olmamıştır. Onun beş yıllık hakimiyeti, parlak, sükûn ve huzur dolu günler olarak tanımlanmıştır. Bu dönem aynı zamanda güvenli bir ortamın hakim olduğu bir dönem olmuştur. Ebû'l-Abbâs Abdullah'ın dönemi her ne kadar istikrar ve sükûnetle anılsa da bu durum İbrahim b. Ağleb'in önceki faaliyetlerinin bir ürünü olarak görülmekteydi. Ebû'l-Abbâs Abdullah, beş yıllık bir hakimiyetin ardından 817 yılında vefat etmiştir⁵⁹.

⁵⁶ Hasan, 1987: 530-531; İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VI, 144; Al-Hâdi 'ashar, 2011: 184.

⁵⁷ Hasan, 1987: 530-531; İbnü'l-Esîr, çev. 1991: 144; Al-Hâdi 'ashar, 2011: 184.

⁵⁸ Marçais, 1960: 248; Hasan, 1987: 530; Kapaşahin, 2013: 95-96.

⁵⁹ Marçais, 1960: 248; Hasan, 1987: 530; Kapaşahin, 2013: 95-96-97.

1.3.3. Ebû Muhammed Ziyâdetullâh b. İbrahim (I. Ziyâdetullâh) (817-838)

Abdullah'ın ölümünden sonra yerine kardeşi Ziyâdetullâh b. İbrahim b. el-Ağleb b. Sâlim et-Temîmî (I. Ziyâdetullâh) geçti. I. Ziyâdetullâh, babasının kontrolü ve terbiyesiyle yetişen, sürekli âlimlerle vakit geçiren ve onlarla aynı mecliste yer alan, Arap dili ve edebiyatında kendisini geliştirmiş olan bir devlet adamıydı. Ailesinin en faziletlisi, lisanı en fasih olan ve beyanı en keskin olanı idi⁶⁰.

I. Ziyâdetullâh'ın yönetimi devralmasının ardından bölgede ilk altı ay süregelen bir sükûnet hakimdi. Bu refah ortamında Müslümanlar 821'de Muhammed b. Abdullah et-Temîmî önderliğinde Sardunya adasına sefere çıktı ve maalesef sonuç istedikleri gibi olmadı. Savaş neticesinde karşılıklı büyük kayıplar verildi. Bu olayın ardından I. Ziyâdetullâh, Tunus'ta büyük bir önem teşkil eden Susa (Sûse⁶¹)nın inşasına başladı⁶². Fakat I. Ziyâdetullâh, bu refah ortamını uzun süre ayakta tutamadı. Çünkü I. Ziyâdetullâh'ın idari yönetim şeklinde şu ayrıntılar dikkati çekmektedir: Askerlere pek de iyi davranmadığı, askerleri cezalandırmada hunharca davrandığı kan akıttığı için ülkenin neredeyse her bölgesinden tepkiler aldığı ve hatta bu durumun isyanlara sebebiyet verdiği kayıtlara geçmektedir. Bu sebeptendir ki altı aylık sükûnet yerini isyanlara bırakmıştır. İlk patlak veren isyan, 822 yılında İbnü's-Sıkilliyye (Ziyâd b. Sehl) tarafından başlatıldı ve kuvvetleriyle Bâce (Beja)⁶³ şehrini kuşattı. Fakat I. Ziyâdetullâh, bu isyancının üzerine bir ordu göndererek onları bölgeden uzaklaştırmayı başardı. 823 yılında yeni bir isyan ortaya çıktı, bu isyan I. Ziyâdetullâh'a çok yakın birinden geldi. İsyancı çıkaran kişi, I. Ziyâdetullâh'ın Kasreyn⁶⁴ valisi Amr b. Muâviye el-Kaysî idi. I. Ziyâdetullâh isyanı bastırmak için Kasreyn'i kuşatma altında tuttu. Yine aynı yıl içerisinde yeni bir isyan baş gösterdi. Arap ordusu, Ağlebî hükümet sistemine düşmanlığıyla biliniyordu. Bundan dolayı Tunus civarında yaşayan güçlü bir Arap şefi olan Mansûr b. Nusayr et-Tanbuzî'nin liderliğinde (817) baş gösterdi. İsyancı bastırmak üzere I. Ziyâdetullâh, buraya Muhammed b. Hamza komutasında bir ordu gönderdi. Başlayan çatışma sırasında Muhammed b. Hamza mağlup edildi ve yanındakilerle birlikte katledildi. Mansûr b. Nusayr et-Tanbuzî, Tunus'un valisi olan İsmail b. Süfyân b. Sâlim b.

⁶⁰ ez-Zavi, 1972: 214-215; Hasan, 1987: 530; Çelik, 2006: 92; Öngül, 2013: 484.

⁶¹ İbn Havkal, çev. 2014: 72. Susa (Sûse), Akdeniz'de kurulan ilk liman şehirlerindedir. Gelişmiş bir şehir olan Sûse'de ticaret merkezleri oldukça fazladır. Şehir sürekli olarak tüccarların uğrak alanı olmuştur. Kayrevan'a bir konak uzaklıktadır. Cihat ve ibadet için iki önemli sarayı bulunmaktadır. İfrîkiye halkı burayı belirli günlerde ziyaretler düzenler hatta bu bölgeye yardımlar için İfrîkiye'de vakıflar kurulmuştur. Ayrıntılar için bkz. İbn Havkal, çev. 2014: 72; Altan, 2013: 70.

⁶² Abu'n Nasır, 1971: 55.

⁶³ İbn Havkal, çev. 2014: 73; Mukaddesî, çev. 2015: 248. Bâce (Beja), Tunus bölgesinde bulunan bir şehir.

⁶⁴ Kasreyn, Tunus'un doğusunda bulunan bir bölge

İkâl ve oğlu Muhammed'i bulunduğu yere çağırarak onları da katlettikten sonra şehri ele geçirdi⁶⁵.

Yaşanan bu olayın ardından I. Ziyâdetullâh'ın veziri *Galbûn* adıyla bilinen el-Ağleb b. Abdullah b. Ağleb'i, Tunus'u Mansûr b. Nusayr et-Tanbuzî'nin elinden almak üzere bölgeye gönderdi. Tunus'a ulaşan Galbûn ve onun kuvvetleri karşı karşıya geldi ve çıkan savaşta Galbûn mağlup edildi. Galbûn ve askerleri geriye dönmeleri halinde I. Ziyâdetullâh'ın gazabına uğramaktan korktukları için askerler, komutanları Galbûn'dan uzaklaşıp, Bâce, Sاتفرة, Meser, Ürbüs'te (Laribus) ve diğer bazı şehirlerde hakimiyeti ele geçirdiler. I. Ziyâdetullâh'ın ordusundan ayrılıp Mansûr b. Nusayr et-Tanbuzî komutasında toplandılar. Bunun sonucunda İfrîkiye'de büyük karışıklıklar ortaya çıktı. Mansûr b. Nusayr et-Tanbuzî'nin etrafında gün geçtikçe daha fazla kuvvet oluştu ve o kuvvetleriyle Kayrevan'ı kuşattı. Kayrevan halkından da destek gören Mansûr b. Nusayr et-Tanbuzî, I. Ziyâdetullâh için daha büyük bir sorun olmaya başladı. Nihayetinde I. Ziyâdetullâh, bölgedeki taraftarlarını bir araya getirerek büyük bir kuvvetle 824 yılında Mansûr b. Nusayr et-Tanbuzî üzerine yürüdü ve onu mağlup etmeyi başardı. I. Ziyâdetullâh, Mansûr b. Nusayr et-Tanbuzî'ye destek veren Kayrevan halkını cezalandırmak istediye bile din âlimlerinin araya girmesiyle bundan vazgeçti ve şehrin surunu tahrip etmekle yetindi. Bu olayın ardından Sebîbe⁶⁶ şehrinde Âmir b. Nâfi'nin komuta ettiği yeni bir isyan baş gösterdi. Bunun üzerine I. Ziyâdetullâh, Muhammed b. Abdullah b. Ağleb komutasında bir ordu gönderdi. 825 yılında meydana gelen savaşta Muhammed b. Abdullah mağlup edildi ve Kayrevan'a geri döndü. Bunu fırsat bilen Mansûr b. Nusayr et-Tanbuzî, Kayrevan'ı tekrar kuşattı ve burayı elde etti. Yaşanan bu mağlubiyetin ardından I. Ziyâdetullâh'ın otoritesi sarsıldı ve geriye gittikçe daralan hakimiyet alanları: İfrîkiye bölgesinden sadece Kabis, Sâhil, Nefzâve ile Trablus kaldı. Buna karşılık Mansûr b. Nusayr et-Tanbuzî gün geçtikçe gücüne güç katıyordu: öyle ki kendi adına para bile bastırıldı. Böylece Ağlebî egemenliği Kayrevan ve Abbâsiye çevresindeki bölgeyle sınırlı kaldı⁶⁷.

I. Ziyâdetullâh'ın zor durumda olduğunu fark eden isyancılar, ona haber gönderip İfrîkiyye'yi hemen terk etmesini istediler. Bunun üzerine I. Ziyâdetullâh, Süfyân b. Sevvâde'yi Nefzâve'ye gönderdi. Bu bölgede Berberîlerin desteğini alan Süfyân, Âmir b. Nâfi' ile karşı karşıya geldi ve mağlub olan Âmir b. Nâfi', Kastîliye'ye (Kastilya) döndü ve

⁶⁵ Marçais,1960: 248; Abu'n Nasır, 1971: 53-54; Hasan, 1987: 531; Öngül, 2013: 484.

⁶⁶ Sebîbe, İfrîkiye bölgesinden Tâhert ve Fas'a kadar ve oradan da Kayrevan'a uzanan yollar arasında bulunan bir bölgedir. Ayrıntılar için bkz. İbn Havkal, çev. 2014: 81. (kaynaklarda *Sebibe Felaketi* diye de geçmektedir. bkz. Kapanşahin, 2013: 113)

⁶⁷ Abu'n Nasır, 1971: 55; Çelik, 2006: 93-95-96; Öngül, 2013: 485.

burayı işgal etti. Ardından I. Ziyâdetullâh, tekrar Mansûr b. Nusayr et-Tanbuzî üzerine yürüdü ve onu mağlup etti. Bu durum I. Ziyâdetullâh'a Tunus'u yeniden elde etme fırsatı verdi. I. Ziyâdetullâh, hakimiyetindeki tüm ayaklanmaları bastırarak bir dizi fetih hareketlerine başladı. İç isyanların sona ermesiyle I. Ziyâdetullâh, büyük bir donanma ile Bizans kontrolündeki Sicilya'nın fethi için harekete geçti. Sahil boyunca surlarla çevrili kanton⁶⁸lar inşa etti. Donanma kuvvetlerini geliştirdi ve bunun sunucunda Ağlebîler, Akdeniz'de kontrol sağlamaya başladı. I. Ziyâdetullâh tarafından başlatılan ve halefleri tarafından da Fatimîler döneminde de süregelen Sicilya seferi, bu adanın jeopolitik konumundan faydalanmak isteyen korsanlar tarafından bölgeye sürekli akınlar düzenlendi⁶⁹.

Dönemin önemli âlimlerinden biri olan ve aynı zamanda Kayrevan kadılığı görevinde bulunan Ebû Abdullah Esed b. Furât önderliğinde gönderilen yetmiş aşkın gemiye sahip olan Ağlebî donanması Euphemios⁷⁰'un donanmasıyla bir araya gelerek Sicilya Adasına indi ve Mâzere'yi (Mazara del Vallo) fethetti. Esed b. Furât, Ebû Zeki el-Kinânî'yi burada bırakıp Siracusa (Sarakuse) üzerine yürüdü (827). Fakat uzun bir süre kuşatılan şehir alınmadı. Bunun yanı sıra Esed b. Furât 828 yılında vefat edince Müslümanlar kuşatmayı kaldırdı. Esed b. Furât'ın yerine geçen Muhammed b. Ebü'l-Cevârî, Euphemios ile beraber Mineo başta olmak üzere birçok kaleyi ele geçirdi ve adaya doğru ilerleyip Kasrıyâne'yi (Castrogiovanni) kuşatma altına aldı. Bu olayın ardından Muhammed b. Ebü'l-Cevârî'nin ölüm haberi ve Euphemios'un Kasrıyâne halkı tarafından suikast sonucu öldürülmesiyle Müslümanlar Mineo'ya geri döndü⁷¹.

Bunun üzerine I. Ziyâdetullâh, Mineo'da bulunan Müslümanlara destek olmak için, Endülüs'ün de desteğiyle toplamda 300 gemiden oluşan bir donanma gönderdi. Bunun yanı sıra asker sayısı da 20-30.000 civarında idi. Bugünkü Caltanissetta şehri muhasara edildi. Bu sırada çıkan salgın bir hastalıktan dolayı Endülüs komutanı Asbağ b. Vekil el-Hevvâni'nin ve birçok Müslüman askerin ölümü üzerine kuşatma kaldırıldı. Ardından İfrîkiye askerleri 830 yılında Palermo'yu kuşattı ve Bizans valisi 831 yılında şehri Müslümanlara teslim etti. Bunun sonucunda Ağlebîler Sicilya Adası'nda bir üs elde etmiş oldu. I. Ziyâdetullâh, Palermo'nun fethinin ardından Sicilya emirliğine yeğeni Ebû Fihr Muhammed b. Abdullah'ı getirdi. Ebû

⁶⁸ Heyd, çev. 2000: 32. Kanton, İsviçre modeli konfederasyon oluşturan devletlerden her biridir. Kanton sistemi için şunları söylemek mümkün; savaşımlardan uzak durdukları, tarafsız oldukları, her birinin kendi kararlarını kendilerinin aldıklarını ama birbirlerinden bağımsız olmadıkları, karar alırken bir merkeze bağlı oldukları ve buldukları ülkenin anayasalarına uygun davranmak zorunda olduklarını söyleyebiliriz. Kanton, birbirinden farklı modellerde ve farklı ülkelerde de işlev görmektedir bu ülkeler; İsviçre, İspanya, Fransa, Bolivya, Bosna-Hersek gibi birçok model vardır ama bunlar arasında en çok ön plana çıkan İsviçre modelidir.

⁶⁹ Demombynes, 1978: 150.

⁷⁰ Euphemios, Sicilya adasında bulunan Bizans deniz kuvvetleri kumandanıdır.

⁷¹ Abu'n Nasır, 1971: 77; ez-Zavi, 1972: 214-215; Hasan, 1987: 531; Çelik, 2006: 93; Öngül, 2013: 485.

Fihri Muhammed b. Abdullah, emirliğe geldiğinden bu yana 835 yılına kadar birçok sefer düzenledi. Bunun yanı sıra kendisinin bizzat katılmadığı sefere Muhammed b. Sâlim'in komuta ettiği orduyu Taormina'ya gönderdi. Fakat bu esnada Ebû Fihri Muhammed b. Abdullah'a karşı başlatılan isyan neticesinde katledildi. Onu katleden isyancılar, Bizans'a sığındı ve bu olayın ardından Ebû Fihri Muhammed b. Abdullah'ın yerine önce Fazl b. Ya'kup, ardından da onun kardeşi Ebü'l-Ağleb İbrahim b. Abdullah geçti. Bu dönemde Müslümanlar, Etna yanardağı çevresinde bulunan kaleleri zaptetmeye çalışıyorlardı. Fakat aynı zamanda iç meselelerle ilgilenen I. Ziyâdetullâh, Afrika'ya en parlak dönemlerini yaşatmasına ve birçok imar faaliyetlerinde bulunup, devlet hazinesine de büyük katkılar sağlayıp bunu taçlandırmasına rağmen bu dönemde aile içinde yapılan keyfi harcamalardan dolayı halk ve ordu zor durumda kaldı. Bu olayların ardından I. Ziyâdetullâh'ın kardeşi okların kendisine yöneleceğini düşünerek doğuya doğru yol almaya başladı. Kardeşinin kaçtığını öğrenen I. Ziyâdetullâh, onu görevinden azlederek, yerine Ağleb b. Abdullah'ı vezir olarak tayin etti. Fakat 838 yılında I. Ziyâdetullâh vefat etti. Ağlebî Devleti'nin en güçlü şahsiyetiydi. Onun döneminde en fazla dikkat çeken faaliyet Sicilya Adası'na yönelik fetih hareketleridir. Ağlebî egemenliği Mısır'dan Fas'a kadar uzanıyordu ve Sicilya'nın bir bölümünü de kapsıyordu. I. Ziyâdetullâh'ın ölümünün ardından yerine kardeşi Ebû Ukal b. İbrahim b. Ağleb geçti⁷².

Yukarıda I. Ziyâdetullâh'ın Sicilya'nın fetih hareketlerine kısa da olsa bir giriş yapıldı. Fakat Sicilya'nın Ağlebî Devleti için *Altın Adası*⁷³ diye nitelendirilen büyük bir öneme sahip olması ve özellikle Akdeniz bölgesine inme noktasında bir dönüm noktası olan bu ada ve fetih aşamaları ilerleyen bölümde ayrı bir başlık altında ayrıntılı olarak işlenecektir.

1.2. Ağlebî Devleti'nin Yükselişi

1.2.1. Ebû Ukal b. İbrahim b. el-Ağleb (Ebû Ukal el-Ağleb) (838-841)

Ebû Ukal, kardeşi I. Ziyâdetullâh'ın ölümünün ardından 838 yılında İfrîkiye'de emirliğe gelmiştir. Onun yönetimi ile birlikte Ağlebî tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Ebû Ukal, halk içinde mevcut olan karışıklıkların büyük bir kısmını gidermiştir. Doğuda Abbâsî halifesi Mu'tasım, iki önemli başarı elde etmiştir. Birincisi yirmi yıldan bu yana halifeleri (bir tehdit unsuru olarak) endişelendiren *Bâbek* adıyla bilinen muhalifi öldürmüştür. İkincisi ise Amuriye'nin fethi gerçekleştirmiştir. Ebû Ukal dönemi, bu sebeple Abbâsî hilafeti ve onun emirleri döneminde bilinen en parlak dönemdir. Ebû Ukal, kardeşi I. Ziyâdetullâh

⁷² ez-Zavi, 1972: 214-215; Hasan, 1987: 531; Abu'n Nasır, 1987: 55; Öngül, 2013: 485.

⁷³ Perkins, 1986: 30.

yönetimde iken siyasetle ilgilenmiş ve bazı durumlara müdahale etme imkanı bulmuştur. Bu da ona devlet yönetiminde tecrübe kazandırmıştır⁷⁴.

Devlet yönetiminde Ebû Ukal, askerlerin ileri gelenlerinden, fakihlerden, fikir adamlarından ve ahali eşrafından fikir alışverişinde bulunarak halkını önemseydiğini göstermiştir. Bunun yanı sıra askerleri veya halkı tedirgin edecek durumların önüne geçip onlara huzurlu ve güvenli bir ortam sunup ardından askerlerin özellikle Arap liderlerini kendi safına çekmek için onlara çeşitli lütuflarda bulunmuştur. Şüphesiz ki devlet hazinesinin dolu olması da ona böyle geniş bir imkan sağlamıştır⁷⁵.

Ebû Ukal, Kayrevan'da alkollü içecekleri yasaklamış fakat bu yasağı emirin kendi hayatına uygulama noktasında eksik kalmıştır. Ebû Ukal'ın söz konusu örnekte ve buna benzer diğer uygulamalarındaki ikircikli tutumu halk arasında tepkilere neden olmuştur. Buna benzer uygulamalardan dolayı yönetim ile halkın arası açılmış ve pek çok bölgede ayaklanmalar baş göstermiştir. Bu olayların ardı sıra gelen Hâricîlerin halk arasında çıkardığı karışıklıklar isyanları daha da büyütülmüştür. Yaşananların üzerine yönetimdeki etkinliğini yitiren emir, 841 yılında vefat etmiştir⁷⁶.

Yaklaşık üç yıl emirlik yapan Ebû Ukal'ın hayatı ve siyasi faaliyetleri hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Onun yukarıda zikredilen içte idareyi sağlama girişimlerinin yanında dışta da bazı faaliyetler yaptığı bilinmektedir. Ebû Ukal, I. Ziyâdetullâh döneminde fethine başlanılan Sicilya'nın diğer bölgelerine de hakim olmak için çalışmalara devam etti. Ebû Ukal, Sicilya Adası'ndaki fetih hareketlerini devam ettirmek için öncelikle bölgeye asker takviyesinde bulundu. Sicilya'yı üs olarak kullanan Ağlebî ordusu, Güney İtalya'nın Calabria sahillerine indi ve bazı kaleleri ele geçirdi⁷⁷.

1.2.2. Ebû'l-Abbas Muhammed b. el-Ağleb (I. Muhammed) (841-856)

Ebû Ukal'ın ölümünden sonra emirliği oğlu Ebû'l-Abbâs Muhammed (I. Muhammed) devraldı. I. Muhammed, genç tecrübesiz ve ilmi zayıf birisiydi. Devlet yönetimin problemlerinden sıyrıldığında eğlence hayatına düşkün bir emir olduğu da bilgiler arasındadır⁷⁸. I. Muhammed, babası zamanında Sicilya'daki fetih hareketlerini devam ettirerek hız kazandırdı. I. Muhammed, Sicilya bölgesindeki Messina'yı 844 yılında, Lentine şehrini 847 yılında ele geçirdi. 848'de Arap filosu, İtalya'nın Tiber nehrinden hareketle Roma'ya baskın düzenledi. 849 yılına gelindiğinde bölgedeki Regusa şehri fethedildi. Bundan

⁷⁴ İbn Haldûn, 1971: IV, 452; İbnü'l Esir, 1991: VI, 40; Nüveyrî, 2003: XXIV, 117; Kapaşahin, 2013: 138.

⁷⁵ İbn İzârî, 1983: I, 107; Nüveyrî, 2003: XXIV, 11; Kapaşahin, 2013: 138-139.

⁷⁶ İbn İzârî, 1983: I, 107.

⁷⁷ Hasan, 1987: 531.

⁷⁸ Kapaşahin, 2013: 143.

sonraki iki yıl süresince, Sicilya'daki Catana, Caltavuturo ve bazı bölgeler de ele geçirilerek bölgenin Müslümanların hakimiyeti dışında kalan yerler daraltılmış oldu. Bu faaliyetleri Notos, Syracuse, Abba, Satas ve Castenuovo şehirlerinin fethi takip etti⁷⁹.

I. Muhammed'in komutanlarından el-Fazl b. Ca'fer el-Hemdânî 842 yılında Messina (Messîni) şehrini kuşattı. el-Fazl, iki yıl boyunca Messina üzerine seferler düzenlemesine rağmen burayı alamadı. Onun Messina'yı almak üzere yaptığı çalışmaları şu şekilde özetleyebiliriz: el-Fazl'ın askerlerinden bir kısmı şehrin merkezine çok yakın olan bir dağın arkasına yerleştirilmiş ve bunlar şehre hakim bir noktadan içeriye sızmayı başardılar. Ardından el-Fazl, yanına birkaç asker alarak Messina şehrine geldi. Halk el-Fazl ile çarpışma halindeyken Müslümanların şehri kuşattıkları fark edildi. Hezimete uğrayan halk neye uğradıklarını anlamadan şehir Müslümanlar tarafından fethedilmiş oldu. Bu bölgede bulunan Napoli (Nabil) halkı da üstün başarılarından dolayı el-Fazl'e itaatlarını bildirdiler. Yine bu yıl içerisinde (843-844) I. Muhammed'in komutanlarından Ebû'l-Ağleb el-Abbâs b. el-Fazl, Şerra'ya sefer düzenleyip bölge halkını hezimete uğrattı. Bu çarpışmada Şerra halkı yaklaşık 10.000 kişi kayıp verirken, Müslümanlar da 3.000 şehit verdi. Ağlebî Devleti'nin daha önce Sicilya bölgesine düzenlediği seferlerde bu kadar büyük bir kitlenin ölümüyle sonuçlanan bir savaş daha meydana gelmedi⁸⁰.

el-Fazl b. Ca'fer (846-847) Lantina şehrini kuşattı. Bu kuşatma esnasında Lantina halkının yardım maksadıyla Sicilya kumandanı ve valisine gönderdiği mektupta; "Size yardım etmek üzere geldiğime işaret olarak falan dağın başında üç gün üst üste ateş yaktıracağım. Bu ateşi görürseniz dördüncü günde size ulaşacağımı bilmiş olun. Toplanıp hep birlikte ve aniden Müslümanlara saldırıya geçelim." şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bunun üzerine el-Fazl, söz konusu dağın başında üç gece ateş yaktırıp, Lantina halkı bunu görünce hemen hazırlıklara başladı. Diğer taraftan el-Fazl da gerekli hazırlıkları yaptırdı. Pusulara askerlerini yerleştirip şehri daha önce kuşatma altına alan askerlere de, Lantina halkına karşı çarpışmaya devam etmelerini söylemiş fakat bir süre sonra yenilip ve çekilmiş gibi davranmalarını ve kurulan pusuları geçtikten sonra geriye dönüp düşmanı iki ateş arasında bırakmalarını emretti. el-Fazl'ın savaş taktiği bire bir uygulandı. Savaş sonucunda Müslümanlar düşmanı mağlup etti. Savaştan sağ kurtulan çok az kişi de askerlerden eman diledi ve bunlara eman verilerek şehir teslim alındı⁸¹.

Aynı zamanda bu yıl içerisinde Müslümanlar Langobartlıların Taranto şehrine hakim oldu ve buraya yerleşti. 846 yılında aynı zamanda Saray Ayaklanması baş gösterdi. I.

⁷⁹ Hasan, 1987: 532.

⁸⁰ İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VII, 13.

⁸¹ İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VII, 14.

Muhammed, aralarından vezirleri atadığı Humeyd oğulları ve Ebu Cafer Ahmed arasında otoritelerini paylaştırdı. Ebu Abdullah Ali b. Humeyd, Temîmî ve emirin kabilesine mensuptu. I. Ziyâdetullâh onu vezirliğe getirmişti. Bu dönemde Ebu Abdullah Ali b. Humeyd, I. Muhammed'in veziri olmuştur. Ebu Abdullah Ali b. Humeyd, ailesiyle vakit geçirirken devlet işlerini ikinci bir şahıs ve emirin öz kardeşi olan Ebu Cafer Ahmed b. Ağleb'e devretti. Buradan anlaşılacağı üzere emir yönetimi terk edip bir taraftan kardeşi diğer taraftan veziri ile paylaşmış oluyordu. Yönetimdeki bu ikilik 841 yılından 849 yılına kadar bir çarpışma yaşanmaksızın devam etti. Ancak Ebu Abdullah Ali b. Humeyd'in zenginliği emirin kardeşinin istek ve arzularını tetikliyordu. Bunun üzerine Ebu Cafer Ahmed b. Ağleb, gizli gizli planlar yapmaya başladı. Ebu Cafer Ahmed b. Ağleb, saray içindeki ortakları ile dayanışma içerisine girip ve dostlarından birtakım taraftar elde etti. I. Muhammed'in çevresinden de birkaç küçük grup topladı. 846 yılında muhafızların saraydan ayrılmasının ardından saraya doğru ilerleyip ve taraftarları ile birlikte saraya girmeyi başardı. Ancak I. Muhammed'in vezir Ebu Abdullah Ali b. Humeyd'i öldürmesi üzerine aralarında savaş başladı ve emirin itaatıyla son buldu. 847-848 yılında ise yeni bir isyan patlak verdi. O da Salim b. Galbun ayaklanmasıdır⁸².

Salim b. Galbun, I. Muhammed tarafından zab valiliğine tayin edilmiştir. Ebu Cafer Ahmed yönetimi gasb edince Salim b. Galbun, ona itaat etmeyi reddetmiştir. Bu durum neticesinde Salim b. Galbun, I. Muhammed tarafından görevinden azledilmiş ve Kayrevan'a gönderilmiştir. Bu durumu hazmedemeyen Salim b. Galbun, Sebibe civarında Dîk kalesine ulaşınca Kayrevan'a doğru giderken bir anda Erbis⁸³'e döndü. Erbis halkı onu kabul etmeyip geri göndermiştir. Bunun üzerine Salim b. Galbun da asilerin ve kışkırtıklarının Bâce'de olduğunu düşünerek bölgeye gelip şehre girmeyi başarmış ve burayı istila etmiştir. Bunun üzerine I. Muhammed bölgeyi geri almak üzere buraya gelip kardeşi Salim b. Galbun'ı öldürmüştür⁸⁴.

Bu isyanın ardından Tunus bölgesinde yaşanan Kuveybi' Ayaklanması ortaya çıkmıştır. Bu isyanı tetikleyen kişi Amr b. Süleyman et-Tücibî, daha çok Kuveybi' adıyla bilinen bir şahıs sebep olur. Kuveybi'nin neshebinin Beni Tüceyb kabilesinden yani güney Araplarından bir Arap kabilesine ait olduğu bilgiler arasındadır. Kaynaklarda onun şahsiyetinden ve geçmişiine dair bilgilere pek rastlanılmamıştır. Kuveybi' isyanı, halkın fakir

⁸² İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VII, 14; Kapaşahin, 2013: 143-160.

⁸³ Erbis, temelde bir kaledir ve emirliğin kuzeybatı kesiminde var olan savunmacı sistemde korunan en önemli mevkidir. Ayrıntılar için bkz. Kapaşahin, 2013: 160.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VII, 14; Kapaşahin, 2013: 143-160.

ve yoksul bir hayat sürmesine karşı çıkan bir ayaklanmadır. Fakat Kuveybi'nin istediği yönde ilerlememiş ve bunu canı ile ödemiştir⁸⁵.

Bu dönemde aynı zamanda olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. 848-849 yılları arasında Ragosa halkı Müslümanlarla barış anlaşması yaparak şehirlerini teslim etmişlerdir. 849-850 yıllarında Müslümanlar Kasriyânne (Castrogiovanni) şehrini kuşatarak pek çok ganimet elde edip şehri tamamen ele geçirmiştir. I. Muhammed, Sicilya'da on beş yıl emirlik yaptıktan sonra 856 yılında vefat etmiştir⁸⁶.

1.2.3. Ebû İbrahim Ahmed b. Muhammed (Ahmed) (856-863)

I. Muhammed'in ardından yerine kardeşinin oğlu Ebû İbrahim Ahmed b. Muhammed b. Ağleb yönetime geçmiştir. Ahmed döneminde İfrîkiye'de uzun bir süredir sessizliğini koruyan Berberîler, Trablus valisinin vergi uygulamalarına karşı çıkararak yeni bir kargaşa ortamının çıkmasına neden olmuşlardır. Bu bölgede yaşayan Berberîler, Trablus valisine karşı gelerek vergi ödeme konusunda valiye savaş açarak onu mağlup etmişlerdir. Bu olayın ardından Trablus valisi Lebde'ye çekilerek kaleye kapanmıştır. Kısa bir süre sonra toparlanan vali Trablus üzerine yürümüştür. Bu sırada Ağlebî emiri Ebû İbrahim kardeşi Ziyâdetullâh ile beraber yardım için ordu göndermiş ve Berberîleri mağlup etmiştir. Bu olayın ardından Berberîler, yenilgiyi kabul edip rehinelere vermiş ve itaatlerini arz etmişlerdir⁸⁷.

Ahmed, öncelikle iç barışın ve huzurun sağlanması için uğraşmıştır. Emir halkını huzurlu bir ortama kavuşturduktan sonra ülkesini dış tehditlere karşı koruma gayreti içerisinde bulunmuştur. Bu sıralarda Bizanslılar ülkenin sahil kesimlerine vur kaç taktiği yaparak oradaki şehirleri sürekli taciz etmişlerdir. Ahmed, bu duruma önlem olarak sahil şeridi boyunca kaleler inşa ettirmiştir. Bu sene içerisinde birçok tabii afet meydana gelmiştir. Yaşanan şiddetli depremler Hazar Denizi'nden göller yöresine kadar uzanır ve İfrîkiye başta olmak üzere (Şam, Antakya, Tarsus, Mekke) birçok şehir tahrip olmuştur. Birçok felakete karşı karşıya kalan Ahmed bunlara tedbir alamamıştır. Nitekim Ahmed, sol elinde çıkan iltihap sebebiyle 863 yılında vefat etmiştir⁸⁸.

1.2.4. Ziyâdetullâh b. Muhammed el-Aşgar (II. Ziyâdetullâh) (863-864)

Ebû İbrahim'in ölümünün ardından halefi olan kardeşi Ziyadetullah b. Muhammed el-Aşgar (II. Ziyâdetullâh) yönetimi eline aldı⁸⁹. II. Ziyâdetullâh, Trablus bölgesinde Berberî

⁸⁵ Kapaşahin, 2013: 161-165.

⁸⁶ İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VII, 14.

⁸⁷ İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VII, 81.

⁸⁸ İbn İzârî, 1983: I, 113; İbnü'l-Esîr, 1986: V, 298-299.

⁸⁹ İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VII, 95.

İbâdilerini kontrol altına almaya çalışmış fakat bunu kısmen gerçekleştirebildi. II. Ziyâdetullâh'ın bir yıl yedi gün süren idaresi küçük problemler dışında, problemsiz devam etti. II. Ziyâdetullâh, 864 yılında vefat etti⁹⁰.

1.2.5. Ebû'l-Garânik Muhammed b. Ahmed el-Meyyit (II. Muhammed) (864-875)

II. Ziyâdetullâh'ın ardından yerine kardeşinin oğlu Ebû'l-Garânik⁹¹ Muhammed b. Ahmed el-Meyyit (II. Muhammed) geçti. II. Muhammed dönemi yaşanan bazı sıkıntılara rağmen genel olarak sakin ve parlak bir dönem olarak geçti⁹². Bu dönemde Rumların İfrîkiye sahillerine saldırıda bulunması sebebiyle II. Muhammed güvenliği sağlamak adına sahil bölgelerine kale muhafızları yerleştirdi. Emir, nüfuzunu arttırmak için uzak bölgelere seferler düzenledi⁹³.

Ayrıca II. Muhammed döneminde Ağlebî Devleti hakimiyeti altında bulunan Sicilya'nın bazı kısımlarının Bizanslılar tarafından ele geçirilmesiyle bölgede bazı sorunlar baş gösterdi. II. Muhammed, Bizans saldırılarına karşı deniz kıyısında kaleler inşa ettirdi⁹⁴.

II. Muhammed'in -özellikle de uzak bölgelerde- nüfuzunu koruması ve nüfuzunun artması için seferler düzenlemesi ve bu seferler için bir takım çalışmalar yapması gerekiyordu. Bu dönemde aynı zamanda Berberî isyanları ile uğraşmak zorunda kalan emir, Berberîleri kontrol altına almak için Ebû Hafâce Muhammed b. İsmail komutasında bir ordu görevlendirdi. Geri çekilmek zorunda kalan Berberîler, Tehude ve Beskere'ye kadar olan bölgeleri II. Muhammed'e verdi. Tehude'ye varmak için, güney bölgesinde Everes ile çevrili bir yol ve dağın ortasından geçen bir diğer yol bulunmaktadır. Bu şehir güneyde Hedene sahili ile çevrili bir yol üzerinde bulunmaktaydı. Kayrevan-Kastiliye yolu aracılığıyla Vehran'a bağlanan bu yol Nefta'ya oradan da Tehuda ve Beskere'ye uzanır ve Tıbne'ye bağlanırdı. Ayrıca bu yol Sebibe, Tıbse ve Bağaye'den de geçiyordu. Bu geçiş güzergâhları Ebû Hafâce'ye Tehude'ye girme imkanı verdi. Ardından Beskere'ye doğru ilerlemeye oradan da Zab'ın başkenti olan Tıbne'ye girme imkanı sağladı. Daha sonra da Ebû Hafâce Erbe'ye yöneldi. Bu bölge Ağlebî emirliğini batıdan çevreleyen en son bölgedir⁹⁵.

⁹⁰ Abdurrahman Hıdr, 1986: 104; Nüveyrî, 2003: XXIV, 125.

⁹¹ Sözlükte "beyaz su kuşu, kuğu, turna; beyaz tenli genç ve güzel kız" anlamlarına gelen *gurnûk* (*gurnîk*) kelimesinin çoğuludur. İslam literatüründe *garânik* kelimesi Hz. Peygamber'in müşriklerin gönlünü İslam'a ısındırmaya arzu ettiği bir sırada, şeytanın telkiniyle vahiylerle Allah kelamı olmayan bazı sözler karıştırdığını ve daha sonra Cebrail'in ikazıyla bundan vazgeçtiğini iddia eden rivayetler münasebetiyle kullanılmıştır. Yukarıda bahsi geçen emir, turnaları avlamayı çok sevdiği için "Turnalar" ismiyle lakaplanarak "Ebû'l-Garânik" denmiştir. Ayrıntılar için bkz. Cerrahoğlu, 1996: XIII, 361; Kapanşahin, 2013: 182.

⁹² İbn Haldûn, 1971: IV, 457.

⁹³ Hasan, 1985: III/IV, 63; Nüveyrî, 2003: XXIV, 126.

⁹⁴ Demombynes, 1978: 150-151; Hasan, 1985: III/IV, 63; Hasan, 1987: 532.

⁹⁵ Abdurrahman Hıdr, 1986: 104; Nüveyrî, 2003: XXIV, 126.

II. Muhammed dönemi aynı zamanda- özellikle de İfrîkiye bölgesi- tam anlamıyla bir ekonomik kalkınmanın yaşandığı dönemdir. Bu dönemde devlet hazinesi dolup taşmıştı. Özellikle kardeşi II. Ziyâdetullâh döneminden kalan hazine sayesinde bu dönem İfrîkiye'nin en parlak dönemlerinden biri oldu. Bolluk bereketin yaşandığı dönemin yanı sıra emirin halkına adaletli ve ihsanlı davranması, halkının vergi yükünü hafifletmesi sayesinde halkın güvenini kazanıp halkı refah içinde yaşattı⁹⁶.

Ancak devlet hazinesi ne kadar dolu olursa olsun eğer devlet bir kazanç sağlayamıyorsa, sürekli hazineden harcıyorsa bir gün mutlaka bu hazine tükenmeye mahkum olacaktı. Nihayetinde devlet hazinesi tükenmeye yüz tutmuştu. Ardından II. Muhammed 875 yılında vefat etti. Emirin ölümü üzerine üst üste felaketler yaşaması, ardı sıra gelen küçük yaşta devlet idaresine gelen emirlerin tecrübesizliği, sefahat içerisinde yaşamaları ve eğlenceye olmaları sebebiyle bu emirler devleti zor durumda bıraktı. Aynı zamanda İfrîkiye'yi ve Batı İslam alemini tamamıyla etkisi altına alan açlık ve veba salgını gibi sebeplerden dolayı da devlet yönetiminin halk üzerindeki etkinliği azalmıştır. Bu olaylar neticesinde Ağlebî Devleti'nin yükseliş dönemi de sona erdi ve duraklama sürecine girdi⁹⁷.

1.3. Ağlebî Devleti'nin Duraklama Süreci

1.3.1. İbrahim b. Ahmed (II. İbrahim) (875-902)

Ebû İshâk İbrahim b. Ahmed b. Muhammed b. el-Ağleb (II. İbrahim), Ahmed b. Muhammed'in büyük oğludur. Kardeşi emir II. Muhammed döneminde II. İbrahim Kayrevan valisi idi. II. Muhammed'in ölümünün ardından yerine oğlu Ebû Ukal tercih edildiyse de Kayrevan halkı II. İbrahim'i emir olarak seçti (875)⁹⁸. Emir, 877 yılında Kayrevan sınırları dışındaki kraliyet şehri olan Rakkâde'nin (Rakka) inşasına başladı ve buraya yerleşti. 878 yılında ortaya çıkan isyanlar kısa süre içerisinde bastırıldı. Fakat ertesi sene bu isyanları fırsat bilen Abbas b. Ahmed b. Tolun İfrîkiye üzerine yürüdü ve Ağlebî kuvvetlerini mağlup edip bölgedeki bazı yerleri ele geçirdi. Ancak II. İbrahim, güçlülük de olsa onu durdurmayı başardı. Bunun ardından o, Berberîlerin, 881-882 yıllarında tekrar baş gösteren isyanlarını da bastırdı⁹⁹.

Hakimiyeti altında bulunan Kayrevan ve civar şehirlerde emniyeti sağlayan II. İbrahim, kargaşalara sebebiyet veren bütün isyancıları bertaraf etti. Onun döneminde kervanlar, ticaret yollarında emniyet içinde yol alırlardı. Bu sebeple II. İbrahim sahil boyunca koruma amaçlı kaleler ve nöbet kuleleri, Sûse şehri çevresine de sur inşa ettirdi. Ülkesinde

⁹⁶ İbn İzârî, 1983: I, 114; Nüveyrî, 2003: XXIV, 127.

⁹⁷ İbn İzârî, 1983: I, 116; İbnü'l-Esîr, çev. 1986: V, 373.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VII, 236.

⁹⁹ Perkins, 1986: 32; Özkuyumcu, 2000: 282.

huzur ve asayişini sağlayan II. İbrahim, hem hac vazifesini yerine getirmek hem de cihad için Sicilya'ya doğru yola çıktı¹⁰⁰.

II. İbrahim, İfrîkiye'nin istikrarının sadece Avrupa'ya karşı korunan bir emirlik olması açısından değil aynı zamanda bölge nüfusunun desteğini de arkasına alarak burayı korumada ne denli etkiye sahip olduğunu gösterdi. Halkın desteğini almasına rağmen iklim felaketleri ve yetersiz hasatları göz önünde bulundurmeyen emir halktan aşırı vergi alma hususunda ısrarcı davrandı. Bu durum sonraki yıllarda halkın tepkilerine yol açabilirdi. Fakat emir bu tehlikeye rağmen bildiği yolda ilerlemeyi tercih etti¹⁰¹.

II. İbrahim'in, kullanılmakta olan eski sikkeleri kaldırıp yerine yenilerini bastırması Kayrevan'da isyanlara sebebiyet verdi. Bu isyanlar, döneme damgasını vuran büyük bir olaydı. Öyle ki, bu isyana isim bile verilmişti: *Sevretü'd-derâhim*. Böylesine büyük bir isyanı bastırmayı başaran II. İbrahim'in, bunun peşi sıra 893 yılında Belezme Kalesi'nde yaşayan Araplarla yaşadığı anlaşmazlıklar ülkenin bazı kesimlerinde yeni isyanlara yol açtı. Bu isyanları güçlkle de olsa bastıran II. İbrahim, aynı zamanda gün geçtikçe güç kazanan Hâricîler'in üzerine yürüdü ve Hâricîleri mağlup ettikten sonra onları itaat altına aldı (896)¹⁰².

O, yönetimde gerçek bir istibdatçı idi. Acımasızlığı bir ilke haline getiren II. İbrahim döneminde başıbozukluk ve düzensizlik daha açık bir dönüşüm kaydetti¹⁰³. II. İbrahim aynı zamanda yaptığı kanlı ve feci uygulamalarıyla da bilinirdi¹⁰⁴.

Emir, Sicilya'yı İslam hakimiyeti altına almak adına büyük uğraşlar verdi. II. İbrahim, oğlu Ebu'l-Abbas Abdullah'ı Sicilya'ya tayin etti. Ebu'l-Abbas Abdullah, Sicilya'da Müslümanlar arasında anlaşmazlıkları giderip huzur ve asayişini sağladı. Bu halk arasında Ağlebî Devleti'ne karşı isyan hareketlerinde bulunanları cezalandırılmaları için babasına gönderdi. Bu sırada II. İbrahim, Kâtânî (Catane) bölgesini kısa bir süre kuşattıysa da zapt edemedi. 901 yılında Mesine Boğazı'nı geçerek, Fransa sahillerini (Kalabria) kuşattı¹⁰⁵.

Sicilya'nın Yartino şehrine gelen II. İbrahim, şehri ele geçirip buradan da Tabermîn'e hareket etti. Bu bölgede bulunan halk, emir ile savaşa hazır bir şekilde bulunuyordu ve o bölgeye gelince büyük bir savaş başlamış oldu. Nihayetinde savaş Ağlebî emiri II. İbrahim tarafından kazanıldı ve şehir ele geçirildi. Bölgede yaşayan Rumların bir kısmı deniz yoluyla kaçmış bir kısmı ise iç kaleye sığınmışlardı. Bunlar Müslümanlar tarafından esir edildiler. II. İbrahim, esir edilenlerden savaşa katılanların öldürülmesini diğer esirlerin ise mallarıyla

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VII, 237.

¹⁰¹ Perkins, 1986: 32.

¹⁰² Marçais, 1960: 248; Hasan, 1987: 533; Özkuyumcu, 2000: 282-283.

¹⁰³ Kapanşahin, 2013: 197-198.

¹⁰⁴ Kapanşahin, 2013: 217-220.

¹⁰⁵ Hasan, 1987: 533; Özkuyumcu, 2000: 282.

birlikte satılmalarını emretti. Sicilya bölgesinde bulunan Tabermîn'in Müslümanlar tarafından ele geçirildiğini öğrenen Bizans hükümdarı, Rumları harekete geçirerek Sicilya'nın Müslümanların hakimiyetine girmesini engellemek istedi. Fakat bu sırada II. İbrahim'in Kostantiniyye üzerine harekete geçeceğinin haberini alan Bizanslılar ordusunun bir kısmını burada bırakıp diğer kısmını da Sicilya Adası'na gönderdi. Emir, Tabermîn'i aldıktan sonra askerlerini Sicilya'da Rumların elinde olan Mîkaş ve Demenş'e gönderdi. İki şehrin halkı da bölgelerini bırakıp gitmişlerdi. Böylece bu bölgeler savaşılmadan ele geçirildi¹⁰⁶.

II. İbrahim, askerlerini bu defa Ramta'ya (Rametta) ve Yâc (Acı) üzerine sefere gönderdi. Bölgede yaşayan Rumlar, teslim olmayı ve cizye ödemeyi teklif ettilerse de bu teklif kabul edilmedi ve kaleleri teslim etmeleri istendi. Rumlar da bu talebi kabul etmedi. Bunun üzerine Müslüman askerler kalelerin surlarını yıktı. II. İbrahim bu bölgeden sonra Kesente (Cosenza) şehrini kuşattı. Fakat o sırada hastalanan emir ordunun başında yer alamayınca morali bozuk olan ordu hezimete uğratıldı. Emir'in son dönemlerinde kötü mizacı ona galip geldi ve akıl hastalığına yakalandı. Zamanla durumu daha da kötüleşen emir II. İbrahim 902 yılında vefat etti¹⁰⁷.

1.3.2. Ebû'l-Abbas Abdullah Muhammed b. İbrahim (II. Abdullah) (901-902)

Ağlebî emiri II. İbrahim, oğlu Ebû'l-Abbâs Abdullah'ı daha önceki dönemlerde veliaht göstermişti. Bunun üzerine II. İbrahim'in o yıl vefat etmesi ve II. Abdullah'ın yönetimi devralmasıyla "Abdullah b. İbrahim" dönemi başlamış oldu. O edip ve cesur bir şahsiyetti ve tarihte yer eden iyi bir süvarilik tecrübesine sahip idi. Harp sanatını çok iyi bilmekteydi. Onun döneminde geniş bir coğrafyaya yayılan Ebû Abdullah eş-Şîî isyanı baş göstermişti. Bu isyanı bastırmak üzere Abdullah b. İbrahim kardeşi el-Ahvel'i göndermişti. Bunun üzerine el-Ahvel, Ebû Abdullah eş-Şîî'nin üzerine yürüdü ve iki taraf Kemûşe denilen yerde karşı karşıya geldi. Meydana gelen savaş sırasında iki taraftan da büyük kayıplar verildi ve el-Ahvel mağlup olup geri çekilmek zorunda kaldı¹⁰⁸.

Babası döneminde Sicilya emirliğine tayin edilen II. Abdullah, Sicilya'da pek çok bölgeyi fethetti. O İfrîkiye emirliğini devraldıktan sonra kontrolü altında bulunan bütün şehirlere tek tek mektuplar göndererek halka açıp okunmasını emretti. Gönderdiği bu mektupların içinde, halka karşı iyilikle davranacağı, adalet ve merhametle hükmedeceği ve sürekli cihad yapacağı gibi vaatler yer alıyordu. II. Abdullah, gerçekten de gücü yettiğinde bu

¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VII, 237-238.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VII, 238; Kapanşahin, 2013: 221.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VII, 433.

vaatlerini uygulamaya çalıştı. Bunun bir göstergesi olarak adil davranabilmek için yanında bir grup alimle dolaştı¹⁰⁹.

II. Abdullah, kısa bir zaman sonra üst düzeyde bir danışman olan kardeşiyle fikir ayrılığına düştü. Bu konuda emir, kendisine karşı görüşte olanlara olağanüstü tedbirler almak istemiş fakat daha sonrasında o art arda aldığı yanlış kararlardan ötürü birçok kişi ile anlaşmazlıklar yaşandı. Bu yanlış kararlarından bazıları: mevcut olan vergi sistemine geri dönülmesi; bazı tarımsal ürünler ve sığırlar için belirlenen vergiler gibi vergi sistemlerinin iyileştirilmesi gerektiği idi. Hükümdar vergi sisteminin, vergi ödemelerine alışkın olmayan Berberîler tarafından hoş karşılanmayacağını düşünmekte ve yeni bir ayaklanma çıkacağından çekinmekteydi. Fakat bu konuda bir düzenleme getirmedi. Ağlebîlerin çöküşünden önce, son dönemlerde yaşanan olayların kötü etkilerini azaltmak için vergi sisteminde bazı düzenlemelere gidildi¹¹⁰. Yaşanan bu anlaşmazlıklardan dolayı II. Abdullah'ın devleti çöküşe sürükleyeceğini düşünen devlet erkanı, onu emirlikten uzaklaştırmaya karar verdi ve ardından babası, yönetimi oğlu III. Ziyâdetullâh'a devredebilmek için II. Abdullah'a suikast düzenledi. Böylece emir olarak sadece bir yıl görev yapan II. Abdullah, dönemi nihayete ermiş oldu¹¹¹.

1.3.3. Ağlebî Devleti'nin Yıkılışı

Kuzey Afrika'nın hakimi olarak hükümlük kuran Ağlebî Devleti, I. Ziyâdetullâh'ın vefatının ardından gelen halefleri dönemlerinde yaşanan iç karışıklıklar sebebiyle bazı aksaklıklar yaşansa bile devlet düzenini sarsacak kadar etkili bir güçte değildi. Bunun yanı sıra tahta geçen Ebû Ukal, I. Muhammed, Ebû İbrahim Ahmed b. Muhammed, II. Ziyâdetullâh ve Abdullah b. İbrahim gibi emirler; hakimiyetleri süresince halklarına karşı iyi huylu, güzel ahlaklı, cömert, adil ve şefkatli davranmaları halkla olan bağlarını güçlendirmiştir. Fakat III. Ziyâdetullâh, kendi döneminde devlet işlerine pek önem vermediğinden ve bunun ardı sıra yaşanan Şîf Fatımî propagandaları sebebiyle bölgede ayrışmalar yaşandı. Bunun sonucunda da III. Ziyâdetullâh, ülke bütünlüğünü koruyamadı. Bunu fırsat bilen aynı zamanda da Fatımîler tarafından da destek gören Ebû Abdullah eş-Şîf, Ağlebî devlet adamlarını da kendi safına çekmeyi başardı. Bunun sonucunda birçok şehri hakimiyeti altına aldı. Bu olayların ardından Fatımî tehlikesiyle karşı karşıya kalan III. Ziyâdetullâh'ın, bulunduğu yerden ayrılp Mısır'a kaçıyla birlikte bir asır hakimiyet süren

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, çev. 1991: VII, 433.

¹¹⁰ Shaban, 1976: 191.

¹¹¹ Kapanşahin, 2013: 228.

Ağlebî Devleti saltanatı sona erdi (909). Ağlebî Devleti toprakları da Fatimî Devleti sınırlarına dahil edildi¹¹².

1.3.3.1. Ebû Muzar Ziyâdetullâh b. Ebû'l-Abbas (III. Ziyâdetullâh) (902-909)

II. İbrahim'in ardından yerine, oğlu son Ağlebî emiri olan Ebû Muzar Ziyâdetullâh b. Abdullah b. İbrahim el-Ağlebî et-Temîmî (Ebû Muzar Ziyadetullah b. Ebi'l-Abbas) yönetimi devraldı. Daha önce babası tarafından Sicilya valiliğine tayin edilen III. Ziyâdetullâh, eğlenceye düşkünlüğü sebebiyle yine babası tarafından görevinden azledilip hapse atıldı. III. Ziyâdetullâh, babasını üç Sicilyalı görevli tarafından 902 yılında öldürttü. Bu sebeple hapse atılan III. Ziyâdetullâh hapisten çıktıktan sonra, İfrîkiye'ye gelip boşalan emirliğin başına geçti. İlk faaliyeti babasını öldürenleri (şüphe çekmemek için) öldürtüp cesetlerini astırmak oldu. Tubne'de bulunan kardeşi Ebû Abdullah el-Ahvel'e babası tarafından yazılmış gibi bir mektup gönderdi. Babasının öldürüldüğünden haberdar olmayan ve gönderilen mektupta da yazıldığı üzere acele gelmesi gerektiğine inanıp Tunus'a gelen Ebû Abdullah el-Ahvel, amcası ve kardeşi III. Ziyâdetullâh'ın işbirliğiyle öldürüldü. Bunun ardından III. Ziyâdetullâh vezirliğe Abdullah b. Sâîğ'i, Dîvânü'l-harâc¹¹³'a Ebû Müslim Mansûr b. İsmail'i tayin etti. III. Ziyâdetullâh, yönetimi ele geçirmesiyle yine eğlenceye döndü ve devlet yönetimini ihmal etti. 905 yılında da Tunus'tan çıkıp Kayrevan'a gitti¹¹⁴.

Bu arada devamlı bir tehdit unsuru olan Ebû Abdullah eş-Şîf, Berberî Kûtâme kabilesinin de desteğiyle Mağrib bölgesinde bir İsmâilî üssü kurdu. III. Ziyâdetullâh'ın babası döneminde kardeşi Ebû Abdullah el-Ahvel komutasında gönderilen bir ordu Ebû Abdullah eş-Şîf'e mağlup oldu. III. Ziyâdetullâh, rakiplerini ortadan kaldırdıktan sonra Mîle, Satîf ve Kostantîne şehirlerini ele geçiren Ebû Abdullah eş-Şîf üzerine, akrabalarından İbrahim b. Habeşî önderliğinde 40.000 kişilik bir ordu gönderdi. Kastiya (Kastîliye) şehrine gelip, altı aylık bir dönem burada kalan ve özellikle Kûtâme halkının desteğini alıp Keynûne şehrine yürüyen İbrahim, Ebû Abdullah eş-Şîf tarafından mağlup edildi. Bu olayın ardından İbrâhim, önce Bîcaye'ye, daha sonra da Kayrevan'a gitti. Bu mağlubiyet, Ağlebî Devleti için çok sarsıcı oldu ve askeri ayaklanmalara sebebiyet verdi. Abbâsîlerden yardım talebinde bulunan emir III. Ziyâdetullâh'ın bu isteği sonuçsuz kaldı¹¹⁵.

Bunun üzerine III. Ziyâdetullâh, Hârûn b. Tubnî komutanlığında 12.000 kişilik bir orduyu Ebû Abdullah eş-Şîf'ye itaat eden Dârül-mellûl şehrine gönderdi. Hârûn b. Tubnî,

¹¹² Bosworth, çev., 1980: 29; Hasan, 1987: 533; Ebû'l-Fidâ, 1999: I, 388-389.

¹¹³ Dîvânü'l-harâc: Ganimet, cizye, öşür, zekat gibi devlet gelirlerinin tümünün toplanması ve gerekli yerlere harcanması ile ilgilenen divandır.

¹¹⁴ Demombynes, 1978: 150-151; Öngül, 2013: 485-486.

¹¹⁵ Bosworth, çev., 1980: 29; Perkins, 1986: 33; Öngül, 2013: 486.

bölge halkıyla savaşır surları yıktırdı ve ilerlemeye devam etti. Ardından Ebû Abdullah eş-Şîî'nin üzerine gönderdiği süvari birlikleri tarafından mağlup edildi ve Hârûn b. Tunî ile birlikte askerleri de öldürüldü. Bu sırada Ebû Abdullah eş-Şîî, Tîcîs şehrini barış yoluyla aldı. Tüm bu olayların ardından III. Ziyâdetullâh, bizzat ordusunun başında savaşa katılmak üzere Ebû Abdullâh eş-Şîî'nin üzerine yürüdü. 906 yılında Ürbüs (Laribus) şehrine ulaştı. Bu bölgede desteklerin artmasıyla III. Ziyâdetullâh daha da güçlendi. Diğer yandan Ebû Abdullah eş-Şîî Bîcaye, Mecâne, Kastîliye ve Tifâş şehirlerini zaptetti. Bu sırada III. Ziyâdetullâh'ın kardeşi İbrahim b. Ahmed b. Ebû Ukâl, Bâgaye'yi kuşattı, fakat Ebû Abdullah eş-Şîî'nin gönderdiği 12.000 kişilik süvari birliği ile karşı karşıya gelen İbrahim b. Ahmed b. Ebû Ukâl, kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Nihayetinde III. Ziyâdetullâh'ın tüm çabalarına rağmen Ebû Abdullah eş-Şîî Tubne şehrini kuşatıp şehri ele geçirmeyi başardı (906)¹¹⁶.

Ebû Abdullah eş-Şîî'nin Belzeme (Billizme) şehrini almasının ardından yeni hedefinin Ürbüs olacağından endişe eden III. Ziyâdetullâh, ordusunu İbrahim b. Ahmed b. Ebû Ukâl'e bırakarak bölgeden ayrıldı ve Rakkâde'ye doğru yol aldı. Ebû Abdullah eş-Şîî; Bâgaye, Tîcîs, Kafsa ve Kastîliye şehirlerini hakimiyeti altına aldı. Bu sırada III. Ziyâdetullâh'ın askerleri Tevzer'e (Tûzer) gitti. Ebû Abdullah eş-Şîî, tahmin edildiği üzere 909 yılında Ürbüs'e yürüdü ve şehri ele geçirdi. Ebû Abdullah eş-Şîî'nin askerleri İfrîkiye şehirlerini tek tek hakimiyet altına aldı. III. Ziyâdetullâh'ın askerleri Ebû Abdullah karşısında sürekli mağlup oldu. Bunun sonucunda III. Ziyâdetullâh, Ebû Abdullah eş-Şîî'ye karşı yenildiğini kabul edip ailesini ve kıymetli eşyalarını alıp adamlarıyla beraber Rakkâde'den ayrıldı (909). Bunun üzerine Ebû Abdullah eş-Şîî burayı da hakimiyeti altına aldı¹¹⁷.

III. Ziyâdetullâh, çevresine toplanan büyük bir halk topluluğu ile Trablusgarp'a, ardından da Mısır'a doğru yol aldı. Fakat Mısır valisi İsâ b. Muhammed en-Nûşîrî (en-Nevşerî), III. Ziyâdetullâh'ın Mısır'a girebilmesi için ancak halifenin emrine bağlı olduğunu bildirdi. Emir bunun üzerine gece Fustat'a girmeyi başardı. Burada sekiz gün kaldıktan sonra Bağdat'a gitmek üzere yola çıktı. Rakka'ya gelen III. Ziyâdetullâh, Bağdat'a girebilmek için vezir İbnü'l-Furât'tan izin istedi. Bunun üzerine vezir kendisinden haber beklemesini bildirdi. Aradan bir yıl geçmiş, etrafındaki taraftarları dağılmış III. Ziyâdetullâh da tekrar eski yaşantısına geri döndü. III. Ziyâdetullâh'ın, ardında bıraktığı düşmanlara altın tepside sunduğu İfrîkiyye'yi açık bir şekilde bırakarak Mısır'a kaçtığı da bilgiler arasındadır. Fakat birçok kaynakta da vezir İbnü'l-Furât'ın isteği üzerine III. Ziyâdetullâh'ın, Mısır'a döndüğü ve ardından Mısır valisi Nûşîrî tarafından Zâtü'l-hammâm'a gitmesi gerektiği bildirildi.

¹¹⁶ Bosworth, çev., 1980: 29; Perkins, 1986: 33; Öngül, 2013: 486.

¹¹⁷ Perkins, 1986: 34; Hasan, 1987: 533; Öngül, 2013: 486.

Burada uzun bir süre kaldıktan sonra çeşitli hastalıklara yakalandı. Bir kölesi tarafından zehirlendiği ve bu sebeple sakallarının döküldüğü de bilgiler arasında yer almaktadır. Bu dönemde III. Ziyâdetullâh, Mısır'a Kudüs'ü ziyaret etme amacıyla dönüş yolunda Remle'de vefat eder ve buraya defnedilir¹¹⁸.

Bu olaylar örgüsüyle birlikte Ağlebî Devleti'nin saltanatı nihayete ermiş oldu. İbrahim b. Ağleb ve torunları, 909 Abbâsîler adına Ağlebî Devleti'nin çöküşüne kadar Ağleb namıyla İfrîkîye'den başlayıp Tunus ve Mısır'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada yüz on üç senelik bir saltanat sürdürmüştür¹¹⁹.

---

¹¹⁸ Marçais, 1960: 248; Bosworth, çev., 1980: 29.

¹¹⁹ Rıfât Efendi, 1299: 19; Abu'n Nasır, 1987: 53.

II. BÖLÜM

AĞLEBÎ DEVLETİ'NDE SİYASİ VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

2.1. Ağlebî-Abbâsî Hilafeti İlişkileri

Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın soyundan gelen ve 750-1258 yılları arasında hüküm süren Abbâsîler, ismini Hz. Muhammed'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib b. Hâşim'den alıp ilk atalarına nisbetle "Haşimiler" diye de adlandırılmaktadır. İslam dünyasında Emeviler yerine Abbâsîler'in yönetime geçmesiyle idari, askeri, siyasi ve ilmi alanlarda değişiklikler yaşandı. Abbâsîler iktidara geldikleri 750 yılından yıkılışına kadar İslam tarihinde önemli rolü olan bir devlettir. Abbâsîler'in yönetimi devralması, Emevi idaresinden memnun olmayan grupların isyanları ile mümkün oldu¹²⁰. Abbâsîlerin ilk ortaya çıkışı, Hz. Abbas'ın torununun oğlu Muhammed b. Ali tarafından gerçekleştirildi. Muhammed b. Ali'nin vefatının ardından 742-744 yılları arasında Abbâsî hareketinin başına oğlu İbrahim geçti. Bu süreçte Emeviler aleyhine şiddetlenen isyanlar neticesinde Abbâsîler daha da güç kazanmaya başladı. Emevilere karşı uzun bir süredir planlanan isyan 747 yılında alevlendi. Horasan bölgesi, isyan hareketinin başlatılacağı yer olarak seçildi. Fakat bu bir tesadüf değildi; çünkü buradaki Arap olmayan gruplar, Emevi aleyhine harekete geçmek için hazır dılar. Bu isyanı komuta etmek üzere Abbâsî propagandacıları tarafından inandırıcı ve etkileyici bir görüşü olan Ebu Müslim¹²¹ adlı bir şahıs görevlendirildi. İsyân sırasında Ebu Müslim'in etrafında hızla artan bir kalabalık birikmeye başladı¹²².

Bu dönemde Emevilerin Horasan valisi olan Nasr b. Seyyar, ordusu ile bu isyanları durdurmak istedi fakat başarı sağlayamadı. Nasr b. Seyyar, o sıralarda el-Cezire'de Hariciler ile mücadele eden II. Mervan'dan yardım talebinde bulundu. Ancak ondan cevap alamadı. Daha sonra Ebu Müslim, Merv'de bulunan Nasr b. Seyyar'ı biata çağırdı. Fakat Nasr b. Seyyar, Merv'den kaçtı. Bunun üzerine II. Mervan, bu durumla ilgilenmesi için Irak valisi Yezid b. Hübeyre'yi görevlendirdi. Bu isyan hareketinin Emevi iktidarı için büyük bir tehlike oluşturduğunun farkına varan II. Mervan, Abbasoğullarından İbrahim'i yakalatıp Harran'a getirtti ve buraya hapsedti. Fakat İbrahim'in hapsedilmesi Ebu Müslim'in faaliyetlerinin önüne geçemedi. Çünkü İbrahim'in kardeşleri Ebu'l-Abbas ve Ebu Ca'fer, faaliyetlere kaldıkları yerden devam ediyorlardı. Ebu Müslim'in ünlü kumandanlarından Kahtaba ve oğlu

¹²⁰ Yıldız, 1988: 31.

¹²¹ Ebu Müslim (Abdurrahman b. Müslim), İsfahan'da doğmuş bir İranlı olduğu sanılmaktadır. Kûfe ileri gelenlerinden Ma'kıl oğlu İdris'in ve İsa kardeşlerin hizmetçisi iken Abbâsî kolunun başkanı Muhammed b. Ali'ye hediye etmiş olup, o da oğlu İbrahim'e vermiş ve böylece İbrahim tarafından genç yaşta Horasan'daki hareketin başına gönderilmiştir. Merv çevresindeki 60 köyü bir günde taraftarı haline getirdiği söylenmektedir. Horasan tarafından Abbâsîler adına açmış olduğu siyah bayrak altında toplanan on binlerce insanla zaferden zafere koşarak Merv ve Nişabur'a girdi. Ayrıntılar için bkz. Algül, 1991: III, 229.

¹²² Algül, 1991: III, 219-220.

Hasan ile Halid b. Bermek adlı şahıslar hedeflerini batıya yani Irak ve Şam'a yönelttiler. Bu şahıslar arasında Kahtaba b. Şebib, Abbâsîlerin önde gelenlerinden İmam İbrahim b. Muhammed tarafından kendisine sancak verilerek Ebu Müslim'e gönderilip ve o da onu ordusuna kumandan tayin etti. Ordu Nişabur ve Rey şehirlerini hakimiyeti altına aldı. Ardından İsfahan'da büyük bir zafer elde eden ordu oradan Nihavend ve Şehrezur'u ele geçirdi. Gelişmeleri haber alan II. Mervan, hapse attığı İbrahim b. Muhammed'i idam ettirdi. Ardından zihinlerde beliren soru şuydu: Halife kim olacak? Ancak Ebu'l-Abbas, Harran'da idam edilen İbrahim b. Muhammed tarafından bu görev için vasiyet edildi. Buna karşılık halk Ebu'l-Abbas'a biat etti¹²³.

Ebu Müslim'in komutanlarından olan Kahtaba, ünlü bir komutan olarak bilinen Ebu Avn'ı Şehrezur'a gönderdi. Ebu Avn, burada II. Mervan'ın oğlunu mağlub etti. Bunu haber alan II. Mervan, ordusu ile Dicle nehrini geçerek Büyük Zab'a doğru ilerledi. Bu sırada zaten Abbâsîlere biat edilmişti. Ebu Avn'nın ordusu, Kûfe'den ve Halife Ebu'l-Abbas tarafından gönderilen destek birliklerle daha da kuvvetlendi. Bu iki ordu Zab'ın sol sahilinde şiddetli bir çarpışmaya tutuştu. Nihayetinde Abbâsî ordusu Emevileri bozguna uğrattı. Ardından Ebu Abdullah, Ebu Avni ile birlikte Harran'a, oradan Menbeç yoluyla Hıms'a ve oradan da Şam'a gitti. Böylece Harran, Musul, Menbeç, Kınnesrin, Hıms bütünüyle Abbâsîlere bağlanmış oldu. Ardından Abbâsî ordusu Şam'ı kuşattı ve nihayetinde 750 yılında Emevilerin baş şehri olan Şam, Abbâsîlerin hakimiyetine dahil edildi¹²⁴.

İlk Abbâsî halifeleri:

1. es-Seffah (750-754)
2. el-Mansur (754-775)
3. el-Mehdi (775-785)
4. el-Hâdi (785-786)
5. el-Reşid (786-809)
6. el-Emin (809-813)
7. el-Me'mun (813-833)
8. el-Mu'tasım (833-842)
9. el-Vasık (842-847)
10. el-Mütevekkil (847)'dir.

Ağlebîlerin Abbâsîlerle olan ilişkilerine geçmeden önce onların nasıl bir coğrafi ve kültürel zemine oturduğunu kısa da olsa görmek söz konusu ilişkileri tahlil etmede yardımcı

¹²³ Algül, 1991: III, 220-221.

¹²⁴ Algül, 1991: III, 223-226.

olacaktır. Öncelikle şunu ifade etmemiz gerekir ki, Ağlebî Devleti'nin İfrîkiye'de kurulmasının iki temel sebebi vardır: İlki Orta ve Uzak Mağrib'in Abbâsî hilafetinden ayırmaya çalışan bağımsızlık hareketlerinin önemli ölçüde bir tehdit unsuru olması, bir diğer etken ise hilafetin bu tehditlere sessiz kalması ve bölgede yaşayan Arapların Abbâsî halifeliği hakimiyetinden memnun olmayıp isyan etmeleridir. Bu faktörler çerçevesinde Ağlebî Devleti'nin durumunun yanı sıra Abbâsîlerle olan ilişkileri şekil kazanmıştır. Ağlebîler ile Abbâsîlerin ilişkilerin en yoğun olduğu dönem Hârûn er-Reşid'in halife olduğu dönemdir (786-808). Bu sebeple daha çok Hârûn er-Reşid dönemi hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Hârûn er-Reşid'in başa geçtiği ilk yılda hemen İfrîkiye bölgesinde İbadiye'nin isyan faaliyetleri başladı. Babası Yezid b. Hatun'dan boşalan İfrîkiye valiliğine gelen Davud, İbadiye ile mücadele etmiştir. 787 yılında Harici önderlerinden Sahсах adlı şahıs, el-Cezire'de isyan etmiş bölge valisi tarafından yapılan müdahale sonuçsuz kalmıştır. Buradan Musul'a geçen Sahсах, çeşitli fitnelerle halkı isyana teşvik etmiştir. Daha sonra tekrar el-Cezire'ye gelince Hârûn er-Reşid, onu öldürmeleri için Sahсах'ın üzerine bir ordu gönderir ve bu asi harici öldürülür¹²⁵.

Aynı yıl içerisinde çeşitli isyan hareketleri devam eder fakat isyanlar bastırılır. Aynı durum Kuzey Afrika'da da mevcuttu. Özellikle Mağrib bölgesinde öteden beri Abbâsîlerden kopma faaliyetleri vardı. Bu dönemde Berberîler bağımsızlıkları için isyan faaliyetlerinde bulunuyorlar Abbâsî hakimiyetine daha fazla dahil olmak istemiyorlardı. İfrîkiye'de 786 yılında Yezid b. Hatim vali olarak görev yapıyordu fakat onun vefatının ardından Hârûn er-Reşid tarafından onun yerine kardeşi Ravh b. Hatim tayin edildi. Ravh b. Hatim, İfrîkiye'de başarılı oldu. Ancak Ravh b. Hatim 791 yılında vefat edince yerine Habib b. Nasr el-Mühelleb'i daha sonra da 793 yılında da Ravh b. Hatim'in oğlu Fadl b. Ravh tayin edildi. Ancak Fadl b. Ravh'a karşı Tunus merkezli Kuzeybatı Afrika'da isyan baş gösterdi ve bu isyan esnasında Fadl b. Ravh öldürüldü (794). Bu durumla birlikte bir Abbâsî valisinin öldürülmesi ve İfrîkiye'nin merkezi olan Kayrevan'ın fethedilmesi, bölgede yaşanan karışıklıkların ne kadar geniş bir alana yayıldığı hakkında bilgi vermektedir. Bu durumu haber alan Hârûn er-Reşid, Abdullah b. Carud'un neden olduğu karışıklıklara karşı Yahya b. Musa'yı Kayrevan'a gidip burada Abdullah b. Carud ile münasebet kurup ona yakın davranmasını emrettikten sonra ardından vali olarak Herseme b. A'yen'i görevlendirdi. Nihayetinde Abdullah b. Carud yakalanarak Bağdad'ta hapsedildi¹²⁶.

¹²⁵ Algül, 1991: III, 261-263; İbn Haldun, 2007: 181; Kapaşahin, 2013: 243-244.

¹²⁶ Algül, 1991: III, 265-266.

Ardından Herseme b. A'yen, iki buçuk yıl kadar İfrîkiye valiliği görevinde bulundu (795-797). Kayrevan ve çevresinde huzur ve asayiş sağladı. Fakat karışıklıkların tekrar yaşanması sonucunda halife Hârûn er-Reşid'e görevden affını arz etti ve halife de bunu kabul etti. Boşalan İfrîkiye valiliğine Muhammed b. Mukatil getirildi. İsyanlar sonucunda Kayrevan'ı terke zorlandı. Bu esnada İbrahim b. Ağleb duruma müdahale etti ve Kayrevan'ı isyancı gruplardan geri aldı. İbrahim b. Ağleb, Trabzon'a giden Muhammed b. Mukatil'i geri çağırırdı. Fakat halk, onun valiliğinden hoşnut değildi. Halk, Muhammed b. Mukatil'in İfrîkiye valiliğinden alınıp yerine İbrahim b. Ağleb'in getirilmesini istiyordu. Bunun üzerine Hârûn er-Reşid, İbrahim b. Ağleb'i Kuzey Afrika Umumi Valiliğine tayin etti (800). Hârûn er-Reşid, İbrahim b. Ağleb'e diğer valilerden farklı olarak geniş yetkiler verdi. Öyle ki İbrahim b. Ağleb iç işlerinde serbestti. Dolayısıyla da 800 yılı itibariyle "Ağlebî Devleti" kuruldu. Ardından İbrahim b. Ağleb'in 812 yılında vefat etmesi üzerine yerine oğlu I. Abdullah geçti. Zira İbrahim b. Ağleb, vefatından sonra yerine oğlu I. Abdullah'ın geçmesini, I. Ziyâdetullâh'ın da ona biat vermesini istemişti. Böylece İfrîkiye bölgesinde sulh ve sükûn dönemi başlamış oldu¹²⁷.

Nihayetinde Abbâsî hilafeti Ağlebî emirlerini tanımış, emirlerin göreve getirilmesi ve vergilerle ilgili konularda devlete çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Buna karşılık Ağlebî emirleri de Abbâsî hilafetine bağlılıklarını ilan edip halifelerin isimlerini hutbelerde zikrederek paraları üzerine tab etmişlerdir. Yıllık vergilerini düzenli olarak gönderip özel günlerde halifelere çeşitli hediyeler sunmuşlardır. Bunun yanı sıra dış siyasette Abbâsî usul ve esaslarına göre bir davranış sergilemişlerdir¹²⁸.

Ağlebî Devleti, Hilafete karşı bir tehdit unsuru oluşturan Berberî, Hâricî ve Şîî grupları arasında bir tampon bölge görevi icra ediyordu. Bu anlamda Ağlebî Devleti Abbâsî hilafeti için oldukça önemli bir noktada yer alıyordu. Aynı zamanda birçok alanda da Abbâsî hilafetinin Ağlebîler üzerindeki etkinliğini görmek mümkündür. Örneğin; halifeye yıllık vergi ödemeleri, halife adını paraları üzerine bastırmaları bunun yanı sıra kendi devletine yeni bir başkent inşa etmesi ve bunun adına *el-Abbâsiye* adını vermesi gibi¹²⁹.

Görüldüğü üzere Ağlebîler kendi içinde özerk dışarıda Abbâsîlere bağlı bir devlet olduğundan Abbâsîlerle devamlı irtibat halinde olmuşlardır. Ağlebîlerin diğer devletlerle olan ilişkilerine incelediğimizde tarih sahnesinde kısa bir zaman yer almasına rağmen bu devletin farklı coğrafya ve kültürlerle ilişki içerisinde olduğuna şahit olmaktayız.

¹²⁷ Algül, 1991: III, 266-267.

¹²⁸ İbn Haldun, 2007: 181; Kapaşahin, 2013: 243-244.

¹²⁹ Basset, 2001: I, 23; Kapaşahin, 2013: 244.

2.2. Ağlebîlerin Afrika'daki Müslüman Hanedanlıklarla Olan Siyasi İlişkileri

Ağlebîler her ne kadar Abbâsîlere bağlı özerk bir devlet olsa da gerek doğusundaki gerekse batısındaki devlet ve hanedanlıklarla siyasi ilişkiler kurdu. Öncelikle Midraroğulları ile olan siyasi ilişkileri ele alınacaktır. Bu arada şu hususu da belirtelim ki Kuzey Afrika'nın batısında ortaya çıkan Müslüman hanedanlıkların Abbâsî hilafeti ile gerek siyasi ve gerekse dini anlamdaki ilişkileri pek de iyi değildi. Bu duruma sebebiyet veren şey, Endülüs'ün Abbâsî hakimiyetinden çıkmış olmasıdır. Bir başka neden de Midrârîlerin, Te'filat bölgesini Abbâsîlerin elinden almış olmalarıdır. Midrârîler (Beni Midrâr), Berberî Zenâte kabilesinin Miknâse koluna mensuptur. Kuzey Afrika bölgesinde Berberî Metgare kabilesi reisi Meysere'nin Emeviler'e karşı başlattığı Hârici-Sufri isyanlarına dahil olan Midrârîler, isyanların ardından Fas bölgesine geldiler. Bölgede kabile reisi Ebü'l-Kasım b. Semkû (Semğû, Semğun) b. Vâsûl, evler inşa ettirerek burada Sicilmâse şehrinin temellerini attı (757). Midrârîler, Fas'ta Hâricî Sufriyye Devleti adında bir devlet kurdu. Abbâsî valileri, tüm çabalara rağmen bölgeyi geri alamadı. Hicrî üçüncü asrın sonlarına kadar bu devlet varlığını sürdürdü. Ağlebîlerin, Midraroğullarıyla olan ilişkileri Bağdat'ın Sicilmâse ile olan ilişkilerine kadar uzanır¹³⁰.

Ağlebîler, Mağrib bölgesindeki Abbâsî nüfuzunun temsilcisiydi. Ağlebî Devleti, Abbâsîlerin bölgede kaybedilen nüfuzunu geri kazanmaya çalışıyordu. Hârûn er-Reşîd, Ağlebî Devleti'nin kurulmasıyla beraber hem İfrîkiyye'deki nüfuzunu hem de kaybettiği bölgelerde tekrar hakimiyet sağlamaya çalıştı. Bu konuda Abbâsîler, Ağlebî Devleti'nden büyük bir destek gördü. Buna binaen Ağlebîler, hilafetin Mağrib bölgesindeki düşmanlarını düşman bildiler. Midraroğulları da bu düşmanlardan biriydi. Ancak bu karşılıklı düşmanlık çekişmelere mahal verecek kadar büyümedi. Bu dönemde Ağlebîler, orta Akdeniz havzasındaki genişleme politikasını hayata geçirmek üzere kendinilerini Mağrib'in sorunlarından uzak tuttu. Mağrib'de yaşanan söz konusu karışıklıklar Ağlebîleri, denizlerde faaliyet göstermeye yönlendirdi. Bu olayların yanı sıra Midraroğulları, komşuları olan Rüstemîlerle yakın dostluklar kurmaya başladı. Midraroğulları ve Rüstemîler ortak düşmanları olan Ağlebîler'e karşı birlikte hareket ettiler. Midrârîler ve Ağlebîler arasındaki uyuşmazlığın en önemli sebebi ise Sufri Hâricîlerinin Kayrevan'da baskı altında olmalarıdır¹³¹.

Ağlebîler ile Rüstemîler arasındaki ilişkilere değinecek olursak; Cezayir'de hüküm süren bir İslam hanedanı olan ve adını kurucusu İran asıllı Abdurrahman'ın babası Rüstemden

¹³⁰ İbn İzârî, 1983: I, 152-157; Harekât, 2005: 14; İbn Havkal, çev. 2014: 66.

¹³¹ İbn Haldun, 1971: IV, 263; Kapaşahin, 2013: 260-261.

alan Rüstemîler, 777-909 yılları arasında orta Mağrib'de hilafetin nüfuzunun enkazı üzerine kurulmuş bir devlettir. Öncelikle Rüstemîler'in, Kayrevan'dan başlayıp Cezayir'de yaygınlaşmasını ve bir devlet kurmasını sağlayan sürece değinecek olursak; Bir süre Kayrevan'da eğitim aldıktan sonra İbâziyye mezhebi ile ilgili tahsilini tamamlamak üzere Basra'ya giden Abdurrahman b. Rüstem, yaklaşık beş yıl Ebû Ebeyde Müslim b. Ebû Kerîme'den eğitim aldı. Ebû Ubeyde, dâî olarak yetiştirdiği Abdurrahman'ın da içinde bulunduğu beş öğrencisini İbâzî yönetimini kurmak üzere Kuzey Afrika bölgesine gönderdi. Bu dönemde Trablus'ta Hevvâre ve Zenâte İbâzîlerin imamı olarak seçilen Ebü'l-Hattâb, Kayrevan'da hakimiyet sağlayınca Abdurrahman b. Rüstem'i oraya vali tayin etti (757-758). 761 yılında ise Ebü'l-Hattâb destekçileri ile birlikte Abbâsîlere mağlub oldu. Bu durum neticesinde Abdurrahman da bir grup İbâzî ile beraber Abbâsîlerin hakimiyetinde olan Kayrevan bölgesinden Cezayir (Orta Mağrib) Cebelicezzûl'e çekildi. Bu olay akabinde Tunus ve Trablus civarındaki İbâzîlerin önemli bir kısmı Abdurrahman etrafında toplandı. Böylece gücünü daha da arttıran Abdurrahman, İbâzî-Berberî kabile reislerinin katıldığı bir toplantıda imam seçildi ve Rüstemîler Devleti'ni resmen kurmuş oldu (777)¹³².

Rüstemîler Devleti, Cebelicezzûl'de Tâhert şehrini tesis ederek bu bölgeyi merkez yaptı. Abdurrahman'ın hakimiyetiyle bölge barış ve sükûn içerisinde on bir yıllık bir refah ortamının ardından 787 yılında vefat etti. Abdurrahman, vefat etmeden önce yerini alacak imamı seçme yetkisini oğlu Abdülvehhâb'ın da içinde bulunduğu altı kişilik bir şûraya devretmesi üzerine yaklaşık bir ay süren toplantıların ardından Abdülvehhâb imamlığa getirildi. Bu seçim ile birlikte İbâziyye'nin imamının şûra aracılığıyla belirlenmesi emirliğin sona ermesine kadar uygulanan saltanatta veraset kuralının da başlangıcı oldu. 823 yılına kadar hakimiyet sağlayan Abdülvehhâb dönemi, her ne kadar devletin gücünü arttırdığı dönem ise de aynı zamanda birçok isyanın yaşandığı bir süreçtir. Bu isyanların en önemlisi ise İbâzîlerin Abdülvehhâb'ın imamlığını kabul etmeyen Nükkârîler ve onun taraftarları Vehbîler arasında ikiye bölünmesi ile sonuçlanan isyandır. Devlet içerisinde yaşanan isyanları bastıran Abdülvehhâb, Ağlebîlerin Trablus bölgesindeki çok sayıda İbâzî'yi öldürmesini savaş sebebi saydı ve şehri kuşattı. Bu durum neticesinde iki taraf arasında Trablus ve sahil kesiminin Ağlebîler'de, iç bölgelerin de Rüstemîler'de kalmasını öngören bir anlaşma imzalandı (812). Abdülvehhâb, bu anlaşma akabinde Ağlebî egemenliğinde bulunan İbâzîlerin yoğun olarak yaşadığı Kabis ve civarını, ardından da Cerbe adasını topraklarına dahil etmeyi başardı. Rüstemîler, Abbâsîlerle ve onların hakimiyetini kabul eden Ağlebîlerle mücadelelere devam ederken Endülüs Emevîleri ile dostane ilişkiler kurdu. Abdülvehhâb'ın ölümünün

¹³² Feyyâz, 1996: 63-70; Söylemez, 1998: 457-460; Hizmetli, 1988: 170-171. Nüveyrî, 2003: XXIV, 152.

ardından imam seçilen oğlu Ebû Sa'îd Eflah, yaklaşık yarım asır süren hakimiyeti boyunca babasının siyasetini uygulamaya devam etti. Ülke içindeki isyanları bastırdıktan sonra Abbâsîler'e karşı Endülüs Emevîleri ile sağlamış olan ittifakı devam ettirip komşusu olan Ağlebîler'i sindirmeyi başardı¹³³.

Ağlebî ve İdrîsî ilişkilerine bir göz atacak olursak; hanedanın kurucusu, Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın neslinden olup soyu Fas şeriflerinin bir kolunu oluşturan İdrîs b. Abdullah (I. İdrîs) Fah Savaşı sonrasında Mağrib'in merkezi Tanca'ya gelmiştir (786). Ardından Berberî kabilelerinin desteğiyle kendisine dini ve siyasi lider olarak biat edilmiştir. Böylece bölgede İdrîsîler'in temelleri atılmıştır (789). İdrîs'in oğlu babasının kurmuş olduğu Fas'ı başşehir yaptı ve devletini Arap-İslam devleti tarzında teşkilatlandırıp gerçekleştirdiği fetihlerle ülke sınırlarını genişletti. Böylece İdrîsîler, Mağrib-i Aksâ'nın en güçlü devleti olmuştur (817-818)¹³⁴.

II. İdrîs döneminde Kurtuba ve Tunus'da meydana gelen isyanlar yüzünden kaçıp Fas'a gelen Araplar'ın Ağlebî Devleti'nin üst kademelerinde görevlendirilmesiyle İdrîsîlerin Arap karakteri daha da güç kazandı (817-826). Bunun sonucunda ülkede Arapça, din ve kültür dili haline geldi. Kurtuba ve Kayrevan bölgelerinden gelen alimler sayesinde Fas Mağrib'in en önemli ilim merkezi oldu. Fas şehri siyasi, dini ve iktisadi merkez olma özelliğini asırlarca korudu. İdrîsîler, Ağlebî Devleti'nin dili olan Arapça ve İslam dininin yayılması hususunda önemli bir konuma sahiptir. Tüm bunların yanı sıra İdrîsîler döneminde yirmiden fazla şehirde sikke darbedilmesinden anlaşılacağı üzere İdrîsî emirleri ülkede ticari hayatı canlandırmışlardır. Ayrıca başta pamuk olmak üzere Doğu'nun birçok bitki türünü Mağrib bölgesine getirerek tarımı da geliştirmişlerdir. Ağlebîler ve İdrîsîler arasındaki ilişkiler Fatimîlerin Ağlebî hakimiyetine son verişine kadar sürdü¹³⁵.

2.3. Ağlebîlerin Endülüs Emevîleri ile İlişkileri

Ağlebîler ve Endülüs Emevîleri arasındaki ilişkiler Abbâsîlerin Emevîlerle olan düşmanlık ilişkilerine göre şekillenmiştir. Bu bağlamda Emevî yönetimi, "Endülüs Birliğini" gerçekleştirmek üzere, Arap ve Berberîler arasında karışıklık çıkarmaya çalışmışlardır ancak bu konuda pek de başarı sağlayamamışlardır. Bu durum ancak Hakem b. Abdurrahman Nasır zamanında mümkün olmuştur. Bu dönem itibarıyla Ağlebîler, ülke içinde askeri karışıklıklar ülke dışında ise Sicilya ve İtalya'nın güneyindeki fetihlerle bunun yanı sıra ülke içinde

¹³³ İbn İzârî, 1983: I, 183; Feyyâz, 1996: 70-105; Söylemez, 1998: 460-478; Ağırakça, 1988: 284-285.

¹³⁴ İbn İzârî, 1983: I, 82-84-101; İbn Haldun, 1971: IV, 18-19; Rezûk, 2000: 495-496.

¹³⁵ İbn İzârî, 1983: I, 82-84-101; İbn Haldun, 1971: IV, 18-19; Rezûk, 2000: 495-496; Nüveyrî, 2003: XXIV, 103.

yaşanan iç karışıklıklarla meşgul olmuşlardır. Ağlebîler 827 yılında Sicilya fethine başladığı dönemde Araplar, Berberîler ve Endülüsler, Ağlebîlere yardımda bulunmuşlardır. Yardımlar fetih sırasında İfrîkiye'den ve Endülüs'ten Sicilya'ya varmıştır. Her ne kadar Endülüslüler emirliğin sancağı altına girmemişlerse de Sicilya'nın fethinde pay sahibi olmuşlardır. 829 yılında Sicilya Adası'nda bulunan Ağlebîler, komutanları Muhammed b. Ebu'l-Civârî'nin ölümüyle beraber dağılma tehlikesi geçirmişlerdir. Bu esnada Asbağ b. Vekil el-Hevârî ve Süleyman b. Afîye et-Turtuşî'nin kontrolünde Endülüs donanması yarımada sularına varmıştır. Asbağ b. Vekil, gerçek manada cihadı isteyip Sicilya savaşlarına katılmamıştır. Asbağ ve maiyetindekiler Palermo'ya yönelen Ağlebî ordularından bağımsız hareket etmişlerdir. Ancak 831 yılında Asbağ'ın ölümüyle maiyetinin birçoğu geldikleri bölgelere geri dönerken bir kısmı da Palermo'yu fethetmek üzere olan Ağlebîlere yardım için burada kalmışlardır. Bunun üzerine Sicilya'daki fetih başarısını kaldıramayan Kurtuba emirleri, Ağlebîlere düşmanca yaklaşmışlardır¹³⁶.

Kurtuba emirlerinin, Ağlebîlerin komşuları aynı zamanda düşmaları da olan Rüstemîlerle karşılıklı dayanışma içerisinde olması kuşkusuz ki Rüstemîler Devleti ile Endülüslerin dostane ilişkiler içerisinde olduğunun birer kanıtıdır. Kurtuba emirleri, Kayrevan emirlerine karşı Rüstemîleri cesaretlendirmişlerdir. Aynı zamanda Ağlebîlere karşı Endülüs Emevîleri Rüstemîlerle dayanışma içerisinde olmuşlardır. Bu sebeple Ağlebîler de Kurtuba emirlerine karşı çıkan ayaklanmaları desteklemiştir. Ağlebî ve Endülüs ilişkileri Endülüslerin Girit'i yurt edinmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Bu durumdan sonra Girit Müslümanları Abbâsî hilafetine tabi olmayı kabul etmiş ve ada halkı idari olarak da Mısır'a bağlanıp Endülüslülerle olan bağlarını da kesmişlerdir. Akdeniz'de Müslümanların deniz gücü gün geçtikçe daha da artmıştır. Hatta Akdeniz sahilleri ve Bizans adaları için birer tehdit unsuru olmaya başlamışlardır¹³⁷.

2.4. Ağlebîlerin Tolunoğulları ile İlişkileri

Ağlebîlerin Tolunoğulları ile ilişkilerine göz atacak olursak; Mısır, coğrafi konumu sebebiyle mesafe yakınlığı ve ulaşım kolaylığıyla Mağrib ile siyasi ilişkiler kurabilmiştir. İslamın yayılmasıyla beraber gerek siyasi ve gerekse dini ilişkiler zamanla etkinliğini arttırmıştır. Tolunoğulları, Ağlebî Devleti'nin ilk dönemlerinde yaşadığı iç karışıklıkları gidermede önemli ölçüde destekçisi olmuştur. Tolunoğullarının yardımları sayesinde, İbrahim b. Ağleb, Abbâsîyye şehrinde kendisini kuşatma altına alan İmran b. Mahled'i

¹³⁶ İbn İzârî, 1983: I, 95; İbnü'l Esir, çev. 1986: V, 299-300, 187-188.

¹³⁷ Bury, 1912: 287; Belâzurî, çev. 2013: 279.

engelleyebilmiştir. 803 yılında da Trablus halkı ayaklandığında İbrahim b. Ağleb, Tolunoğulları valisi Ahmed b. İsmail'den yardım istemiş o da İbrahim b. Ağleb'e destek için buraya asker takviyesinde bulunmuştur. Ağlebîler ve Tolunoğulları arasındaki ilişkiler uzun bir süre dostluğa dayalı bir şekilde devam etmiştir. Ancak 868 yılında Mısır'da Ahmed b. Tolun'un bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Ağlebî ve Tolunoğulları ilişkilerinin seyri değişmiş ve dostluk ilişkileri son bulmuştur. Ahmed b. Tolun'un oğlu Abbâs tarafından İfrîkiye'ye savaş açılmasıyla birlikte Ağlebî Devleti kuruluşundan bu yana ilk defa büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalmıştır¹³⁸.

Abbâs, İbrahim b. Ahmed'e elçi gönderip "Müslümanların emiri Mu'temid Billah'ın kendisini İfrîkiye'nin emirliğine tayin ettiğini ve onun emriyle İbrahim b. Ahmed'e davette bulunduğunu" haber vermiştir. Nihayetinde Abbâs, İbrahim b. Ahmed'in ona geri dönüşünü beklemeden Lebde kalesine saldırıp burada görevli bulunan Ağlebî valisini tutuklatmıştır. Kalenin tehlikede olduğunu gören yöre halkı İbâdilerin reisi olan İlyas b. Mansur en-Nüfusî'den yardım talebinde bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra Abbâs'a karşı koymak üzere İbrahim b. Ahmed ve Trablus valisi İbn Garhab ile birlikte Lebde kalesine gelmişlerdir. Karşılıklı büyük kayıplar verilen bu savaş neticesinde İbrahim b. Ahmed galib geldi. Abbâs'ın Mısır'dan elde ettiği bütün mallar ve silahları Ağlebîlerin eline geçer ve bu sebeple İfrîkiye'de büyük bir iktisadi ilerleme kaydedilmiştir. İbrahim b. Ahmed ganimetlerin hepsini "öşri dinarlar" adını verdiği yeni bir para çıkararak ekonomik refah seviyesini arttırmıştır. Bu şekilde İbrahim b. Ahmed, kendisinden önceki emir Ebu'l-Garânik'ten geriye kalan kötü mali durumu düzeltmeye çalışmıştır¹³⁹.

Bu olayın ardından İbrahim b. Ahmed yaklaşık sekiz yıl sonra İfrîkiye'den Mısır'a doğru harekete geçti fakat hedefine ulaşmadan geri dönmek zorunda kaldı. Bu sırada Tolunlular Devleti (Tolunoğulları Devleti) dağılma sürecine girmiş durumdaydı. Yönetimdeki çekişmeler, ülkede bulunan kargaşalar ve askeriye arasında yavaş yavaş yayılan karışıklıklar sebebiyle bu süreç daha da hız kazanmaktaydı. Tüm bunlara ilaveten Ağlebîlerin de doğuda genişleme siyaseti İbrahim b. Ahmed'in 896 yılında Tolunoğulları üzerine yapacağı saldırının gerçek hedefini gözler önüne sermektedir¹⁴⁰.

Bu duruma rağmen Kayrevan ve diğer bölgeler arası ilişkilerde soğuk rüzgarlar esmiştir. Ardından çok geçmeden Tolunoğulları Devleti 905 yılında yıkılmıştır. Böylece Tolunoğulları Devleti'nin kurulması, hilafetin zayıflığından istifade etmesiyle başlamış ve yine hilafetin etkinliğinin artmasıyla da son bulmuştur. Daha sonra Mısır'ın Abbâsî

¹³⁸ Nüveyrî, 2003: XXIV, 104; Kapaşahin, 2013: 252-254.

¹³⁹ İbn İzârî, 1983: I, 161.

¹⁴⁰ İbn İzârî, 1983: I, 157; İbnü'l Esir, çev. 1991: VI, 21; Nüveyrî, 2003: XXIV, 129.

yönetimine geçmesiyle İfrîkiye ile ilişkiler düzene girmiştir. Fakat Abbâsî hilafeti bu dönemde Ağlebîlere yardım konusunda eskisi gibi davranmamıştır. Bu durum İfrîkiye'nin III. Ziyâdetullâh dönemi Fatimî tehlikesine karşı direndiği dönemde olmuştur. Onun ordusu yenilgi üzerine yenilgi yaşamıştır. Nihayetinde daha fazla direnemeyen emir, İfrîkiye'yi Fatimîlere bırakarak kendisine en yakın Abbâsî bölgesine sığınmıştır. Ardından eğlence hayatına dalan III. Ziyâdetullâh, kısa bir süre sonra vefat etmiştir¹⁴¹.

2.5. Ağlebîlerin Gayr-i Müslimlerle İlişkileri

Öncelikle Ağlebîler ve Bizanslılar arasındaki ilişkileri inceleyelim. Bizans hakimiyeti döneminde Bizanslılar, İslam ve Hıristiyan devletlerine bir tür ticari kontrol uyguluyordu. Bizanslılar bu dönemde kendilerini dünya ticaretinin merkezi olarak görüyorlardı. Ancak Mağrib bölgesinin Ağlebîlerin hakimiyetine dahil olması üzerine Bizans, dünya ticaretinin nakli konusunda diğer devletlerle dayanışma içerisine girdi. Bu durumun bir sonucu olarak Bizanslılar Mağrib sahillerine saldırılarda bulundular. Bu esnada İfrîkiye'den gelen Araplar da, Akdeniz'de Bizans kontrolü altında bulunan adalara saldırılar düzenlediler. Mağrib ve Bizans arasındaki ilişkilerin dönüm noktası İfrîkiye'de Ağlebî Devleti'nin kurulmasıyla gerçekleşti (800). Ağlebî Devleti'nin kuruluşuyla birlikte siyasi istikrar yeniden sağlandı. Dönemin valileri sadece Bizans saldırılarını önlemekle kalmayıp bunun yanı sıra deniz merkezlerine karşı düzenlenen saldırıları da etkisiz hale getirdiler. İbrahim b. Ağleb, emirliğin sahillerini korumak amaçlı Berka ve Trablus arasında bulunan bölgelerde *ribat*lar yaptırdı ve hemen ardından da saldırı siyasetine geçti. 805 yılında Bülubunis'e saldırı düzenledi. Bu sırada emir İbrahim b. Ağleb ile Sicilya hakimi Bizans valisi Gregorios arasında 10 yıllık bir ateşkes anlaşması imzalandı. Her iki taraf da anlaşmaları gereği birbirlerinin sahillerine herhangi bir saldırıda bulunmadılar. Böylece bu dönemde ülkede huzur ortamı hakimdi¹⁴².

Ancak Ağlebîler ve Bizanslılar arasındaki bu anlaşma pek de uzun soluklu olmadı ve I. Ziyâdetullâh yönetimiyle bozuldu. Bu duruma sebebiyet veren ise İfrîkiye'de yaşanan iç karışıklıkları fırsat bilen Bizanslıların, Ağlebî emirinin anlaşmayı bozacak herhangi bir tehdidi karşısında hemen harekete geçmesine zemin hazırlamasıdır. I. Ziyâdetullâh, sahillere ve adalara sefere çıkmak üzere donanma hazırlığına koyuldu. Bu durum Bizanslıların I. Ziyâdetullâh'a karşı düşmanlıkla yaklaşmasına sebep oldu. Emir, 819 yılında Muhammed b. Ağleb komutanlığında Sicilya sahillerine bir donanma gönderdi. Donanma Sicilya

¹⁴¹ Nüveyrî, 2003: XXIV, 151-152.

¹⁴² Bury, 1912: 295; Nüveyrî, 2003: XXIV, 40; Abulafia, çev. 2012: 288.

sahillerinden esir ve ganimetlerle geri döndü¹⁴³. I. Ziyâdetullâh bu seferin hemen ardından Sardinya (Sardunya) yarım adasına sefere çıkmak üzere yeni bir donanma gönderdi fakat emirin gönderdiği donanma mağlup edilerek geri döndü. Bunun üzerine Bizans donanması Sicilya limanından yola çıkarak İfrîkiye sahillerine doğru yol almaya başladı. Bu durumu öğrenen emir, Bizanslıları engelleyememiş fakat bu duruma bir son vermesi ve Sicilya'yı tamamıyla kuşatan bir savaş stratejisi yapılması ve ardından da ülke içi problemleri çözmesi gerektiğini düşünüp ve bununla ilgili çalışmalara başladı¹⁴⁴.

Bizans'ın iç karışıklıklarla uğraşmak zorunda olması, idari sistemlerde olan aksaklıklar, dini endişelerin patlak vermesinin yanı sıra Sicilya ile ilgili siyasetlerinin başarısızlıkla sonuçlanması I. Ziyâdetullâh'ı, Bizanslılara karşı cesaretlendirmiştir. Emir, 827 yılında Girit'i ele geçirmiştir. Girit'in kaybedilmesi üzerine Bizans, Akdeniz'in doğu bölgesindeki en önemli gücünü kaybetmiştir. Bu durum aynı zamanda Ege denizi sahillerine Ağlebî Devleti'nin fetih faaliyetlerinin başlangıcı anlamına gelmekteydi. Bizans'ın deniz gücünü yitirmesiyle birlikte Bizans batı denizlerinde de etkinliğini koruyamamıştır. Ağlebî Devleti, Bizanslıların yaşadığı bu buhranlı dönemleri kendi lehlerine çevirmeyi başarıp 827 yılında da Sicilya Adası fethine başlamıştır. Bu dönemde Sicilya Adası'nda halk arasında yaşanan çalkantılar ve siyasi istikrarsızlıklar Ağlebîlerin adaya fetih konusunda hedeflerine daha hızlı ulaşmalarını sağlamıştır. Sicilya Adası'nda bulunan Bizans valileri bölge halkını düşünmeksizin halkın zirai alanlarını, mallarını, besin kaynaklarını kullanmışlardır. Bu durumdan rahatsız olan halk, tarlalarını terk edip çobanlıkla uğraşmaya başlamış ve ağır vergilendirmeler sebebiyle ticaret ve sanayide de aksaklıklar yaşanmıştır. Tüm bu yaşananların yanı sıra Bizans Devleti'nin suçluları ve asileri adaya sürgün etmesi toplumsal çöküşe sebebiyet vermiştir. Ayrıca kilisenin de dünyevi menfaatlerle ilgilenip dini görevlerini ihmal etmesi halkın dini inancını da olumsuz etkilemiştir. Bütün bunlar Ağlebî Devleti'nin fetih hareketlerinin kolaylaşmasına zemin hazırlamıştır¹⁴⁵.

Ağlebîlerin Sicilya'ya saldırılarını meşru kılan sebeplerden biri Sicilya'nın, Bizans sınır kuvvetlerinin kullandığı bir üs bölgesi olması idi. Bizanslılar bu üs bölgeden Afrika sahillerine saldırılar düzenledi. Diğer bir sebep ise Ağlebîlerin cihad isteğiydi ki, Ağlebî Devleti istikrara kavuştuktan sonra Ağlebîlerin bu isteği daha da arttı. Aynı zamanda Bizanslıların Doğu ticaret yollarını tehdit etmesi üzerine bu durum yaşanan tehlikeleri ortadan kaldırmak için Ağlebî emirinin güçlü bir orduyla sefer hazırlıklarına başlamasına neden oldu. Bizans imparatoru Teofil'in ölümü üzerine Ağlebî Devleti Sicilya'nın batı bölgesini kuşattı.

¹⁴³ Kapaşahin, 2013: 279.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr, çev. 1986: V, 185-181.

¹⁴⁵ Bury, 1912: 296; Ostrogorsky, çev. 2011: 192; Kapaşahin, 2013: 280-281.

Teofil'in oğlu III. Mihail'in Sicilya için aldığı önlemler Müslümanların fetih hareketlerini durdurmaya yetmedi ve Bizans mevkileri teker teker ele geçirildi. Sicilya'da Bizanslılara ait Sirakusa ve Tabermin'den başka bir yer kalmadı. Ebu Ukal İbrahim b. Ağleb'in ölümünün ardından yerine Ebû'l Abbâs Muhammed yönetimi devraldı ve onun yönetimiyle beraber Ağlebî ordusu 842 yılında Miskan şehrini fethetmeyi başardı. Hemen ardından da Sicilya Adası'nın güneydoğusunda ilerlemeye devam eden Ağlebî ordusu Messina'yı fethetti¹⁴⁶.

Ebû'l Abbâs Muhammed'in emirliğinin son yıllarında İfrîkiye'de ayaklanmalar baş göstermiştir. Bu ayaklanmalar Sicilya'ya kadar sıçramıştır. Ancak Sicilya Adasına düzenlenen fetih hareketleri hız kesmeden devam etmiştir. Ayrıca Ağlebî ordusu tarafından 850 ve 852 yıllarında hala Bizans'ın elinde bulunan Sirakusa, Tabermin'in yanı sıra Kasriyâne, Kattaniye, Saragosa ve Nutus'a tekrar fetih faaliyetleri düzenlenmiştir. İbrahim Ahmed b. Muhammed emirliğiyle beraber İfrîkiye bölgesinin istikrara kavuşmasının ardından 858 yılında Kasriyâne şehrinin fethiyle Ağlebî Devleti büyük bir başarı elde etmiştir. Bu durum Kostantiniyye'de büyük bir yankı uyandırmıştır ve bunun üzerine imparator III. Mihail, bölgeye müdahalede bulunmak üzere büyük bir donanmayı göndermiştir. Fakat donanma mağlup edilerek geri gönderilmiştir. Böylece Kasriyâne'nin fethiyle Bizans'ın Sicilya bölgesindeki nüfuzu da son bulmuştur. Ağlebî emiri Ebu'l-Garânik Muhammed b. Ahmed hem bu duruma tedbir amacı ile hem de İfrîkiye sahillerini korumak için buralara kaleler inşa ettirmiştir¹⁴⁷.

Ağlebîlerin toplum içindeki karışıklıktan dolayı önemli şehirlerinden biri olan Tabermin'in hakimiyeti halihazırda Bizanslıların elindeydi. Bu durumun yanı sıra Sirakusa'nın düşüşüyle Abbâs b. İbrahim b. Ahmed tarafından Sicilya'nın büyük bir bölümünün feth edilmesinin ardından halk arasında çeşitli kargaşalar yaşanmış ve Ağlebîler adadan ayrılmak zorunda kaldı. Sicilya ve İfrîkiye bölgelerinde yaşanan karışıklıklar İbrahim b. Ahmed'in güttüğü siyasetle birebir ilintilidir. Bu dönemde Ağlebîlerin Sicilya bölgesinde cihad faaliyetleri kısmi olarak durakladı. Bizanslılarda bu durumdan istifade ederek kara ve denizde bir takım zaferler elde etti. 879 yılında Ağlebî donanması Bizanslılar tarafından yenilgiye uğrattılıp bununla birlikte Bizanslılar Sicilya ve İtalya'nın güney sahillelerinde zaferler elde etti. 885 yılında ise Bizans Komutanı Nikeforfukas Sibirya şehrini kuşatma altına alıp ve Ağlebîleri buradan uzaklaştırdı. Aynı yıl içerisinde Mentiye bölgesi de Bizanslıların eline geçti. Nikeforfukas, Nabli körfezinde Bizans üstünlüğünü yeniden sağladı. Fakat bu üstünlük çok da uzun soluklu olmadı. İbrahim b. Ahmed, siyasetten uzun bir süre çekilmesine sebep olan hastalığını yenip ve devletini yeniden istikrara kavuşturmak için

¹⁴⁶ Bury, 1912: 273; Ostrogorsky, çev. 2011: 212; Kapaşahin, 2013: 281.

¹⁴⁷ İbn İzâri, 1983: I, 140-148; Scott, 1904: Vol. I, 31-34; Kapaşahin, 2013: 282-284.

harekete geçti. İbrahim b. Ahmed, oğlu Ebu'l Abbâs'ı beraberinde 120 atlı askerle adaya vali olarak tayin etti. Ebu'l Abbâs vali olarak atandığı Sicilya Adası'nda sistemini oturtup, bu sistemde başarı sağladı. Emir, bölgedeki karışıklıkları nihayete erdirdi. Bunun ardı sıra fetih hareketlerine başladı ve Zelle şehrini kuşattı. Bölgedeki kaleleri teslim alması üzerine halk, vergi ödemeyi kabul etti¹⁴⁸.

İbrahim b. Ahmed, oğlu Ebu'l Abbâs'ı İfrîkiye yönetimini üstlenmesi için buraya geri çağırılmış ve Bizanslılara karşı açılan savaşı bizzat yönetme kararı almıştır. 901 yılında da Sicilya Adasına donanması ile birlikte gelmiş ve Palermo şehrinde konaklamıştır. Mikaş ve Messina'yı kuşatma altına alarak surlarını teslim almıştır. İbrahim b. Ahmed, daha önce defalarca Ağlebî ordusuna başkaldıran Tabermin'e doğru yol almıştır. Nihayetinde Tabermin'in ele geçirilmesiyle ada kesin olarak Ağlebî Devleti'nin hakimiyetine girmiştir. Bizans imparatoru VI. Lui b. Basil'in de Bulgar harbiyle ilgilenmesi üzerine Bizanslılar adayı geri alma gayreti içerisine girmemişlerdir. Bunun üzerine Bizans imparatoru, komutanı Nikeforukas'ı batı cephesinden geri çağırarak zorunda kalmıştır. Böylece İbrahim b. Ahmed, Sicilya topraklarındaki çekişmelere bir son vererek Ağlebî Devleti'nin Sicilya Adasındaki başarısını zirvelere ulaştırmıştır. 901 yılının sonlarına doğru torunu Ziyâdetullâh'ı Mikaş kalesi üzerine sefere göndermiş ve böylece fetih tamamlanmıştır. Ayrıca Ramta'yı da vergiye bağlamıştır. Dimtaş ve Bac kaleleri Ağlebî Devleti hakimiyeti altına girmiştir¹⁴⁹.

Ağlebî Devleti'nin Avrupa ile olan ilişkileri ise Şarلمان ve Hârûn er-Reşîd arasındaki dostluğa dayanmaktadır. Şarلمان'ı araştırma konusu eden tarihçiler; Hârûn er-Reşîd ve Şarلمان'ın Endülüs'teki Emevî ile Bizans tehlikesine karşı anlaşma yaptıklarını öne sürmektedir. Abbâsîler ile Endülüs Emevîleri arasında bir düşmalığın oluştuğunu bunun yanı sıra Bizans Devleti ile Avrupa arasında ayrışmaların söz konusu olduğunu dile getirmektedirler. Bu dönemde Hârûn er-Reşîd ise Endülüs'ü geri alıp Bizans imparatorluğu üzerindeki hakimiyetini yaymaya çalışmıştır. Bizanslılar ile Endülüs Müslümanları arasındaki ilişki karşılıklı elçi ve hediye değişiminden ibaretti. Abbâsî hilafeti ile Avrupa Karolenjiye Devleti arasındaki dostluk ilişkileri bu iki devlet arasındaki yakınlaşmanın devamı niteliğindedir. Bizans ve Endülüs Müslümanları arasındaki karşılıklı elçiler gönderme, kara yollarını kullanmaları neticesinde İfrîkiye'ye kadar uzanmakta idi. Bu durumdan dolayıdır ki Ağlebîler de her iki devlet arasında aracılık rolünü üstlenmiş bulunuyordu. 801 yılında Kasrukadim şehrine gelen Şarلمان'ın elçisi, İbrahim b. Ağleb tarafından güzel bir şekilde ağırlandı. Bu elçiler Bağdat'a geldiklerinde ve Bağdat'tan döndüklerinde İfrîkiye'de

¹⁴⁸ İbn İzârî, 1983: I, 175-159-177; Scott, 1904: Vol. I, 49-50.

¹⁴⁹ Ostrogorsky, çev. 2011: 238-239; Kapanşahin, 2013: 286-287.

konakladılar. Bu dönemde devletin içinde bulunduğu kargaşalarla baş etmeye çalışan İbrahim b. Ağleb, Şarلمان'la olan ilişkisini uzun vadede koruyamadı. Ağlebî Devleti, Abbâsî hilafetinin Ahen ülkesine daha önce yapmış olduğu iyiliklerle yetindi¹⁵⁰.

Ağlebî gemileri 821 yılında Serdaniye adasına saldırıda bulunup pek çok ganimet elde edip İfrîkiye'ye geri dönmüşlerdir. Bunun yanı sıra Ağlebî ordusunun Sicilya Adasında konaklaması ve İtalya yarımadasına doğru Misina Boğazını geçmelerinin ardından Ağlebî Devleti ile Avrupa arasındaki dostluk ilişkileri yerini düşmanlığa bırakmıştır¹⁵¹.

Bu olayların ardından gelen İbrahim b. Ahmed'in ölümü ve İfrîkiye'de emirin oğlu Ebu'l Abbâs Abdullah zamanında Ağlebî Devleti'nin toplum içerisindeki kargaşa ortamı ve sonrasında III. Ziyâdetullâh'ın Şîi tehdidiyle ilgileniyor olması, Ağlebîleri İtalya'daki fetih hareketlerinden uzaklaştırmıştır. Böylece Ağlebî Devleti'nin sonu Şia Fatimî Devleti eliyle olmuştur. Ağlebîler, İtalya yarımadasında birçok kalenin düşmüş olmasına rağmen Binifnit'in kuzeyinde bulunan Sabinu, Bastum'un güneyi ve Cariliyanu gibi bölgeleri devletlerinin yıkılışına değin muhafaza etmeyi başarmıştır. Bu durum komşu bölgeleri özellikle de Avrupa'yı tehdit etmeye devam etmiştir¹⁵².

Nihayetinde Ağlebî Devleti'nin Fatimîler tarafından yıkılmasıyla beraber Ağlebî Devleti komşu bölgeler için bir tehdit unsuru olmaktan çıkmıştır.

2.6. Ağlebî Devleti'nde Sanat ve Mimari

İslam sanatı özellikle Abbâsî döneminde büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Öyle ki birçok medeniyet Abbâsî mimari sanatını kendi kültürlerine nakşetmiştir. Hicri üçüncü asırda Semerra şehrinde Abbâsî stili göze çarpmaktadır. Abbâsîlerin hakimiyeti altında bulunan İfrîkiye'nin de sanat ve mimari alanında Rakka, Bağdat ve Samerra gibi şehirlerin de sanatsal faaliyetlerinden etkilenmesi kaçınılmazdır. Nihayetinde yeni yeni oluşan Ağlebîler Devleti'nin sanatsal etkinliklerinde kendine özgü bir tarz ortaya koymaları pek de mümkün değildi. Ancak devlet kurmalarının ardından Ağlebîler, çok geçmeden kendilerine ait oluşturulan ve geliştirilen bir stil ortaya koymayı başardı. Ağlebî tarzı etkilerini Kurtuba, Mağrib ve Mehdiye sanatları üzerinde gösterdi. Ağlebî sanatı, Bizans ve Roma sanatlarından da etkilendi. Özellikle de emirlerin şehir ve civarını korumak için yaptırdıkları yapıları bu etkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Ağlebî sanatında en büyük etkiye sahip olan Abbâsî sanatı,

¹⁵⁰ Abbâs, 1975: 85-86.

¹⁵¹ Ostrogorsky, çev. 2011: 192-193.

¹⁵² Kapanşahin, 2013: 296-297.

Hıristiyan ve Bizans sanatıyla da birleşince bu kültürler arası sanatı ayırt etmek oldukça güçleşti¹⁵³.

Bunun yanı sıra saraylar ve su kanalları yapılarında Abbâsîlerin etkisi bariz bir şekilde görüldü. Buna örnek gösterecek olursak Ağlebî yapılarının pek çoğunda, I. İbrahim'in inşa ettirdiği Abbâsîye şehri ve burada III. Ziyâdetullâh'ın inşa ettirdiği Bağdat Sarayı gibi Abbâsî isimlerinin kullanılması Abbâsî geleneklerinden ne derece etkilendiklerini gözler önüne sermektedir¹⁵⁴.

Bunun yanı sıra Ağlebîlerin Endülüslüler ile olan kültürel bağları da tıpkı Abbâsîlerde olduğu gibi Ağlebî Devleti'nin sosyal hayattaki yansımalarını görmek mümkündür. Bu sadece fikri alanda olmayıp sanat ve mimaride de kendini gösterdi. İfrıkıye bölgesinde Endülüslüler, harp ve dini alanlarda pek çok kurumun inşasına etki ettiler. Emir İbrahim b. Ahmed, 876 yılında Tunus şehir kalesinin inşasına başladığında Endülüslülerden yardım aldı. Endülüslü Muhammed b. Harun el-Maafirî, Kayrevan'da yaşamış 866 yılında kendi bütçesiyle *Üç Kapılı Mescid* adıyla bilinen camiyi inşa etti. Ağlebî stili mimari ve sanatta Endülüs tarzına etki etti. Endülüslerin bina yapımında kullandıkları kırmızı kerpiç, Ağlebî izlerini taşımaktadır. Aynı şekilde Kurtuba Mescidi tadilata girdikten sonra Kayrevan Sanat Stili izlerini bünyesinde barındırmaktadır¹⁵⁵.

Yukarıda adı geçen el-Abbâsîye şehri İbrahim b. el-Ağleb tarafından 800 yılında bina edilmiş bir şehirdir. Bu şehre geçmiş zamanlarda Kasr el-Kadîm ve Kasr el-Abyaz ismi de verilmiştir. Bu şehir Kayrevan'ın 3 mil güneyinde yer almaktadır. Şehrin hamamları, kapalı çarşıları ve bir Cuma camii bulunmaktadır. Camisinin minaresi tuğladan yapılmış olup birbiri üzerine yedi kat sütunlarla süslenmiştir. Şehrin ortasında *Meydan* adı verilen büyük bir alan yer almaktadır. Meydan'ı çevreleyen Ruşâfa Sarayı bulunmaktaydı. Bu bölgede Ağleb oğullarından İbrahim b. Ağleb'den itibaren İbrahim b. Ahmed'e kadar birçok Ağlebî emiri ikamet etmiştir. 876 yılında İbrahim b. Ahmed (II. İbrahim), Rakkâda'yı tesis etmiş ve bu bölgeye maiyeti ile birlikte yerleşmiştir¹⁵⁶.

Bunun yanı sıra İbrahim b. Ağleb döneminde inşası gerçekleştirilen el-Kasru'ul-Kadim, I. Ziyâdetullâh tarafından yapılmış olan büyük Kayrevan Camii ile Sûs *Ribât*'ı, Kayrevan şehrinde bîmaristan ve sarnıçlar yaptırmıştır. I. Ziyâdetullâh, ülke yönetiminde birçok başarıya imza attığı gibi özellikle de imar faaliyetlerinde bir hayli yol almıştır. Çok sayıda cami, köprü, sur, ribât ve su sarnıçları inşa etmiştir. Sa'd Ukbe Camii'ni yeniden inşa

¹⁵³ Nüveyrî, 2003: XXIV, 129; Chiarelli, 2011: 289-290; Belâzurî, çev. 2013: 277.

¹⁵⁴ Nüveyrî, 2003: XXIV, 129; Belâzurî, çev. 2013: 277.

¹⁵⁵ İbn İzârî, 1983: I, 150-154; İbn Haldûn, çev. 2007: 50.

¹⁵⁶ Basset, 2001: I, 23.

ettirmiş, Sûse Ribâtı'nı tamamlamıştır. I. Ziyâdetullah döneminde yapılmış olan sanat eserleri: büyük Kayrevan Camii (Cami'ül-Kebir) ile Susâ'da, Ribat'ı Susa Camiî, Rakkâ'da Kasrû'l-Feth gibi yapılar aynı zamanda Sicilya mimarisine yakın sanat eserleridir¹⁵⁷.

II. İbrahim döneminde ise Ağlebîler siyasi, iktisadi, ilmi ve kültürel açıdan büyük gelişmeler yaşamış¹⁵⁸, askeri anlamda da en kuvvetli dönemlerine şahitlik edilmiştir. Ülkede huzur ve asayiş sağlandığı için, bölgede ticari hayatta da hareketlenmeler başlamıştır. Aynı zamanda imar faaliyetlerine de büyük önem gösteren II. İbrâhim, 877 yılında temellerini attığı Rakkâde şehrinin inşasını kısa bir zaman diliminde tamamlamıştır. Rakkâde'de Kasrû'l-feth ve Kasrû'l-bahr gibi pekçok saray, cami, hamam ve pazar yerileri inşa ettirmiştir. Bunun yanı sıra, gece yapılan düşman hücumlarına karşı önlem amaçlı iletişimi kuvvetlendirmek adına sahil boyu kuleler yaptırmıştır¹⁵⁹.

Ağlebîler, dini anlamda büyük önem teşkil eden camileri için yaptıkları harcamalarda cömert davranmışlardır. Bu camilerin en önemlileri Tunus Camisi ve Zeytuna Camiidir. Bunun yanı sıra daha önce temelleri atılan ve tamamlanamayan camilerin de, Ebû İbrahim Ahmed ve kardeşi II. Ziyâdetullâh tarafından yeniden inşasına başlandı ve tamamlanmıştır. Ayrıca Ağlebîler, Tunus kıyılarında, Hıristiyan saldırılarına karşı savunma amaçlı I. Ziyâdetullâh tarafından yaptırılan Susa'da bulunan kaleler inşa edilmiştir. Ağlebîler, Trablus ve Kayrevan'da sivri kemerli küçük sütunlar, köprüler ve yeni limanlar kazdırmıştır¹⁶⁰.

I. Ziyâdetullâh döneminde Kayrevan'ı Sünni İslam'ın dördüncü kutsal şehri yapan Ulu Camii inşa edildi (836). Kayrevan Ulu Camii 836, 862, ve 875 yıllarında birkaç aşamada inşa edildi. 130 ile 80 metrelik (yaklaşık 10.000 metre kareyi kapsamaktadır) bir alanı kaplayan bina sekiz kapıya sahiptir. Çift revaklarla çevrili 65 metre uzunluğunda, 50 metre genişliğinde bir avlusu vardır. Caminin tamamında her biri bir diğerinden daha dar olan, üç katlı kare şeklindeki bir minareye hükmediyordu (Ek 3-)¹⁶¹.

Ebû İbrahim Ahmed, Tunus kapısında ve Kayrevan Camii'sinde dış kubbe yapılmasını emretti. Mihrap için Yemen'den kiremitler, Irak'tan da mermerlerle bezenmiş mihrap getirtti. Tunus şehri camisini de inşa ettirdi. Susa şehrinin surlarını ve Susa'da bulunan kral sarayını inşa etti. Bunların yanı sıra Mutta Sarayını, Sefakıs surlarını inşa etti¹⁶².

¹⁵⁷ Abu'n Nasır, 1971: 77; Demombynes, 1978: 150; Öngül, 2013: 485.

¹⁵⁸ Chiarelli, 2011: 289-290.

¹⁵⁹ Özkuyumcu, 2000: 283.

¹⁶⁰ Bosworth, çev. 1980: 29; Abdurrahman Hıdr, 1986: 103; Abu'n Nasır, 1987: 57.

¹⁶¹ Stierlin, 1996: I, 169.

¹⁶² Talibî, 1995: 276.

II. Muhammed, Bizans saldırılarına karşı deniz kıyısında kaleler inşa ettirmiştir. Bunun yanı sıra bölgede bulunan bazı camilerde çeşitli düzenlemeler ve onarımlar yaptırmıştır¹⁶³.

Bunun yanı sıra yıllara meydan okuyan bir yazıt Sinyal Kulesi, 821 yılından bu yana I. Ziyâdetullâh'ın adını ve tarihi izlerini taşır. Ukbe b. Nafi tarafından kurulmuş olan bu ihtişamlı bina, yaklaşık 870 yıl boyunca sadece ikinci kez yeniden şekillendirilen muazzam bir Ağlebî eseri idi¹⁶⁴.

II. İbrahim tarafından inşası tamamlanan Doğu ülkelerindeki camiler karşısında hala dimdik ayakta duran rakip tanımayan büyük el-Kayrevan Camii, Ziyâdetullâh tarafından inşasına başlanmıştır. Bu cami yapımında eski Kartaca şehrinden taşınan mermer sütunlarla süslenmiş olup aynı sütunlar Ağlebîler tarafından da günümüzdeki büyük Kayrevan Camii'nin inşasında kullanılmıştır. Bu izlenen dört köşe minare, Emeviler döneminde Afrika'da inşa edilen çok eski bir mimari şeklini gözler önüne seren ve hali hazırda dimdik ayakta duran ve bir benzerinin de İran'da bulunduğu, Mısır'daki mimari gelişimlerden daha işlemeli ve daha zarif bir yapıya sahip olduğu gözlenmektedir¹⁶⁵.

Aynı zamanda bu bölgelerdeki minare mimari yapılarının bir katkı dahi bulunulmadan dört köşeli Suriye minareleri üslubunu Kuzey Batı Afrika'ya dahil eden yapıdır. Fakat Suriye üslubundaki taş kaplama, bunlarda ise tuğla kullanılmıştır. Bu cami aracılığıyla ki el-Kayrevan şehri, Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra Batılı Müslümanlar için Cennete açılan dördüncü kapı olma niteliğine erişebilmiştir. İşte bu durum Ağlebî hakimiyeti altında bulunan Kuzey Afrika bölgesini, her ne kadar görünüş itibarıyla Latince konuşup Hıristiyan dinini bünyesinde barındıran bir ülke olmaktan çıkarmış, Arapça konuşan ve İslam dinine bağlı bir ülke konumuna ulaştırmıştır¹⁶⁶.

Ağlebîler döneminde Kayrevan'da aynı zamanda tarım ve ticaretten sağlanan gelirler bölge halkının refah seviyesini yükseltmişti. Daha çok ticarete önem verilse bile, bunun yanı sıra dokumacılık, kuyumculuk, deri ve ağaç işçiliği vb. el sanatlarının gelişimine de destek vermişlerdir¹⁶⁷.

Ebû Ukal, (837-840) döneminde Susa'da bulunan *Ebû Fetyat* adında küçük bir cami ve yeni vakıflar inşa ettirdi. Ebû'l-Abbas Muhammed b. el-Ağleb (I. Muhammed) döneminde 849 yılında iki kubbeli bir Ulu Cami inşa edildi¹⁶⁸.

¹⁶³ Demombynes, 1978: 150-151; Hasan, 1987: 532.

¹⁶⁴ Marçais, 1960: 248.

¹⁶⁵ Hitti, 1937: 615-616; Chiarelli, 2011: 289-290.

¹⁶⁶ Hitti, 1937: 615-616; Chiarelli, 2011: 289-290.

¹⁶⁷ Marçais, 1960: 248; Abu'n Nasır, 1987: 57; Hattstein, 2000: 130; Chiarelli, 2011: 289-290.

¹⁶⁸ Marçais, 1960: 248; Abu'n Nasır, 1987: 57; Hattstein, 2000: 130; Chiarelli, 2011: 289-290.

Ağlebî döneminden kalan ve koruma altına alınan surlar, İfrîkiye mimari tarihinde öne çıkan hanedan üyesi Ebû İbrahim Ahmed (856-863) tarafından inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra ayrıca, Afrika'nın neredeyse tamamını onun inşa ettiği söylenir. O taştan kaleler inşa ettirmiştir. Batı sınırları boyunca demir kapılar yaptırmıştır. Bizanslılara ait birçok kaleyi de restore ettirmiş. Aynı zamanda yapı malzemelerinde özellikle Afrika'nın kalıtsal gelenekleri binaların yapımında ve süslemelerinde önemli bir yere sahiptir.

Mozaik tarzı o dönemlerde hâlâ kullanılmaktaydı. Ağlebî mimarisinde, Suriye, Mısır, ve Mezopotamya etkisi görülmüştür. Bu etkinin en dikkat çeken örneği Kayrevan'da bulunan Büyük Cami'de gözlemlenmektedir. Ebû İbrahim Ahmed, Tunus Ulu Camii'ni yeniden inşa ettirdiğinde dönemin bütün camilerine örnek teşkil eden Kayrevan Ulu Camii'de olduğu gibi Tunus'ta yer alan caminin de ibadethanesi yuvarlak kemerli sütunlara yaslanmıştır (Ek 4-)¹⁶⁹.

I. Ziyâdetullâh döneminde inşa edilen Kayrevan Ulu Camii'nin mihrabı içi delikli duvar panelleriyle süslenmiş ve bezeme ile boyanmıştır. Bağdat'tan özel olarak Kayrevan'a getirilen metal fayans ile yan duvarları ve ön cephesi kaplanmıştır (Ek 5-). Yine Kayrevan Ulu Camii'nin avlusunda bulunan çamur filtresi, IX. yüzyılın sonlarına doğru Büyük Camii'nin iç avlusunda toplanan yağmur suyu bu küçük mermer basamaklardan süzülerek temiz su küçük bir delikten aşağı doğru sarnıç içerisine akar (Ek 6-)¹⁷⁰.

Ağlebîlerin yaptırdığı su sarnıçları hala Kayrevan ve Rakka yakınlarında varlığını sürdürmektedir. Su, özellikle bu bozkır bölgelerinde oldukça değerliydi. Bu su sarnıçları IX. yüzyılda varlığını korumaktadır (Ek 7-)¹⁷¹.

İfrîkiye bölgesinde Endülüslüler, harp ve dini alanlarda pek çok kurumun inşasına etki etmişlerdir. Emir İbrahim b. Ahmed, 876 yılında Tunus şehir kalesinin inşasına başladığında Endülüslülerden yardım almıştır. Endülüslü Muhammed b. Harun el-Maafirî, Kayrevan'da yaşamış 866 yılında kendi bütçesiyle *üç kapılı mescid* adıyla bilinen camiyi inşa ettirmiştir. Ağlebî stili mimari ve sanatta Endülüs tarzına etki etmiştir. Endülüslülerin bina yapımında kullandıkları kırmızı kerpiç, Ağlebî izlerini taşımaktadır. Aynı şekilde Kurtuba mescidi tadilata girdikten sonra Kayrevan sanat stili izlerini bünyesinde barındırmaktadır¹⁷².

Ağlebî mimarisinin diğer milletlerin mimarisine eserler ve kültürel açıdan etkisini inceleyelim.

İbrahim b. Ağleb döneminde, Kuzey Afrika bölgesinde Kayrevan şehrinde el-Kasru'l-Ebyad'ı (Beyaz Saray) inşa ettirdi. İbrahim, sarayın çevresine halk için ayırdığı topraklara

¹⁶⁹ Marçais, 1960: 248.

¹⁷⁰ Hattstein, 2000: 133-136.

¹⁷¹ Hattstein, 2000: 137.

¹⁷² İbn İzârî, 1983: I, 150-154.

evler yaptırdı ve burayı bir şehir haline getirdi. Ayrıca kireç ve tuğladan inşasına başlanan, mermer sütunlardan oluşan ve tavan yapımında çam ağacı kullanılan büyük bir cami yaptırdı. Böylece koca bir şehir oluşturan İbrâhim, 5.000'e yakın köle satın alıp bu köleleri özgür bıraktı ve bunları sarayın etrafına yerleştirdi. Bu şehrin adını da *Abbâsiye* olarak belirledi¹⁷³.

Bu şehir önceki dönemlerde daha ziyade *Tobna* adıyla bilinen bir şehirdir. Konstantin şehri çevresinde denizden 460 metre yükseklikte Vadi Barika'yı Vadi Beyta'dan ayıran, dördüncü jeolojik zamana ait yaylada, Barika'nın 4 kilometre güneyinde, o döneme ait kalıntılara rastlanmaktadır. Romalılar döneminde *Subunae* adıyla bilinen bayındır hale getirilmiş şehir Vandallar tarafından tahrip edilmiştir. Daha sonra bu şehir Bizanslılar tarafından yeniden imar edilmiştir. Arap hakimiyetinin ilk dönemlerinde Abbâsiye şehri büyük bir önem teşkil etmiştir. Şehir Ömer b. Hafs Hazarmard tarafından imar edilip (711) bu şehir Abbâsi halifesi el-Mensûr'a ithafen, el-Abbâsiye olarak adlandırılmıştır¹⁷⁴.

Bu şehir hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse XI. asırda şehrin toplam beş kapısı mevcuttu. Bu kapılar; Bâb Hakân, Bâb el-Feth, Bâb Tahûda, Bâb el-Cedîd, Bâb Katâma diye adlandırılmıştı. XI. asırda kullanılan adıyla Tobna şehri Kayrevan'dan Sicilya şehrine giderken rastlanılan en büyük şehir idi. Aynı zamanda Vadi Beytam sularının geçtiği en bereketli arazi idi. Şehir birbiri ardınca Ağleb oğullarının ve Fatimîlerin idaresinde varlığını sürdürdü¹⁷⁵.

Ağlebîler döneminde Bağdat ve Kayrevan arasında çeşitli ilmî çalışmalar zuhur etmiştir. Doğu âlimlerinin çoğu İfrîkiye'ye seyahatler düzenlemiştir. Aynı zamanda Mağrib şehirleri okuma ve araştırma amacıyla gelen doğulu seyyah ve coğrafyacıların uğrak bölgesi olmuştur. Bölgeye misafir olan doğulu coğrafyacıardan biri de *Kitabü'l-Buldân*'ın sahibi Yakubî'dir. Ağlebîler döneminde İfrîkiye ve Mısır arasında kültürel bir takım bağlar mevcuttu. Kültürel ilişkiler bu dönemde ticari ilişkilerden çok daha kuvvetliydi. Buna sebep olan da yukarıda zikredildiği gibi özellikle de Mısır ve çevresinde başlatılan ilmi ve dini faaliyetlerdi¹⁷⁶.

Kayrevan'da Ağlebî Devleti emiri İbrahim b. Ağleb tarafından bir *Beytü'l-Hikme* (Bilgi Evi) kurulmuştu. Burada İshak b. Ümran felsefe kitaplarını yorumluyordu. Birçok gayri müslim öğrencinin de okuduğu okul, İslam ilim ve felsefesinin batı Hristiyan dünyasına

¹⁷³ Belâzurî, çev. 2013: 267.

¹⁷⁴ Basset, 2001: I, 22-23.

¹⁷⁵ Basset, 2001: I, 22-23.

¹⁷⁶ Chiarelli, 2011: 289-290.

geçişinde önemli bir yere sahiptir. Şark bölgesinden Beytü'l-Hikme'ye önemli eserler getiriliyor, yeni eserler yazdırılıyor ve yorumlanıyordu¹⁷⁷.

Ağlebîlerin bu dönemde ilim adamlarıyla olan ilişkileri şöyle ki; Ağlebî devlet adamlarının en hassas noktası, düşünörlere önem verişleridir. Onlar bunu; “Beyin ile kol, nazariye ile devlet el ele vermedikçe, halk sağlığına kavuşamaz. Gerek devlet adamının gerek toplumun yararı, düşünce adamlarına verilen değerle sağlanır. Eğer devlet adamı, düşünce erbabına değer verirse, hem kendi şahsı hemde toplumu bu değer verme sebebiyle en üst seviyelere ulaşır.” sözleriyle teyit etmiştir. Abbâsîlerin ilk üç halifesine bakacak olursak: halifelerin bilhassa da Mansûr ve Mehdî'nin ilim adamlarına yaklaşımları, onlarla iyi ilişkiler kurmaya çalıştıklarını ve bunu halka yansıtmak için büyük uğraşlar verdiklerini görüyoruz. Abbâsî hilafeti, ilahi bir görevlendirme nazariyesine dayandırılmasıyla halifeler, devletin siyasi hayatı üzerinde önemli etkiye sahiptirler¹⁷⁸.

Ağlebîler kendi dönemlerinde çeşitli dilbilim çalışmaları ve özellikle Bağdatlı Arapların yoğunlaştığı bilimleri incelemeye başlamışlardır. Ağlebî Devleti Sicilya'yı fethinin ardından güçlü bir deniz filosu oluşturmuştu. Batı ve Mısır sınırları arasında haberleşme amacıyla bir posta teşkilatı oluşturmuşlardır. Kuzey Afrika'nın Libya bölgesinin kıyı şeridinde bir süre ikamet eden Ağlebîler, ülkenin güvenliğini sağlamak amacıyla gerek sahil şeridini gerekse ülkeyi korumuştur. Ağlebîler, Libya'nın zengin bereketli ticaret ve sanayiye çıkan bütün yollarını canlandırmak için çaba göstermişti. Ağlebîler bu çabalarıyla Akdeniz kıyılarında Hıristiyan ülkelere karşı başarılı olmuştur¹⁷⁹.

¹⁷⁷ Lewis, çev. 2007: 240; Taylan, 2014: 294.

¹⁷⁸ Chiarelli, 2011: 289-290; Güzel, 2012: 281.

¹⁷⁹ Abdurrahman Hıdr, 1986: 103; Chiarelli, 2011: 289-290.

III. BÖLÜM

AĞLEBÎ DEVLETİ'NİN AKDENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ

3.1. Ağlebîler Öncesi Müslümanların Denizcilik Faaliyetleri

Hz. Muhammed Dönemi ile denizcilik faaliyetlerine ilk adımı atan Müslümanların nasıl bir süreçten geçtiğine değinecek olursak; Cahiliye Devri'nde kervan ticareti yapan Mekkeliler, bu alanla pek de ilgilenmemişlerdir. Ancak yarımadanın küçük bir bölümünde gemi yapımında kullanılacak malzemeler bulunmuştur. Bununla birlikte Güney ve Doğu Arabistanlı denizciler Hindistan, Çin ve Doğu Afrika sahillerine ulaşabilmişlerdi. Miladi 414 yılında Seylan'a seyahat eden Çinli seyyah Fa-man bu bölgede Arap tacirleriyle karşılaştığından bahsetmiştir. Az da olsa Cahiliye şiiirinde yer alan gemi ve deniz motiflerinde şair seyahat ettiği yerlerin kültürünü yansıtmıştır. Bunun yanı sıra Kızıldeniz'de bambu ve hindistan cevizi türünde ağaç levhaların liflerinden yapılan ipliklerle bağlanan tahtalar, palmiye ağacından kazıklarla delinir ve su geçirmemesi için köpek balığı yağı, hintyağı, koçyağı veya zift kullanılarak yapılan gemilerin bulunması bu durumu destekler niteliktedir¹⁸⁰. Aynı zamanda Eyle'den (Akabe) güneye doğru uzanan sahillerde pek çok iskele yer almaktaydı. Bununla beraber bazı kaynaklara göre Hz. Muhammed'in, babası tarafından halası olan Ümmü Harâm'a İslam ümmetinin denizlerde seferlere çıkacağını ve kendisinin de bizzat katılacağını müjdelemiştir. Ayrıca bir deniz savaşının on kara savaşına, bir deniz şehidini iki kara şehidine eşit sayan hadislerin olması Müslümanları deniz gazâlarına teşvik etmiştir. İslam'ın yayılışıyla beraber deniz yoluyla ilk defa Habeşistan'a yol alan Müslümanlar bu hicret esnasında ilk deniz deneyimlerini yaşamışlardır¹⁸¹.

Yukarıda da zikredildiği üzere Müslümanların denizle ilk karşılaşmaları Hz. Muhammed Döneminde başlamıştır. Şöyle ki Kızıldeniz'e sahili bulunan, İslam öncesi dönemlerde deniz ve denizcilik kültüründen uzakta bir hayat sürdüren Hicaz halkı, İslam dininden aldığı canlılıkla sınırlarını Arap yarımadası dışına çıkarmaya karar verip Kızıldeniz'in aslında milletler için büyük önem arz ettiğinin farkına varmışlardır. Arap toplumunun denize bakışı da zamanla değişim göstermiştir. Bu değişimin kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed'in sözleri olmuştur. Gemilerden, taze balık, inci¹⁸² ve mercan¹⁸³ gibi denizin muazzam nimetlerinden bahsederek, bu dönemde toplumun çoğunluğunu bedevîlerin oluşturduğu ticaret ve hayvancılıkla uğraşan Arap toplumunun ufku

¹⁸⁰ Mez, çev. 2000: 571.

¹⁸¹ Hartmann, 1988: 406; Algül, 1991: II, 370; Bozkurt, 1991: IV, 495-496.

¹⁸² Heyd, çev. 2000: 44; Mesudî, çev. 2011: 116.

¹⁸³ Mukaddesî, çev. 2015: 36.

genişletilmeye çalışılmıştır¹⁸⁴. İlk Müslümanlar, rüzgarlardan faydalanarak¹⁸⁵ doğu-batı yönünde seferler düzenleyerek kara ve deniz yoluyla uluslararası ticaret bağı kurmaya çalışmışlardır. Ayrıca Kureyşli Arapların deniz üzerinden ticari iletişim kurduğu en önemli ülke Habeşistan olmuştur. Bu dönemde Kızıldeniz üzerinden Habeş gemilerinin sık sık geçtiğine şahit olunmuştur. Nitekim Hz. Muhammed Döneminde çok sayıda Habeşlinin gruplar halinde İslam dinine geçtiği ve bununla birlikte Hz. Muhammed'i ziyaret amacıyla pek çok geminin Kızıldeniz'i kullandığı bilgiler dahilindedir. Bu durum Habeş sahilleri ile Arap kıyıları arasındaki iletişimin deniz üzerinden sağlandığının bir kanıtıdır¹⁸⁶.

İslam fetihleri sonucunda denizci milletlerle karşı karşıya gelen Araplar, önceki dönemlerde deniz kültürüne ve taşımacılığın uzak kalmasına rağmen fetihlerle beraber denizlerde bir güç haline gelmeye başladılar. Müslüman Araplar, Suriye ve Mısır fetihlerinden sonra bu bölgelerde hakimiyetlerinin devamlılığını sağlamak ve Bizans saldırılarına karşı koyabilmek adına iyi bir deniz gücüne sahip olmaları gerektiğinin farkına varmışlardır. Bu amaçla hareket eden Müslümanlar, kısa süre içerisinde sahil şeridindeki şehirleri fethetmeyi başarmışlarsa bile bu başarı Rum desteği ile sağlandığı için aralarında daha sonradan zuhur edecek olan anlaşmazlıklar neticesinde bu bölgeleri yeniden ve tek başlarına fethetmeye mecbur kaldılar. Yaşanan bu gelişmeler ışığında Müslümanlar, Bizans gibi gemicilik sanatında büyük ilerlemeler kaydedip ve güçlü bir deniz gücü karşısında iyi bir donanmaya sahip olmadan direnemeyeceğinin farkına vardılar. Bu durum Hz. Osman Döneminden bu yana Emevîler Dönemi'nde de varlığını sürdüren ve fetih hareketleri için önem teşkil eden bir durumdur. Ancak Bizans'a karşı tedbirli bir davranış sergileyen Müslümanlar, başlangıçta Akdeniz'de herhangi bir deniz hareketi amacıyla bir faaliyette bulunmadılar. Bunun yanı sıra Akdeniz'e kıyısı bulunan Mısır ve Suriye bölgelerindeki hakimiyetlerini korumanın yanı sıra daha ziyade savunmada kalmayı tercih ettiler¹⁸⁷. Devletlerin denizcilik faaliyetlerine geçmeden önce Akdeniz'in jeopolitik konumuna ve tarihi geçmişine değinmek yerinde olacaktır;

Dünya'nın en büyük iç denizi olan ve yüzölçümü 2.5 milyon kilometre kareyi geçen Akdeniz, Batıda Cebelitarık boğazı ile Atlas Okyanusu'na bağlanır. Bu irtibat aynı zamanda bu iç denizi Hint Okyanusu'yla birbirine bağlar. Yeryüzünde karalar arasında bu kadar sokulmuş bir deniz daha yoktur. Bu sebeple batılılar bu iç denizi farklı farklı isimlendirmelerle anmışlardır; Latince, "*karalar arasındaki deniz*" (Mediterraneum Mare), İç

¹⁸⁴ Heyd, çev. 2000: 44-45.

¹⁸⁵ Abulafia, çev. 2012: 23; Mukaddesî, çev. 2015: 31.

¹⁸⁶ Utku, 2005: 147-153.

¹⁸⁷ Lewis, çev. 2000: 130-139; Abulafia, çev. 2012: 25-26; Belâzurî, çev. 2013: 181-182.

Deniz (Internum Mare) anlamlarına gelen ve aynı manayı taşıyan *el-Bahru'l-mütevassıt*, *el-Bahru'd-dahilî*, Eski Yunan haritacılığı terimi ile *Bahr-i muhit* (çevreleyen deniz)¹⁸⁸ gibi adlandırmalarla zikretmişlerdir. Müslümanlar her ne kadar bu iç deniz için *Bahru'r-Rum* adını verdilerse bile bu isimlendirmelerin medeniyetlerin tamamında genel geçer bir hükmü olmamıştır. Bölge hakimiyet değiştirdikçe çeşitli adlandırmalarla anılmıştır: Bu isimler, *Bahru'l-Endülüs*, *Bahru'l-Mağrib*, *Bahru'l-İfrikiyye*, *Bahru'l-İskenderiye*, *Bahru's-şâm*, *Bahru'l-Kostantiniyye*, *Bahru'l-Efrenc* vb. diye sıralanabilir¹⁸⁹.

Akdeniz'in Kuzey Afrika sahilleri boyunca uzanan kıyısı yaklaşık olarak 3800 kilometredir. Batı-doğu arasındaki bu uzunluğa karşın Akdeniz'in genişliği, Cenova ile Tunus kıyıları arasında 800 kilometre, Matapan burnu doğrultusunda 400 kilometre, Sirte körfezi ile İtalya'nın güneyindeki Taranto kıyıları arasında ise 1000 kilometreyi bulur. Akdeniz'in orta kesimlerinde Sicilya ile Tunus arasında çok fazla daralır ve iki kıyı arasındaki mesafe 138 kilometreye iner. İşte bu dar alanın doğusunda kalan kısma Doğu Akdeniz havzası, batısında kalan kısma da Batı Akdeniz havzası denir. Asıl geniş ve kesintisiz olan kısmı Tunus ile Suriye arasında uzanan doğu kesimi olup geriye kalan kesimler, aralarında kara parçaları, yarımadalar ve adalar bulunan ayrı ayrı çöküntü havzalarıdır. Fas ile İspanya arasında kalan kısma İber denizi, İspanya kıyıları ile Korsika-Sardinya adaları arasında kalan kısma Balear denizi, İtalya ile Sicilya-Sardinya-Korsika arasındaki kısma Tiren denizi, İtalya ile Balkan yarımadası arasında kalan kısma Adriyatik denizi, İtalya-Sicilya-Yunanistan arasında kalan kısma ise İyon denizi denilmektedir. Akdeniz'in dikkat çeken özelliklerinden biri de iç denizlerinin en derini olmasıdır. Bu denizin en sığ kısımları ise Tunus kıyılarıdır¹⁹⁰.

Akdeniz, yerleşim bakımından dünyanın en hareketli ve üzerinde en fazla devlet kurulmuş olan bölgesidir. M.Ö. III. bin yılın başlarından itibaren Akdeniz kıyılarına yerleşen milletler; Girit, Miken, Kıbrıs, Akha, Yunan, İyon, Fenike ve Kartaca gibi medeniyetlerdir. Akdeniz'e dini açıdan bakıldığında çok sayıda peygamberin gönderildiği, İktisadi açıdan düşünüldüğünde ise deniz ve kara ticaret yollarının geçtiği, askeri açıdan ele alındığında çok sayıda savaşın gerçekleştiği bir coğrafyadır. Akdeniz tarih boyu çeşitli devletlerin kurulduğu, yıkıldığı ve bölgesel hanedanlıkların yönetime geldiği bir yerleşim yeridir¹⁹¹.

Müslümanların Akdeniz'e olan ilgileri İslam tarihinin ilk dönemlerine dayanır. Hz. Osman döneminde Müslümanlar ilk defa Akdeniz'e sefer düzenlemişlerdir. İslamiyet'in

¹⁸⁸ Miquel, 2003: 17.

¹⁸⁹ Tuncel, 1988: II, 229; Bostan, 1988: II, 231-232; Darkot, 1986: I, 233; Miquel, 2003: 17-26

¹⁹⁰ Tuncel, 1988: II, 229-230.

¹⁹¹ Bostan, 1988: II, 231-232.

dünya ölçeğindeki kaderini Akdeniz şekillendirmiştir¹⁹². Akdeniz bölgesinin coğrafi ve tarihi özelliklerine kısaca değindikten sonra şimdi devletlerin denizcilik faaliyetleri ve Akdeniz bölgesindeki egemenlik mücadelelerini inceleyelim.

Arapların Arap yarımadasından çıkıp dünya pazarlarına katılması ve denizcilik faaliyetleri girişiminde bulunması öncesinde, dönemin etkin siyasi güçleri olan Sasânî ve Bizans devletlerinin deniz yolu üzerinden hakimiyet kurma çabaları belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Uzakdoğu'daki siyasi şartlara ve ticaret merkezlerindeki hakim kuvvete dayanarak Kızıldeniz ve Basra Körfezi bölgeleri arasında geçen çatışmalara dahil olan Müslümanlar, dönemin siyasi dengesini etkilemiştir. Öyle ki geçmiş dönemlerde Müslümanların denizcilik faaliyetlerinin Kızıldeniz ve İran Körfezindeki kıyı şeridinde küçük çapta balıkçılık yapmaktan öteye gitmediği hatta İslam öncesinde Arapların denize karşı bir korku ve ürperti duydukları da kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır. Bunun yanı sıra İslam öncesinde Hica Araplarının Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda seyahatlerde bulduklarından az da olsa deniz ticareti yaptıkları ve bu alana pek de yabancı olmadıkları anlaşılmaktadır. Arapların denize karşı duydukları tedirginliklerin İslam denizciliğinin gelişimini yavaşlatan bir durum olduğu bu inancın ise şundan kaynaklandığı düşünülmektedir; Hicazlı bir deve sürücüsünün “Denize iki defa giren kafirin ta kendisidir” ifadelerinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir ki, Mekkelilerin gemiciliği yabancı toplumlara bırakması ve ticarete verilen önemin yeteri düzeyde olmaması bu durumu kanıtlar niteliktedir¹⁹³.

Müslümanların denizlerdeki faaliyetlerinin tarihi seyri yukarıda anlatılanlar ışığında gelişirken bir diğer önemli gelişme de Hz. Muhammed Döneminde Kızıldeniz'in kullanımına dahildir. Hz. Muhammed, Bizans sınırında bulunan Mûte'ye karadan sefer düzenleyen İslam ordusunu takviye etmek amacıyla Eş'ar kabilesine mensup bir sahabe başkanlığında küçük bir askeri birliği Eyle'den gemi ile İslam ordusuna katılmak üzere bölgeye gönderdi. Hz. Muhammed'in, bununla İslam ordusunu deniz yolu aracılığıyla takviye ettiği veya haber gönderdiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Hz. Ömer tarafından gönderilen bir gemi fırtınaya yakalanıp askerlerle birlikte yok olmuştur (641). Hz. Ömer Döneminde gerçekleştirilen fetihler sonucunda Müslümanların Doğu Akdeniz sahillerinin büyük bir kısmını elde etmesi ve bu bölgelerin denizden gelebilecek tehditlere açık olması Müslümanları bir deniz gücü hazırlamaya teşvik etti. Bunun yanı sıra Suriye ve Mısır'ın servetinin büyük bir kısmı ticarete dayalıydı. Uzun bir süredir de Akdeniz ticareti Suriye ve Mısırlı tüccarların kontrolündeydi. İşte bu sebepledir ki bu iki bölgenin valileri gerek

¹⁹² Braudel, 2014: 90.

¹⁹³ Lewis, çev. 2000: 130-139; Utku, 2005: 135-138.

bölgelerin askeri anlamda korunması ve gerekse Akdeniz ticaretinin devamlılığını sağlamak adına donanmanın ne kadar önemli olduğunun farkına vardı ve bununla ilgili çalışmalara başladı. Akdeniz sahillerindeki tersaneler Suriye ve Mısır'ın elindeydi. Önceki dönemlerden bu yana denizci bir halk olan Akdeniz Bölgesi'nde, denizcilikle ilgili gerekli her tür malzeme ve personel desteği sağlanabilirdi¹⁹⁴.

Önceki dönemlerde denizciliğe temkinli bir tavır sergileyen Müslümanlar yaşanan gelişmeler neticesinde rotalarını denize çevirdiler. Bu duruma neden olan bir diğer unsur ise Bizanslıların denizdeki üstünlüğünün devam ettiği sürece Suriye ve Mısır'daki hakimiyetlerinin tehdit altında olmasıdır. Bizans'a karşı donanma desteği olmadan başarı sağlanamayacağını şu olayla Müslümanlar kötü bir şekilde tecrübe ettiler: 645 yılında Bizanslıların çıkarma yaparak İskenderiye'yi kontrol altına almasıyla bundan sonra donanma gücü olmadan Bizansla baş edilemeyeceği göstermiştir. Bu durumun farkına varan ilk devlet adamı Muâviye b. Ebî Süfyân'dır. Muâviye, Suriye valisi iken Hz. Ömer'e yazdığı bir mektupta; sahillerin durumunu bildirip ve denize açılma izni istedi. Fakat Hz. Ömer bu mektuba karşılık Müslümanların henüz denize açılacak kadar bilgi ve tecrübeye sahip olmadığını dile getirmektedir. Bunun yanı sıra Hz. Ömer sivil ve ekonomik amaçlarla denizden faydalanmanın bir sakıncası olmadığına dikkat çekerek Mısır'dan sağlanan vergi gelirlerinin Kızıldeniz aracılığıyla Medine'nin Câr Limanı'na, buradan da Medine'ye sevk edilmesine izin verdi¹⁹⁵.

Halifeliğin ilk yıllarında Muâviye'nin deniz seferleri ile ilgili talebelerini Hz. Ömer gibi cevaplayan Hz. Osman (647-648) ise Kıbrıs'a sefer düzenlenmesi konusunda nihayet ikna edildi. Sefer hazırlıklarına sahillere asker takviyeleri ile başladı. Bunun üzerine 648-649 yılları arasında çok sayıda gemi İskenderiye ve Akkâ'dan denize doğru yol aldı. Kıbrıs'a gelen Müslümanlar barış yoluyla bölgeyi fethettiler ve ada yıllık 7200 altın vergiye bağlandı. Hz. Muhammed'in deniz seferi ile ilgili müjdesini haber alan Ümmü Harâm da bu seferde bulundu ve sefer esnasında atından düşerek şehid oldu. Kıbrıs'ın fethinden sonra Müslümanlar Suriye ve Mısır'daki üslerden deniz seferlerine başladı. 652 yılında 200 gemiden oluşan bir filo Suriye bölgesinden Sicilya Adasına geldi. Aynı yıl içerisinde Rodos'a da bir sefer düzenlendi. 648 yılında Kıbrıs ile yapılan anlaşmanın ihlali üzerine 654 yılında Kıbrıs'a ikinci bir kez daha sefer düzenlendi. Bu seferde 500 gemi yer aldı. Bu sefer

¹⁹⁴ Algül, 1991: III, 50; Bozkurt, 1991: IV, 496.

¹⁹⁵ Algül, 1991: III, 9; Bozkurt, 1991: IV, 496-497; Utku, 2005: 147-153; Belâzurî, çev. 2013: 124.

esnasında ada İslam devletine bağlandı. Kıbrıs'ın Lepithos bölgesine 12.000 kişilik bir garnizon yerleştirildi¹⁹⁶.

Ayrıca devlet, denizcilik faaliyetleri için ayrı bir bütçe ayırmıştı. Bu bütçede biriken paralar, tersaneler ve donanma ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılmaktaydı. Emevî idarecileri özellikle de tersanelerin bulunduğu muhitlerdeki halka meslek edindiriyor onları gemi yapımında destekliyorlardı. Böylece bölge halkı meslek öğrenip iş sahibi oluyor bunun yanı sıra da devlet de gemi ustaları edinmiş oluyordu¹⁹⁷.

Müslümanlar Kıbrıs zaferinin hemen ardından İstanbul'un fethi için hazırlıklara koyuldu. Lübnan'dan getirilen kereste ve demir İskenderiye'deki eski tersaneye taşındı ve bölge yeniden can kazandı. Yenilgiyi hazmedemeyen Bizans, kaybettiği yerleri geri almak için İskenderiye'ye çıkarma teşebbüsünde bulduysa bile Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh tarafından bertaraf edildi (652). Daha sonraki süreçte Abdullah b. Sa'd'ın hazırlattığı 200 gemilik Mısır filosu ile birlikte Anadolu sahillerine doğru yol aldı (655). Söz konusu ordu İskenderiye yakınlarında yaklaşık 500 gemiden oluşan bir Bizans donanmasıyla karşı karşıya geldi. Bizans, Müslüman donanmasının karşısında yenilgiye uğratıldı ve bu savaş gemilerin çokluğu sebebiyle “*Zâtü's-savâri*”¹⁹⁸ adıyla anılan bu savaş neticesinde Müslümanların ilk büyük deniz zaferi olarak tarih kayıtlarında yerini aldı. Bu zaferle aynı zamanda Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki hakimiyeti de son buldu¹⁹⁹. Emevîler döneminde denizcilik faaliyetlerine daha fazla önem verildi. Muâviye, 669 yılında gemi ustalarını toplayıp Akkâ'da bulunan tersaneyi yenilemelerini emretti. Hişâm b. Abdümelik tarafından Sûr'a nakli gerçekleşinceye kadar gemi tezgâhları burada kullanılmaya devam etti. Ayrıca Muâviye döneminde İslam donanması 1700 gemiye ulaştı²⁰⁰.

Muâviye 669 yılında Sicilya'ya doğru sefer düzenleyerek denizcilik alanındaki faaliyetlerini sürdürmüştür. Muâviye döneminden sonraki zamanlarda Bizans kuvvetleri Akdeniz'e inip Kuzey Afrika sahil şehirlerine saldırıda bulunmuş ve nitekim 683 yılında Kayrevan Bizans ve Berberî kuvvetlerinin eline geçmiştir. Ancak 693-700'lü yıllar arasında Müslümanlar Kuzey Afrika topraklarına kesin olarak hakim olmuşlardır. Yaşanan bu olaylar neticesinde donanmanın gücünün ne denli etkili olduğunu daha iyi kavrayan dönemin Emevî halifesi Abdümelik b. Mervan ve oğlu Velid, dönemin Afrika valisi olan Mûsâ b. Nusayr'a Mısırlı 1000 gemi ustasını göndererek bir deniz üssü kurmasını emretmiştir. Aynı zamanda bu

¹⁹⁶ Üçok, 1968: 5; Algül, 1991: II, 371-373; Algül, 1991: III, 50; Belâzurî, çev. 2013: 124.

¹⁹⁷ Algül, 1991: III, 52.

¹⁹⁸ Savârî: Gemi direkleri demektir.

¹⁹⁹ Lewis, çev. 1960: 91-92; Hitti, çev. 2011: 253.

²⁰⁰ Algül, 1991: III, 31; Bozkurt, 1991: IV, 497.

dönemde Afrika kıyısında bulunan Kavsara Adası Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Sicilya ile Kavsara adasındaki geçitlerde kontrol sağlanmıştır. Mûsâ b. Nusayr, Kartaca'yı terk ederek kontrol ve müdafanın daha kolay olacağı bir konum olan Tunus gölü kıyısında Tunus şehrini ve tersanesini kurup burada 100 savaş gemisi yaptırdı. 704 yılında yapılan bu donanma Emevî donanmasına dahil edilmiştir. Ve nihayetinde Akdeniz bölgesinde Suriye ve Mısır'dan sonra üçüncü bir deniz gücü oluşmaya başlamıştır. Mısır'dan harekete geçen donanma Sicilya'yı vurdu (703). Mûsâ b. Nusayr, donanmasını 704 yılında Sicilya ve Sardunya üzerine gönderdi. 708 yılında da çıktığı bir seferde Balear adalarını ve Mayorka'yı vurdu. 710 yılında da Sardunya'yı tamamen ele geçiren Mûsâ b. Nusayr, tüm bunların yanı sıra Kuzey Afrika ve Endülüs'ün fethini tamamlamıştır²⁰¹.

Sonraki süreçte ise Emevî halifelerinden Süleyman b. Abdülmelik her ne kadar donanmaya önem vermese de Müslümanların denizcilik faaliyetleri hız kesmedi. 726'da İslam donanması Kıbrıs'ı ele geçirdi ve vergiye bağladı. Bizanslılar'ın, 736 yılı ve daha sonraki yıllarda Mısır'a iki büyük sefer düzenlemesi ve Müslümanlar buna karşılık 743 yılında Kıbrıs'a tekrar bir sefer düzenlemesi gibi hadiseler Müslümanların Doğu Akdeniz'deki denizcilik faaliyetlerini göstermesi açısından önemlidir. Bu süreçte Kuzey Afrika donanması 727-752 yılları arasında değişik zamanlarda olmak üzere Sicilya üzerine pek çok sefer düzenledi. Abbâsîlerin Akdeniz siyasetine önem vermediği esnada fırsatı değerlendiren Bizanslılar 752 yılı itibariyle Akdeniz'deki üstünlüğünü tekrar sağladı²⁰².

İslam donanması 752-827 yılları arasında bir duraklama dönemi yaşamıştır. Bu durumun sebebi ise Abbâsî halifesi Hârûn er-Reşîd dönemine kadar (785-809) Bizans ve Akdeniz siyasetinin hanedan değişikliği²⁰³'nin yanı sıra Endülüs Emevî Devleti'nin kurulması gibi çeşitli sebepler rol oynamıştır. Bununla birlikte 768 yılında Kuzey Afrika ve Endülüs donanmaları Marsilya'ya, 778 yılında İtalya'ya, 793'te Narbon'a deniz seferleri düzenlediler. Hârûn er-Reşîd döneminde Doğu Akdeniz donanması daha da güç kazanmıştır. Nitekim o, 790 yılında Humeyd b. Ma'yûf el-Hamdânî komutasında bir donanmayı Kıbrıs ve Girit üzerine gönderdi ve bu bölgeler vuruldu. Antalya Körfezi yakınında yapılan bir deniz savaşında Bizans donanma kumandanı esir edilmiştir. Daha sonraki dönemde Abbâsîler de Endülüs'te hakimiyet sağlamak istemişlerdir. Bu amaçla Abbâsî donanması Bâce'ye kadar ulaşmıştır. 788 yılında Fas bölgesinde İdrîsîler, 800 yılında Tunus bölgesinde Ağlebîler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu devletler sözü edilen bölgelerde adeta birer denizci devlet haline gelmişlerdir. Ağlebî Devleti ile fethi tamamlanan Sicilya Adasının tamamen

²⁰¹ Algül, 1991: III, 31; Bozkurt, 1991: IV, 497.

²⁰² Bozkurt, 1991: IV, 497.

²⁰³ Heyd, çev. 2000: 32.

Müslümanların denetimine geçmesiyle birlikte Akdeniz’de Müslüman hakimiyeti sağlanmış oldu. Daha sonra Ağlebî Devleti, yaklaşık bir buçuk asır boyunca Ege denizini denetim altında tutup Bizans deniz gücünü etkisiz hale getirmeyi başarmıştır. Ağlebîler, Sicilya Adası’ndan da yaklaşık yarım asır sonra İtalya ve Korsika adalarına seferler düzenleyip Güney İtalya’nın önemli birkaç şehrinde hakimiyet sağlamışlardır. Ağlebîler, 835 yılında Kavsara adasında ve 869 yılında ise Malta adasında yönetimi ele almışlardır²⁰⁴.

Yukarıda Ağlebîler öncesi İslam tarihinde denizciliğin yeri ve önemi, Hz. Muhammed Döneminden başlanarak özetlenmeye çalışıldı. Bu bağlamda şu hususa dikkat çekmek gerekir ki gerek dört halife dönemi gerekse Emevîler döneminde Müslümanların Akdeniz’deki faaliyetleri gelişerek devam etmiş ve neticede Müslümanlar denizlerde üstün bir konuma geldiler. Bu denizcilik faaliyetleri esnasında Müslümanlar İskenderiyye’den Kuzey Afrika’ya oradan Akdeniz’e ve buradan da Sicilya, İtalya ve Malta gibi önemli şehirleri fethettiler.

3.2. Sicilya’nın Coğrafi Stratejik Konumu

Akdeniz’in en büyük adası olan Sicilya²⁰⁵, Grekçe’de *Sikelia*, Latince’de *Sicilia*, Arapça’da ise *Sıkkaliye*²⁰⁶ diye bilinen adanın en eski adı ise Afrika kökenlerinden geldiğine inanılan *Eixavia*²⁰⁷’dir. Sicilya kelimesinin aynı zamanda Yunanca’da “dörtte üç”, eski dilde ise “İncir ve Zeytin” anlamına geldiği kayıtlarda geçmektedir²⁰⁷. Yüzölçümü 25.708 kilometre kare olan Sicilya Adası, Akdeniz ticaret yolları güzergahında bulunan ve verimli topraklara sahip olduğundan tarih boyunca istilalara maruz kaldı. Palermo merkezli Akdeniz’de İfrîkiye karşısında²⁰⁸ yer alan Sicilya Adası’nın batı ucunda Tunus, güneyinde ise İtalya’nın bulunması adanın stratejik önemini arttırmaktadır²⁰⁹.

Sicilya, eşkenar bir üçgeni anımsatır ve dik açısı adanın doğusundan başlar. Adanın çevresi 100 mildir. Genişliği 7x4 günlük yoldur. Sicilya, Endülüs’ün doğu kısmında, denizin içinde, Mağrib diyarından İfrîkiye, Bâce, Tabarka, Haraz (Barcuk) iskelesine kadar olan bölgelerin karşısında yani kuzey bölgesinde yer alır²¹⁰. Eşkenar üçgenin ilk açısı kuzeyde olup bu tarafında Kara Avrupa’sı ile arasında oldukça dar bir boğaz bulunur. İkinci açı ise, güneyde Trablus’un karşısındadır. Üçüncü açısı batısındadır. Palermo’nun önünde çok sayıda öbek öbek suların çıktığı bir dağ vardır. Bu dağ *Girbal Dağı* (Girbal²¹¹)’dir. Aynı zamanda,

²⁰⁴ Bozkurt, 1991: IV, 497-498.

²⁰⁵ Speelman, çev. 2002: 1.

²⁰⁶ İbnü’l-Esîr, çev. 1986: V, 371.

²⁰⁷ Poyraz, 2015: 16.

²⁰⁸ Mukaddesî, çev. 2015: 34.

²⁰⁹ Speelman, çev. 2002: 1; Mukaddesî, çev. 2015: 34.

²¹⁰ İbn Havkal, çev. 2014: 111.

²¹¹ İbn Havkal, çev. 2014: 115.

kuzeyinde küçük bir adada yanardağ bulunur ve Calabria diyarı da bu bölgede yer alır. Sicilya’da bulunan şehirler: Palermo, Trapani, Mâzer, Agrigente, Messine, Casriyenne’dir (Ek 8-)²¹².

Genel olarak dağlık ve engebeli bir araziye sahip olan Sicilya Adası’nın, ortalama yükseltisi 400 m.’dir. Adanın güney ve batısına doğru yol aldıkça dağlık araziler yerini tepe ve yaylalara bırakır. Öte yandan adanın yüksekliği kuzeye gidildikçe azalmaktadır. Adanın zirve noktasında yaklaşık 1000 m. yükseklikte üç sıradağ vardır. Bu sıradağlarından oluşan “Nehrü’l-Mültevi” (Fiume Torto) ve “Nehrü’l-Platani” (Fiume Platani) adlarında adayı ikiye bölen iki nehir akmaktadır. Sicilya Adası’nın Katani bölgesinde bulunan adanın en önemli dağı olan Etna yanardağı yaklaşık 3263 m. yüksekliğe sahiptir. Dağlık bir yapıya sahip olan Sicilya Adası, sık sık deprem ve yanardağ felaketleriyle karşı karşıya kalmıştır. Büyük bir olasılıkla volkanik patlamalar sonucu oluşan adanın düz arazilerinde tarımsal verimlilik açısından çeşitli meyve ve zirai ürün yetiştirilmektedir. Sicilya gerek yer altı ve gerekse yer üstü suları bakımından oldukça zengin bir kaynağa sahiptir. Adanın Kuzey Afrika yönünde bulunan Mültevi, Platani, Belice, Salso, Gela, Acata gibi nehirlerinin yanı sıra Yunanistan tarafındaki denize dökülen ve en büyük nehri olan Simeto Nehri adanın en önemli nehirlerindedir²¹³.

Coğrafi bölge anlamında Sicilya’yı üç kısma ayırmak mümkün. Bunlar: Mazera Bölgesi (Val de Mazara), Notus Bölgesi (Val di Noto), Dımanş Bölgesi (Val Demone)’dir. Bunun yanı sıra Sicilya Adasının önemli limanları vardır. Bunlar: Kuzeybatıda Tiren Denizi sahilindeki Palermo Limanı, İtalya yarımadası ile Sicilya Adası arasındaki boğazdan adını alan Messina Limanı, Doğu’da Etna yanardağının güney yamacındaki Katania Limanı, Güney bölgesinde ise Sirakusa Limanı ve Sermed Limanı adanın bir diğer önemli limanları arasındadır²¹⁴.

Sicilya Adası, hem Kuzey Afrika’ya yakın olması hem de Akdeniz’in ortasında bulunması sebebiyle, siyasi, askeri, ticari ve coğrafi bölge olarak stratejik bir öneme sahiptir. Böylesine önemli bir bölgede bulunan Sicilya Adası, Avrupa ve Afrika kıtası arasında bulunan kuzey ve güney kavimlerinin bu bölgede hakimiyet kurma adına çekişmelerine sahne olmuştur. Bu dönemde Sicilya Adasına hakim olmak demek; Endülüs, Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye kıyıları hedeflerine ulaşım kolaylığı demek, bunun yanı sıra en önemlisi Akdeniz ticaret yollarına hakim olmak demektir. Ayrıca Kuzey Afrika’daki fetih hareketlerini güvence

²¹² Hasan, 1987: I, 593; Şakiroğlu, 2009: 138; İbn Havkal, çev. 2014: 111; Mukaddesî, çev. 2015: 246; Şeşen, 2017: 174-175.

²¹³ Moreno, çev. 1968: IV, 2; Speelman, çev. 2002: 1; Canik, 2010: 6; Poyraz, 2015: 17-18.

²¹⁴ Moreno, çev. 1968: IV, 2-3; Poyraz, 2015: 18.

altına almak, Orta Akdeniz ve iç denizlerdeki (Ege, Yunan, Tiran ve Adriyatik) boğazların kontrolünü sağlamak açısından da ada büyük bir önem arz etmektedir. Sicilya Adası özellikle de Yunanlılar, Fenikeliler, Romalılar, Gotlar, Bizanslılar ve Arapların hakimiyet kurmak istediği önemli bir konuma sahiptir²¹⁵.

İktisadi durum:

Konumu itibariyle jeopolitik bir öneme sahip olan Sicilya Adası, özellikle de liman ticareti konusunda ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda Akdeniz bölgesinde önemli bir yere sahip olan ada, iktisadi gelirler açısından zengin, ithalat ve ihracat merkezi olarak da bir stratejik konumunda bulunmaktadır. Sicilya limanlarında yük indirip bindiren ve çeşitli bölgelere nakliyat yapan gemiler çalışmaktaydı. Adadaki ticari hareketlilik sebebiyle özellikle de liman şehirlerinde imar edilmiş çarşılar, tüccar ve diğer kabileler için konaklama alanları vardı. Sicilya Adası'nda ticari faaliyetlerin yanı sıra adanın ekonomisine değer katan bir diğer alan ise verimli zirai arazilerinin bulunmasıydı. Bu ada tahılları, bostanları, üzüm bağları, ağaçları ve çeşitli tarım ürünleriyle ünlüdür. Ayrıca Sicilya Adası önceki dönemlerinden itibaren burada yetiştirilen buğday üretimiyle de ün kazanıp Roma'nın buğday ambarı olarak kabul edilirdi. Roma'nın bu bölgeden ithal ettiği buğdaydan başka Yunanlılar'ın ithal ürünü olan zeytin ve üzüm, adada bulunan ve bunların dışında çoğunluğunu oluşturan kestane ağaçları, büyük keçiboynuzu ağaçları, fındık ağaçları, diğer meyve çeşitlerinin yanı sıra adayı süsleyen çam ağaçları ve sedir ağaçları yer almaktadır. Bölgede buğday üretiminin yanı sıra arpa, pamuk, keten de üretilmektedir. Sicilya Adası'nda bol miktarda yetiştirilen ve ihracatta da önemli bir yer eden kestane ve ceviz, Kuzey Afrika beldelerine gönderilir buradan da pamuk ve ada için en önemli ithal ürün olan zeytinyağı alınır²¹⁶.

Sicilya Adası aynı zamanda da hayvancılık yönünden gelişmiş bir bölgeydi. Burada yetiştirilen hayvanlar, koyun, sığır, keçi, domuz, at, eşek ve katır idi. Adada hayvancılıktan dolayı çobanlık mesleği ve süt ürünleri ile ilgili sanatlar öne çıkmaktaydı. Bölge halkı, dört bir yanı denizlerle kaplı olan adanın nimetlerinden faydalanıp balıkçılık ile de meşgul oluyorlardı. Sicilya Adası, tabii kaynaklar ve doğal madenler açısından da oldukça zengindi. Bunun yanı sıra adanın güneydoğusunda yer alan adanın meşhur sarı kibrit madeni bulunuyordu. Ada, tuz madeni, çeşitli türlerde mermer, kireç, alçı taşı ve zift gibi yer altı zenginliklerini de bünyesinde barındırmaktaydı. Ayrıca adanın her bölgesinde altın madeni, şap madeni, rastık taşı (antimon), gümüş, civa, bakır, demir ve kurşun madenleri bulunmaktadır. Sicilya adasında altın madeninin geniş bir rezerve sahip olmasından dolayı,

²¹⁵ Abbâs, 1975: 24; Strayer, 1989: 261; Altan, 1993: 12-13.

²¹⁶ Abbâs, 1975: 23-28; İbn Havkal, çev. 2014: 112; Mukaddesî, çev. 2015: 237.

Rum halkı burayı “Altın Adası” diye adlandırmaktaydı. Adanın Messina bölgesinde bulunan dağdan çıkarılan demir madeni, başka bölgelere de taşınmaktadır. Ayrıca Akdeniz’den çıkarılan mercan da Sicilya halkı için önemli bir gelir kaynağıydı²¹⁷.

Sicilyalıların bir başka gelir kaynağı da kiliseye vergi olarak ödedikleri; eflatun renkli tabaklanmış deriler, yünden ve mahalli ipekten oluşan vb. ürünlerdi. Ayrıca ada halkı, bölgedeki dağlardan getirdikleri odunları gemi yapımında kullanıyor ve yaptıkları bu gemileri satıp ticari gelir elde ediyorlardı. Tüm bu zenginliklere sahip olan Sicilya halkı, gelirlerinin çoğunu Bizans’a ve Papalığa vergi olarak ödedikleri için yoksulluk içerisinde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Müslümanlar ile Sicilya Adası arasında münasebetler kurulduğu dönemlerde de halk, ödediği bu ağır vergilerden dolayı ekonomik açıdan pek de iyi durumda değillerdi. Bizans’ın adaya müdahalede bulunmadığı dönemlerde ticaret, adaya can katıyordu. Sicilyalılar ile Bizans arasında çıkan bazı çekişmelerden dolayı, Sicilya’daki Arap tüccarlar ve Kuzey Afrika’daki Bizanslı tüccarların emniyetleri ön plana çıkıyordu. Bu nedenle Ağlebîler Devleti’nin kuruluşunun ilk dönemlerinde, her iki taraf, Ağlebîler ve Bizans’ın adadaki valisi, ticari hareketliliğin devam etmesi için, tüccarların ticaret emniyetini sağlama konusunda antlaşma sağladılar²¹⁸.

Sicilya halkı, hem zirai ürünler ve doğal madenler hem de hayvancılığa dayalı ürünleriyle zengin bir bölge olmasının yanı sıra liman ticaretiyle de ön planda olmasına rağmen, Müslümanların adayı fetihlerinden önce, bunca zenginliğe sahip ada halkı, Bizans’ın hakimiyetiyle huzur bulamamış; vergi gelirleri altında daha da ezilmişlerdir. Sicilyalılar, bu şekilde yaşamaya mecbur bırakılmış, yapılan zulümlere daha fazla dayanamayıp Müslümanların adaletine sığınmışlardır. Sicilya Adası’nı kontrol altına alan Müslüman Araplar ise adadaki gayrimüslim tebaanın ürünlerini, tüccarlarını ve mallarını korumuşlardır. Buna binaen gayrimüslimler zirai, sanayi ve ticari hareketliliklerini ve denizdeki ticari faaliyetlerini uzun bir süre devam ettirmeyi başarmışlardır²¹⁹.

3.3. Ağlebî Hakimiyetinden Önce Sicilya

Birçok medeniyetin yerleşim yeri olarak tercih edilen ve en çok devlet kurulan bölgelerden biri Akdeniz Bölgesi’dir. Milattan önce 3000 yılından itibaren Akdeniz kıyılarına yerleşen medeniyetlerden; Girit, Miken, Kıbrıs, Akha, Yunan, İyon, Fenike ve Kartaca gibi pek çok toplumun bu coğrafyada kurulduğu ve ortak bir kültür oluşturduğu bilinmektedir²²⁰.

²¹⁷ Abbâs, 1975: 24; Medenî, 1968: 13; Abulafia, çev. 2012: 279.

²¹⁸ Abbâs, 1975: 28; Ahmed, 1980: 11-12.

²¹⁹ Altan, 1993: 16; Poyraz, 2015: 36.

²²⁰ Bostan, 1989: II, 232.

Orta Akdeniz havzasının en önemli adası olan Sicilya Adası da bu medeniyetlerin birçoğuna beşiklik etti. Sicilya Adası'na ilk yerleşimler günümüzden yaklaşık 10.000 yıl önce gerçekleşti. Adanın eski zamanlarda Romalı olmaktan daha ziyade Yunan uygarlığına ait olduğu, dünyaca ünlü arkeoloji müzeleri gezildiğinde ve Agrigento, Selinunte, Segesta ve Siracusa gibi kazı merkezleri ziyaret edildiğinde daha iyi anlaşılmalıdır²²¹. Tarih boyunca ada, Akdeniz Bölgesi'nin neredeyse her kesiminden milletlerin yerleşim alanı oldu. Sicilya Adası'na dışarıdan müdahale eden ilk güç M.Ö. 1000 senesinde Sicilya'yı vatan edinen Ken'an oğulları soyundan gelen Fenikelilerdir. Fenikeliler bölgeye yerleşip şehri bayındır hale getirdiler. Fenikeliler komşu bölgelerle barış anlaşmaları yapıp gerek kültürel gerekse siyasi münasebetlerde bulundular. Uzun bir süre Sicilya Adası'nda varlık gösteren Fenikeliler, Palermo şehrini merkez edindiler²²².

Farklı kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapan Sicilya adası, Yunanlıların da M.Ö. 750 yılından itibaren adanın doğusundan başlayarak Sicilya'da koloniler kurup burayı vatan edindikleri bilgiler dahilindedir. Yunanlıların Sicilya Adasına yerleşmesiyle bölge halkı Helenleşme sürecine girer ve burası Büyük Yunanistan'ın (Magna Grecia) bir parçası sayıldı. M.Ö. 734 yıllarında Yunanlılar, Sirakusa, Katani ve Messina şehirlerini kurdular. Sicilya bu tarihler arasında Fenikelilerin yanı sıra Yunanlıların da sömürge bölgelerinden biri oldu. Yunanlılar, Sicilya Adası'nda yaklaşık iki yüzyıllık bir hakimiyet sürdü. Aynı zamanda bu dönemde İslam'ın henüz VII. asırda yayılmaya başladığı Kuzey Afrika'nın Sicilya Adası'na gemi ile kolayca ulaşılabilecek kadar yakın mesafede bulunması adanın, Bizanslılar tarafından Kuzey Afrika'da bulunan Müslümanlar üzerine seferler düzenlerken, zaman zaman bir üs olarak kullanmasına olanak sağladı. Bu durumdan dolayı ada, Araplar tarafından VI. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar birçok kez alınmaya çalışılmış ancak başarı sağlanamamıştır²²³.

Sicilya'da varlık gösteren en köklü medeniyetlerden biri Yunan medeniyeti olmuştur. Sicilya tarihi açısından önemli bir yer edinen ilk Yunan kolonisi *Naxos*'da (M.Ö. 734) kurulmuştur. Bunun gibi pek çok Yunan kolonisi burada varlığını devam ettirmiştir. Fakat adada aynı dönemlerde Kartaca kolonileri de baş göstermiştir. Bunun neticesinde Sicilya'da bir dönem Yunan-Kartaca çekişmeleri görülmüştür. Sicilya Adası, M.Ö. 480 yılında Kartacalılar tarafından kuşatma altına alınmış ancak ele geçirilememiştir. M.Ö. 210 yılında ise Bizanslı General Belisarius önderliğinde ele geçirilen ada, bir Bizans vilayetine dönüştürülmüştür. Böylece ada, Doğu Roma (Bizans) hakimiyetine dahil edilmiş olup

²²¹ Speelman, çev. 2002: 2.

²²² Işıltan, 1988: 589; Karlığa, 2004: 156; Canik, 2010: 8; Poyraz, 2015: 25; Yıldız, 2017: 67-88.

²²³ Karlığa, 2004: 156; Yıldız, 2017: 67-88.

nihayetinde Bizans sayesinde devam eden ve yüzyıllardır kökleşen Yunan kültür ve sanat izleride süregelmiştir²²⁴.

Kartacalıların ve Grek şehir devletlerinin Batı Akdeniz’de sürekli bir çekişme halinde olduğu bu dönemde, Sicilya Adası’nın batısı Kartacalıların, doğusu ise Greklerin hakimiyeti altında idi. Akdeniz ticaretini kontrolünde tutan Kartacalılar ile topraklarını genişletmek isteyen ve bu amaçla Sicilya’yı hedef alan Romalılar, uzun yıllar devam edecek olan bir mücadeleyi başlatmış oldular. Sicilya ve Kuzey Afrika topraklarında gerçekleşen Birinci Pön Savaşı (M.Ö. 264–241), Roma’nın Sicilya’nın bir kısmında hakimiyet sağlamasıyla sonuçlanmıştır; M.Ö. 210’da ise Sicilya tamamen Roma hakimiyeti altına girmiştir. Sicilya, Roma İmparatorluğu’nun İtalya anakarası dışındaki ilk toprağıdır ve altı yüzyıl boyunca Roma toprağı olarak kaldı. Tüm bunların yanı sıra Sicilya’ya etki eden bir diğer durum ise Kavimler Göçü’dür. Kavimler Göçü, M.S. 300 ve 700 yılları arasında yaşanan ve dünya tarihini değiştiren olaylardan biridir. Bir Germen kavmi olan Vandallar, 440 yılında Sicilya’yı ele geçirmiş; 488’de de bir diğer Germen kavmi Ostrogotlar adayı hakimiyetleri altına almayı başardılar²²⁵.

Kuzey Afrika bölgesini Vandallardan alıp tekrar hakimiyet sağlamak için 533 yılında Batı seferine çıktığında erzak temin edebilmek için Sicilya Adası’na gelen Doğu Roma Generali Belisarius, Vandalları ortadan kaldırdıktan sonra, 535 yılında da adayı Ostrogotların elinden aldı. Bu tarihten sonra bir asırdan fazla bir süre Sicilya, I. Justinianos’un eski Roma İmparatorluğunu canlandırmak amacı çerçevesinde İtalya ve Kuzey Afrika’da hakimiyet sağlamak için Ostrogotlarla yapılan savaşların askeri üssü oldu. Daha sonra da Doğu Roma İmparatorluğu’nun idari bölgelerinden biri oldu (552)²²⁶.

Bizans İmparatoru II. Constans, 663 yılında ordusuyla birlikte Sicilya’nın Sirakuza şehrine yerleşti. II. Constans dönemiyle birlikte Sicilya, Bizans İmparatorluğunun başkenti haline geldi. Fakat 668 yılında II. Constans bir suikast sonucu hayatını kaybetti. Konstantinopolis’in tekrar ele geçirmesiyle Sicilya, Bizans’ın önemli eyaletlerinden biri olmaya devam etti. Bu sırada Müslümanlar, fetih hareketlerine devam ediyorlar, gün geçtikçe Batı’ya daha da yaklaşıyorlardı. Fetihlerin etkileri Sicilya’da görülmeye başlamıştı: Müslümanlar Suriye’yi fethettikten sonra bölge halkı Süryanilerin Sicilya’ya göçü, adadaki Grek nüfusunu arttırmış ve Sicilya’nın VII. yüzyılın sonlarında neredeyse tamamı Helenleşmiş durumda idi²²⁷.

²²⁴ Karlğa, 2004: 156; Şakiroğlu, 2009: 138; Canik, 2010: 9; Yıldız, 2017: 67-88.

²²⁵ Işıltan, 1988: 590; Şakiroğlu, 2009: 138.

²²⁶ Finley, 1968: 179-180; Işıltan, 1988: 590; Şakiroğlu, 2009: 138.

²²⁷ Finley, 1968: 179-184; Ahmad, 1975: 1.

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Sicilya Adası, tarih kayıtlarına göre iki defa büyük fetih girişimi yaşanmıştır; ada ilk olarak Hz. Osman döneminde 649 veya 652 yılında Muâviye b. Hüdeyc el-Kindî es-Sekûnî tarafından kuşatılmış fakat fethedilememiştir. İkincisi ise Abdullah b. Kays b. Mahled el-Fezârî tarafından gerçekleştirilen kuşatmada yine başarı sağlanamamıştır. Bu fetih faaliyetlerinin ardından 704 yılında Endülüs fatihi Musa b. Nusayr önderliğinde Kuzey Afrika ve Sicilya arasında bulunan Pantellerie (Kussîre) adası fethedilmiştir. Bunun ardından 740 yılında meşhur Afrika fatihi Ukbe b. Nâfi'nin yeğeni Habîb b. Ebû Ubeyde ise, Sirakuza şehrini muhasara altına almıştır²²⁸.

3.4. Ağlebîlerin Sicilya'daki Faaliyetleri

İslam medeniyetine şekil veren, Ortadoğu'nun büyük bir kısmını ve Akdeniz medeniyetlerinin odak noktasını oluşturan bölgelerde hakimiyet sağlanmasıyla sonuçlanan fetihler iki kısımda incelenebilir: İlki 633 ve 656 yılları arasında yaygınlık kazanan Suriye, Mezopotamya, İran ve Mısır'ın devlet topraklarına kazandırılmasıyla nihayet bulan fetihler dizisidir. İkincisi ise Emevî dönemi (661-750) fetihlerinin Batı bölgeleri ve Akdeniz üzerinde yoğunlaşmasıdır ki bu fetihler oldukça uzun sürmüştür. Bunun sebebi ise hakimiyet sağlanan toprakların henüz organize edilememesinin yanı sıra devletin artan sınır büyüklüğünün ve demografik çeşitliliğinin getirdiği zorluklardı. Müslümanların fetih hareketlerinde en doğru zamanı seçmeleri onların başarılarını olumlu yönde etkiledi. Sicilya'nın Müslümanlar tarafından fethi ve halkın kısa zamanda Müslümanların hakimiyetini benimsemesi de sözü edilen doğru zaman seçmeyle de ilintilidir. Bu yüzden Ağlebîlerin Sicilya'yı fethine giden süreç iyi bilinirse neden kısa zamanda bu bölgenin Müslümanlar tarafından hakimiyet altına alındığı ortaya çıkmış olur. Dolayısıyla Ağlebîlerin Sicilya'yı fethine zemin hazırlaması açısından önceki dönemde bu bölgede gerçekleşen hadiseler değinmek gerekir²²⁹.

Dönemin iki etkin gücü olan Bizans ve Sasanîler arasında yaşanan uzun süreli savaşların sonucunda bu iki devlet oldukça yıpranmış durumda idi. Bu duruma bağlı olarak Bizans hakimiyeti altında bulunan Suriye ve Mısır'da bulunan Hıristiyanlar, Bizans'ın merkezi ortodoksluğunun baskılarından ve devlet otoritesinden pek de memnun değillerdi. Bu durumun sonucunda da Hıristiyan kilisesi içerisinde bölünmeler baş gösterdi²³⁰.

Müslümanların fetih faaliyetleri, önceki dönemlere nazaran daha tercih edilebilir politikaları vardı; Müslümanlar artık gayrimüslim tebadan daha az vergi alıyor fakat cizye ödemeleri şartıyla dinlerine bağlı kalma hakkı tanıyorlardı. Yaşanan bu gelişmelerle

²²⁸ Karlığa, 2004: 156; Yıldız, 2017: 67-88.

²²⁹ Hitti, 1989: 215; Canik, 2010: 11.

²³⁰ Hitti, 1989: 215; Canik, 2010: 11.

imparatorlukların halkları, Arapları yakından tanıma fırsatı buluyordu. Bu sırada Bizanslılar ile Persler, profesyonel orduların yanı sıra savaşmak zorunda bırakılan askerleri kullanıyorlardı. Bu durum savaşları yavaş ve pahalı hale getiriyordu; Müslümanlar ise gönüllü olarak dinleri için savaşıyorlardı. Fethedilen topraklara yerleşen Müslümanlar, fetih faaliyetlerinin ardından bu bölgeleri güvence altına alıyorlardı²³¹.

Müslümanlar, uyguladıkları yeni politikalarına binaen özellikle *ehl-i kitap* olarak değerlendirdikleri gayri müslimlere devlet dairelerinin yanı sıra toplum kademelerinde de yer veriyorlardı; gayri Müslimler aynı zamanda devlet idaresinde üst düzey görevlere gelebiliyorlardı. Bu durum onları yeni devletin bir parçası haline getiriyordu. Farklı kültürlerin bu etkileşimi İslam Medeniyeti'nin gelişimine katkı sağlıyordu. Bu anlamda İslam fetihleri Yakın Doğu'da eski siyasi hakimiyetini ve entelektüel itibarını geri kazandırmış oluyordu. İslam Ordusu Batı'ya düzeleyeceği fetihleri, 634'deki Bizans'ın mağlubiyeti ile sonuçlanan *Ecnâdeyn Savaşı* ile başlatmış oldu. Bu savaşla beraber Müslümanların dağınık akıncı gruplar yerine, düzenli bir ordu olarak hareket ettikleri ve hedefe odaklanmaları sağlandı. Bunun üzerine Bizans, Suriye eyaletlerine doğru ilerledi ve 636 yılında *Yermuk Savaşı*'nda Bizans ordusunun Müslümanlar tarafından mağlub edilmesi sonucunda Suriye'nin kaderini nihai ve kesin olarak belirlenmiş oldu. Ardından kısa bir süre sonra Filistin'de hakimiyet sağlandı. Ancak Suriye ve çevresinde tamamen kontrol sağlanması 641 yılında gerçekleşebildi. Batı bölgesinde bir diğer önemli nokta ise Mısır'ın fethi idi. Bizans'ın, tahıl ambarı, donanma üssü ve stratejik anlamda önemli bir merkez olarak büyük bir önem arz eden Mısır, İslam Devleti sınırlarına dahil edildi (643)²³².

Suriye ve Mısır'ın fethi özellikle de İslam medeniyetinin gelişimi açısından büyük bir önem arz etmekteydi. Bu topraklar aynı zamanda Antik Dünya uygarlıklarının geçiş güzergahı idi. Antik Dünya'nın gelenekleri gayri müslimler tarafından devam ettiriliyor ve geliştiriliyordu. Felsefe, Astronomi, Matematik, Tıp ve Kimya (Simya) eserlerinin Arapça'ya çevrilmesine bu dönemde başlanmıştır. Halid b. Yezid, Mısır'dan tercüme yapımları için bilginler getirterek tercüme faaliyetlerine öncülük etti. Doğu'da ise İran ve Maveraünnehir'in Buhara, Semerkant gibi şehirlerde kontrol sağlanmasıyla bir diğer kültür kapısı aralanmış oldu. Bu bölgelerden de Doğu'nun eriştiği her tür bilgi İslam topraklarına aktarılacaktı. Müslüman liderler bu anlamda bazı girişimcileri destekleyerek İslam topraklarında bilim ve felsefenin gelişmesine katkıda bulunup elde edilen birikim Akdeniz'in farklı bölgelerine dağıtıldı. Bu esnada yaşanan bir diğer gelişme Bizans'ın Kuzey Afrika'yı ele geçirme

²³¹ Cahen, çev. 2008: 31-32.

²³² Hitti, 1970: 146; Beksaç, 1995: I, 90; Cahen, çev. 2008: 33; Hitti, çev. 2011: 230.

planlarıydı fakat bu çalışmalar uzun soluklu ve zorlu bir süreçti, Kuzey Afrika bölgesinin bütününe zapt edilmesi neredeyse yetmiş beş yıl kadar sürdü (643–711)²³³.

Atlantik'e kadar uzanan kıyının alınması bile VII. yüzyılın sonuna doğru ancak tamamlanabildi. Güneye doğru yapılacak seferlerde ise zorlu Atlas Dağları doğal bir engel oluşturuyordu. Aynı ölçüde bir diğer engel de bölgenin yerli halkı olan Berberîlerin direnişleriydi. Ancak kısa bir zaman diliminde, hızlı ve düzenli olmayan bir biçimde, Berberîler Müslüman oldular. Berberîler, Müslüman olmalarına rağmen direnişleri sona ermedi. Kendilerini gerçek bir Müslüman olarak gören Arap Müslümanların, Berberîlere eşit bir şekilde davranmamalarının yanı sıra bu süreç içerisinde Berberî kabileleri, Haricilik mezhebinin de etkisiyle çok ciddi sorunlar yaşatmaya devam etti. Tüm bu yaşananlara rağmen Berberî güçleri İslam ordularının önemli bir parçası haline geldi. Kuzey Afrika'dan yapılan neredeyse bütün seferler, Berberîlerin katılımlarıyla gerçekleştirildi. 670 yılında, Kuzey Afrika halkı Berberîlerin de yardımlarıyla bölgedeki Hıristiyan egemenliğini tamamen ortadan kaldırmayı başardı. Kuzey Afrika'nın karargah şehri olan Kayrevan, günümüzün Tunus topraklarında kurulup ileriki Batı fetihleri için önemli üs olmaya devam etti. Bu durum Kuzey Afrika'da İslam dininin ve kültürünün yayılması ve yerleşmesi için önemli bir temel teşkil eder. Bu üs bölgesi kısa bir zaman sonra yoğun bir nüfusa sahip olan önemli bir şehir ve kültür merkezi haline geldi²³⁴.

Afrika'ya hakim olan ve ilk fetih dönemlerinde karaya ve çöle alışkın olan İslam ordusu²³⁵, denizlerde pek de tecrübe sahibi değillerdi. Ancak Bizansla sürekli karşı karşıya geldiğinden dolayı onlarla mücadelelerde Müslümanlar bundan sonraki süreçte artık deniz gücüne ihtiyacı olacağına farkına vardılar. Daha önce ayrıntılı bir şekilde zikrettiğimiz üzere bu konudaki ilk önemli gelişme Halife Osman döneminde yaşandı ve Müslümanlar bir deniz filosuna sahip oldular. Suriye'deki Emevi valisi Muâviye, ilk deniz seferini gerçekleştirmiş oldu: 649 yılında Kıbrıs adası alındı. 655 yılında ise Bizans donanmasına karşı Anadolu'nun güney kıyısında zafer elde edildi. Bu zafer ile Orta ve Batı Akdeniz Müslüman akınlarına ardına kadar açılmış oldu. 667 yılında ise Sicilya'ya ilk akınlar düzenlendi ve İstanbul kuşatıldı. 710–711 yılları arasında Müslümanlar Cebelitarık Boğazı'nı, çoğunluğu Berberîlerden oluşan bir orduyla, geçtiler. Böylece Avrupa'nın kapıları Müslümanlara açıldı²³⁶.

²³³ Beksaç, 1995: I, 100.

²³⁴ Mantran, çev. 1981: 156.

²³⁵ Pirenne, çev. 2005: 26.

²³⁶ Mantran, çev. 1981: 207-98.

Bu esnada yaşanan bir diğer gelişme ise, İspanya'nın fethi ile de Kuzey Afrika'da kontrol sağlayan Müslümanlar için onları durdurabilecek bir gücün olmaması bu fetihleri kolaylaştıran en önemli faktörlerden biridir. 720 yılında ise Müslümanlar, Granada, Sevilla ve Kordoba gibi Güney İspanya için önem teşkil eden şehirleri ele geçirmişlerdir. İslam kuvvetleri Pirenelere geçerek, Güney Fransa'ya kadar ilerledi ve burada (Narbonne şehrinde) yirmi küsur yıl yerleşik bir hayat sürdürdüler (714). Bunun yanı sıra Avrupa'da varılan en uç nokta Paris'in iki yüz kilometre güneybatısında bulunan Tours şehri olmuştur. İslam ordusu burada Charles Martel'in komutanlığında bulunan Frank ordusu tarafından mağlub edilmiştir (733). Bu sebeble Charles Martel'in zaferi Avrupa tarihinde önemli bir konuma sahip olmuştur²³⁷.

Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler sonucunda Batı Avrupa, İslam'ın varlığının farkına vardı. Buna bağlı olarak Batı Avrupa'nın liderleri Müslüman liderlerle iletişime geçti. İlerleyen yıllarda Frank Kralı Pepin 765 yılında Bağdat'a bir elçi heyeti gönderecek, Charlemagne ve Abbâsî Halifesi Hârûn er-Reşîd'de hediye alıp vereceklerdi. Aynı zamanda bu esnada Emevi hanedanı döneminde, İslam devletinin fetihlerle genişleme ve örgütlenme dönemiydi. Abbâsîler devrinde ise fetih amaçlı seferler büyük bir ölçüde nihayete ermiş durumdaydı; yapılan birçok fetih faaliyetleriyle zaten genişlemiş olan sınırları genişletmek yerine, iç politikada refahı sağlama amacı güdüyor ve bu konuda başarı sağlanıyordu²³⁸.

Yukarıda Ağlebîlere, mesafe anlamında, yakın devletlerin hakimiyet kurmak istedikleri yerleri ve bu doğrultudaki çalışmalarını, savaşlarının nasıl bir süreçten geçtiği konu alındı. Sicilya Adası'nda yer etmiş medeniyetler incelenmeye çalışıldıktan sonra, şimdi bu bölgede hakimiyet kurmaya çalışan Ağlebî hanedanlığının genel durumuna bakacak olursak: Ağlebîlerin kurucusu İbrahim b. Ağleb döneminde Sicilya yönetimiyle on yıllık barış antlaşması imzalanmıştı. Onun ardı sıra gelen oğlu Ebû'l-Abbas Abdullah döneminde de yapılan bu antlaşma yenilendi. Karşılıklı bu barış ortamı, 826 yılında Sicilya valisi Konstantin Souda'ya karşı isyan eden ve adada bulunan Bizans deniz kuvvetleri kumandanı Euphemios'un Ağlebî emiri Ziyâdetullâh'tan yardım istemesi üzerine bu huzur ve barış ortamı bozulmuş oldu. Bu vesileyle Ağlebîler, Sicilya hedefine ancak I. Ziyâdetullâh döneminde 827 yılında ulaşabilmişlerdir. Ağlebîler, Avrupa'nın bu bölgesini fethetmek için İspanya'da kendilerine yapılan davet gibi bir daveti beklemişlerdir. İspanya halkınca davet edilen Ağlebîler, bu defa Euphemios adında bir Bizans valisi tarafından davet edilmiştir. Bu esnada Euphemios, Sicilya bölgesinde imparatorluğunu ilan etmiş ve Sicilya'ya kendi

²³⁷ Canik, 2010: 14.

²³⁸ Yetkin, 1988: I, 36.

memurlarını yerleştirmiştir. Bunun üzerine Bizans imparatoru, Konstantin isimdeki kumandanı Euphemius üzerine gönderir ve mağlup edilen vali, Tunus'da bulunan Ağlebî emiri Ziyâdetullâh'a sığınarak, kendisinin Sicilya'da valilik görevine devam etmesi koşuluyla emire adanın hakimiyetini ve vergi ödemeyi teklif eder. Ağlebîler bu teklifi kabul ederek Sicilya Adası üzerine harekete geçerler²³⁹.

Ağlebîlerin Sicilya'yı feth etmesindeki sosyal ve ekonomik nedenleri göz önünde bulundurduğumuzda bu fethin Ağlebîler için ne kadar önemli olduğu ortaya çıkacaktır. Bu sebeble Sicilya fethi öncesi Ağlebîlerin sosyal ve ekonomik durumuna kısaca değinmemiz gerekecektir, Ağlebîlerin hüküm sürdüğü Tunus bölgesinde ardı arkası kesilmeyen bir istikrarsızlık hakimdi. Ağlebîler döneminin kuruluşundan itibaren uyguladığı askeri kontrole dayalı bir yönetim biçimi mevcut idi. Bunun yanı sıra Berberîler ve Araplardan oluşan ordular arasında sürekli bir çekişme yaşanıyordu. Sosyal hayatta ise, daha çok tarımsal ekonomiye bağlılıklarıyla bilinen Ağlebîler, komşularında da Sahra boyunca eski ticari faaliyetlerini yeniden aktif hale getirmek için büyük çaba gösterdiler. Bunun sonucunda ekonomik anlamda zor durumda oldukları görünen Ağlebîler, buna bir çözüm bulmak mecburiyetinde kalmışlardır. Dolayısıyla ekonomiyi canlandırmak, uzun vadede hedeflenen Sicilya fethi için tutulan paralı askerlerin ödemelerini karşılamak üzere toprak vergilerini ödemesi için halka baskı yapıyordu. Bu olayların yanı sıra Fatimî tehdidi de baş göstermiş, buna bir önlem almak için askeri gücünü kuvvetlendirmeye ihtiyaç duydu. Ağlebî Devleti, doğu-batı ticaret akışını kendi toprakları üzerine çekmeye teşvik ederek ticareti bir nebze de olsa canlandırmayı başardı. Hemen ardından ordularının bir kısmını orta Akdeniz bölgesinde üstünlük sağlamak ve Güney İtalya sahillerini (Sardunya, Korsika ve Alpler kıyısı) de ele geçirmek amacıyla seferler düzenlediler. Nihayetinde ordu savaşta başarı sağlandı. Bu durumu bir tehdit unsuru olarak gören Bizanslılar, Ağlebîlerle Sicilya Adası yoluyla ticari ilişkiler kurmak amacıyla birtakım görüşmeler düzenledi. Ancak Bizansla mutabakata varılamadı²⁴⁰.

Bu esnada, İtalya, Fransa, Korsika ve Sardunya kıyılarında oldukça etkin faaliyet gösteren korsanlık faaliyetleri de yaşanıyordu. Bu olaylara tanıklık eden I. Ziyâdetullâh'ın, 827 yılında Girit'i fethetmesi ile Sicilya Adası üzerine seferler başladı²⁴¹. Yaşanan bu korsan baskınlarını fırsat bilen I. Ziyâdetullâh, Ebû Abdullah Esed b. Furât komutasında Bizans valisi Euphemius'un da desteğiyle 10.000 asker ve 70-100 gemiden oluşan Arap ordusunu bir araya getirerek 827 yılında başta Mâzere'yi (Mazara del Vallo) fethetti. 831 yılında ise Palermo savaşımlardan ele geçirildi ve Palermo, Sicilya'daki Arapların başkenti oldu. 840

²³⁹ Karlığa, 2004: 156; Yıldız, 2017: 67-88.

²⁴⁰ Shaban, 1976: 190; Bosworth, çev. 1980: 29; Kapanşahin, 2013: 127-128.

²⁴¹ Pirenne, çev. 2005: 26.

yılında Platani, Caltabellota, Corleone ve 842 yılında da bütün Mâzere bölgesi Müslümanlar tarafından fethedildi. 843'te de adanın kuzey doğusundaki Messina bölgesi ele geçirilerek İtalya ile Sicilya arasında stratejik öneme sahip olan Messina Boğazı'nda tamamen kontrol sağlandı. 845-902 yılları arasında Modica, Lentini, Ragusa, Castrogiovanni/Enna (Kasryâe), Noto (Nûtus), Siracusa (Sarakûse, Siraküza²⁴²) ve Taormina (Tabermîn, Muizziye) şehirleri birer birer alındı. Adanın tamamen hakimiyet altına alınması ise ancak 902 yılında gerçekleştirildi²⁴³.

Dokuzuncu yüzyılın ortalarında Sicilya'nın Fethi, Ağlebî Devleti'ne altın çağını yaşattırır. Fetih ve ticaret yoluyla elde edilen gelirler hem kırsal hem de kentsel büyüme ile ülkeye ekonomik katkılar sağlamıştır. Emirler tarımsal üretkenliği arttıran geniş yelpazeli sulama kanalları ve rezervuarlar inşa ettirmiş bunun sonucunda artan kentsel yerleşim birimlerini de desteklemiştir. Ağlebîler, Sicilya ve İtalya'daki bu etkinliklerinin yanı sıra sözü edilen bölgelerdeki birçok kasaba ve köyün güvenliğini kontrol altına almak için kıyı şeritlerinin önem teşkil eden noktalarına sert yapılı taşlar kullanarak emniyet duvarı ve muazzam camiler inşa ettiler²⁴⁴.

Fatımîlerin 909 yılında Tunus'u Ağlebîlerin elinden almasına kadarki süreçte Sicilya'nın neredeyse tamamı Arapların elinde bulunmaktaydı. Hükümdarlar, tarımın gelişimine önem vermiş, Sicilya'nın fethiyle özellikle Roma temelleri üzerine yapılan hidrolik²⁴⁵ geliştirilmiş ve sulama kanallarıyla ülke refah seviyesine ulaştırıldı²⁴⁶.

Sicilya'nın Ağlebîler tarafından fethedildiği dönemde önemli yerleşim yerleri şunlardı: Başkent Palermo başta olmak üzere, Sirakusa, Kasriyanni, Tabermin (Taormina), Messina, Ragusa, Trapani, Katani, Marsala (Mersi Ali), Mazera, Agrigenta (Girgent), Notus (Noto), Lentini (Lessi), Alcamo, Kal'at-u Fimi, Modica, Milazzo, Kurlun, Licata, Mineo, Gela (Ciyliyye), Butera, Giran Kartana (Caltagirone), Kal'at-u Ebû Sevr, Trovina ... gibi şehirlerin yanı sıra pek çok köy ve kasaba da önemli yerleşim birimleriydi. Sicilya Adasının Müslümanların fetih hareketleri sırasında stratejik önem arz eden bazı şehirleri ve bu şehirlerin özellikleri şunlardır:

Palermo (Balerm): Sicilya'nın başkenti olan bir liman şehridir. Grekçe "şehir" anlamında olan, "Panarmos" olarak bilinen ve Batı Denizi'ne sahili olan sert kayalardan inşa edilmiş oldukça yüksek surlara sahip olup adanın en büyük şehridir. Tarım ürünleri ve üzüm

²⁴² Pirenne, çev. 2005: 26.

²⁴³ Hitti, 1937: 451; Pirenne, çev. 2000: 30; Karlığa, 2004: 156; Pirenne, çev. 2005: 26; Şakiroğlu, 2009: 138; Yıldız, 2017: 67-88.

²⁴⁴ Bosworth, çev. 1980: 29; Perkins, 1986: 30-32.

²⁴⁵ Hidrolik, su veya başka bir sıvı basıncı ile çalışan makinedir.

²⁴⁶ Abu'n Nasır, 1971: 77-78; Abu'n Nasır, 1987: 57.

bağları geniş bir alana yayılır. Palermo, önceki dönemlerde adada hakimiyet kuran medeniyetler tarafından kralların ordularına karargah merkezi olarak tercih ettiği önemli bir şehirdir. Stratejik konum gerekçesiyle, bu şehirde farklı dönemlerde hakimiyet kuran Kartacalılar, Yunanlılar, Romalılar ve Müslümanlar tarafından başkent olarak kullanılmıştır. Palermo aynı zamanda tüccarların konakladığı, Müslümanların adayı fethettikten sonra yaptırdığı, büyük Camisi ile bilinen bir şehirdir. Aynı zamanda Palermo’da deniz kıyısında çok sayıda Ribat’lar mevcuttu. Bölgede Fars (Şeker) kamışı, salatalık, sebze tarlaları bulunurdu. Adanın iç kesimlerini papirüs sahaları kaplamaktaydı. Bu papirüslerin çoğu gemilerin halat yapımında kullanılmaktaydı. Bunun yanı sıra papirüsten sultanlar için tomar kağıtları yapılırdı. Palermo’daki bölge halkının pek çok su kaynağının yanı sıra büyük bir öneme sahip olan sultanın demir madeni de bu bölgede bulmaktaydı. Bu kaynak *Garbiyye* denilen bir bölgeden sağlanırdı. Bu madenin Ağlebîler’e ait olduğu bilinmekteydi. Bu maden *Belhera* denen bir köyün yakınlarında yer almaktaydı²⁴⁷.

Sirakusa (Sarakûsa, Saragossa²⁴⁸): Adanın doğusunda yer alan şehir, sahili hilal şeklinde olup Siykulun kabilelerinin şehridir. Şehirin inşasına Fenikeliler’in hakim olduğu dönemde başlanmıştır. Kartacalılar ve Yunanlılara ev sahipliği yapan şehir İslamiyet döneminde de önemli bir konuma sahip olmuştur. Müslümanların fetih faaliyetlerinin olduğu dönemde adanın başkenti konumunda olan şehir, denizi çevreleyen, giriş ve çıkışların tek kapıdan olduğu, tüccar ve diğer kabilelerin uğrak yerleri olan merkezi bir şehir konumundaydı. Şehirin güvenliği üç ayrı sur ile sağlanıyordu. Bunun yanı sıra adanın en önemli şehirlerinden biriydi. Bu şehir adanın diğer şehirlerine göre pek çok çarşıya sahipti. Verimli arazileri olan, aynı zamanda limana gelen gemicilerin ürünlerini pazarladıkları bir ticaret merkezi idi²⁴⁹.

Katani: Sicilya Adasının doğu sahilinde bulunan Palermo’dan sonra gelen ikinci önemli şehirdir. Geçmiş dönemlerdeki adı “surlarla oluşmuş yedi şehir” olan Katani şehri “Fil şehri” olarak da bilinir. Fil şehri diye adlandırılmasının sebebi ise şehrin büyük sarayında bulunan oyun evinin üzerindeki fil resmidir.

Mazera: Sicilya Adasının batı bölgesinde yer alan, gemilerin uğrak limanlarına sahip, güney bölgesinde bulunan Kusra (Pantellaria) adasıyla komşu olan bir şehirdir. Adanın iç kesimlerinde yer alan Macnun vadisi ile ulaşım sağlanır. Ayrıca en önemli özelliklerinden biri de Müslümanların fetih süreci sırasında Sicilya Adasında yerleştikleri ilk şehirdir²⁵⁰.

²⁴⁷ İbn Havkal, çev. 2014: 111-115; Mukaddesî, çev. 2015: 246.

²⁴⁸ Mukaddesî, çev. 2015: 248.

²⁴⁹ Medenî, 1968: 10-45.

²⁵⁰ Moreno, çev. 1968: IV, 4.

Girgent (Agrigento): Müslümanların fetih faaliyetleri sonrasında adada yerleştikleri ikinci önemli şehirdir. Şehrin bir diğer özelliği ise deniz seviyesinden üç mil (yaklaşık 5 km) uzakta olup çevresi surlarla çevrili olan, ithalat ve ihracatta gözde olan bir uygarlık merkezidir²⁵¹.

Trapani: Hristiyan toplumların Etraban (Trapani) diye isimlendirdikleri ancak Etrabenş ve Trabnaş olarak da anılan şehir, Sicilya Adası'nın batı bölgesinde yer alan yüzölçümü açısından oldukça dar bir alana sahiptir. Sicilya'nın güney sahili limanında bulunan Trapani şehri ile Tunus arasındaki mesafe yakınlığı sebebiyle adanın önemli bir şehridir²⁵².

Tabermin: Tabermin, adanın kuzeydoğu sahilinde yer alan yüksekçe bir konumda bulunur. Sicilya Adası'nın en iyi korunan kalesidir. Bu şehrin Messina ile arasında çok yakın bir mesafe bulunmaktadır. Şehrin ticari ürün çeşitliliğinin yanı sıra gemiler aracılığıyla farklı coğrafyalara taşınan ürünlerin limanıdır. Bununla birlikte Tabermin limanına demirleyen gemilerle gelen ticaret kabilelerin konakladıkları yerler ve ürünlerini pazarladıkları çarşıları vardır. Verimli topraklara sahip olan şehrin *Tûru'l-Âyât* adıyla bilinen ünlü bir dağı vardır. Tüm bu özelliklerinin yanı sıra en önemli özelliği olan değerli altın madenine de sahip bir şehirdir²⁵³.

Messina: Sicilya Adası'nın kuzeydoğusunda yer alan şehir, yüzölçümü oldukça geniş bir şehirdir. Bu şehir ismini Sicilya Adası ile İtalya Yarımadası'nı ayıran Messina boğazından alır. Aynı zamanda Müslümanların Sicilya'da buldukları dönemde pek çok defa Rum ve İtalyanlarla harp yaptıkları yerdir²⁵⁴.

Kasriyanni (Castro Giovanni): Arapça'da "Kal'a'tu Enis"ten türetilmiş bir isim olan Kasriyanni diye adlandırılan bir şehirdir. Sicilya Adası'nın önemli şehirleri arasında bulunan Kasriyanni, Sicilya dağ zincirinin 990 m. yüksekliğinde bulunur. Ayrıca Bizans'ın, Sirakusa'nın güvenliği için kontrol sağladığı ikinci başkentidir²⁵⁵.

Notos: Sicilya'nın şehirlerinden biri olan ve adaya yerleşen eski kavimlerden Siykulunlular tarafından şehrin inşasına başlanmıştır. Müslümanların hakimiyetleriyle birlikte genişletilmiş olan merkezi bir vilayettir²⁵⁶.

Önemli konumlara sahip şehirleriyle bilinen Sicilya Adası, yer altı ve yer üstü zenginliklerinin yanı sıra pek çok medeniyetin sahip olmak isteyeceği coğrafi ve stratejik

²⁵¹ Himyerî, 1980: 493

²⁵² Himyerî, 1980: 28-390.

²⁵³ Himyerî, 1980: 385.

²⁵⁴ Medenî, 1968: 41-42.

²⁵⁵ Medenî, 1968: 11; Moreno, çev. 1968: IV, 2.

²⁵⁶ Medenî, 1968: 46.

konumundan dolayıdır ki Müslüman ve Hıristiyan toplumların odak noktası olmuştur. Ağlebî Devleti de bu amaçla hareket eden birçok devletten biri olmuştur. I. Ziyâdetullâh ile başlayan Sicilya serüveni Ağlebîlerin adaya hakimiyetiyle nihayete ermiştir. Ancak Ağlebîler, bu bölgedeki hedeflerine tam anlamıyla ulaşmadan Bizans ve diğer Hıristiyan toplumların da destekleri ile Fatimîlerin tarafından devlete son verilmiştir²⁵⁷.

3.5. Ağlebîlerin Sicilya'daki Komşu Devletlerle Olan İlişkileri ve İtalya'daki Faaliyetleri

Bu dönemde özellikle Ağlebîler ile yoğun ilişkiler içerisinde olan Bizans İmparatorluğu'na kısaca değinmek gerekirse; Bizans İmparatorluğu, *Barbar* diye tabir edilen Germanlerin hakimiyetiyle sona eren Büyük Roma İmparatorluğunun ardından kendilerini Büyük Roma'nın mirasçıları olarak görmüşlerdir. Bu imparatorluğu eski gücüne kavuşturma düşüncesi Bizanslıların hafızalarında sürekli olarak diri tutuldu. Nitekim Bizans'ın (Doğu Roma) bu iddiasının bir dayanağı da vardı. Karakteristik anlamda her ne kadar Doğu Roma Batı'dan farklılık arz etse bile "Romalılık" kavramına ondan daha yakın bir diğer devlet de yoktu. Bizanslılar, bu amaçla İtalya ve Sicilya'yı kontrol altında tutup buradaki hakimiyet alanını genişleterek Büyük Roma'yı yeniden canlandırmayı hedefliyorlardı. Bu amaç doğrultusunda Bizanslılar çıkarları dahilinde komşu devletlerle bağlarını kuvvetlendirmeyi ön planda tutmaya çalışmışlardır. Bizans'ın İtalya ile ilişkisine gelince diğer Avrupa ülkelerine nazaran Doğu mallarını en fazla ithal eden şehir İtalya idi. Bu durumu açıklayan pek çok sebeplerden biri coğrafi konum dolayısıyla Doğu ile özellikle Bizans İmparatorluğu'yla dostluk ilişkisi içerisinde olmasıydı. Bir diğer sebep de Rum İmparatorluğu'nun aşağı İtalya'ya (Ravenne, Venetya'ya) sahip olması idi. Bu komşuluk ilişkilerinin karşılıklı büyük bir etkisi vardı²⁵⁸.

Bizans için İtalya'yı ele geçirmek demek İmparatorluğun Büyük Roma'yı yeniden canlandırabilme amacına ulaşabilmesi demektir. İtalya, Büyük Roma'nın merkezi olduğundan buraya sahip olmak isteyen Bizans, İtalya'da kontrol sağlayabilmek için öncelikle Sicilya'ya egemen olmalıydı. Dolayısıyla Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Roma ile ilgili hedeflerine ulaşabilmesi için tüm yollar İtalya ve Sicilya'ya egemen olmaktan geçmekteydi²⁵⁹.

Bizans'ın ve Ağlebî Devleti'nin İtalya'daki faaliyetlerine geçmeden önce İtalya'nın coğrafi konumu ve tarihi geçmişi hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır;

İtalya kuzeyde Orta Avrupa'ya dayanan, güneydoğu yönünde Akdeniz sınırlarına dahil olmuş çizme şeklini andıran bir yarımada ile Sicilya ve Sardinya adalarından oluşmaktadır.

²⁵⁷ Medenî, 1968: 11; Moreno, çev. 1968: IV, 2.

²⁵⁸ Heyd, çev. 2000: 103; Şahin, 2013: 103.

²⁵⁹ Şahin, 2013: 103.

Yüzölçümü 301.302 kilometre kare olan, nüfusu 57.235.000 kişiden oluşan başkenti Roma olan bir yarımadadır. Diğer önemli şehirleri ise Milano, Napoli, Torino ve Cenova'dır. Genel anlamda dağlık bir ülke olan İtalya'nın kuzeyinde, bir bölümü komşu ülkeleri kapsayan sarp ve yüksek dağların oluşturduğu Alp dağları batı-doğu doğrultusunda uzanan, Appennin sıradağları ise kuzeyden güneye doğru yarımada boyunca uzanır ve Messina Boğazı'ndan sonra Sicilya'da devam eder. Alpler'in İtalya sınırları dahilinde bulunan en yüksek noktaları: Rosa (4634 m.), Gran Paradiso (4061 m.), Ortles (3899 m.), Viso (3841 m.) ve Adamello (3554 m.), Appenninler; Monte Corno (2914 m.) Monte Amaro'dur (2795 m.)²⁶⁰.

Avrupa'nın en yüksek ve en aktif yanardağı olan Etna (3340 m.) Sicilya bölgesinde, son defa 1994 yılında aktive olan Vezüv de (Vesuvio, 1279 m.) yarımada üzerinde ve Napoli'nin hemen yanı başındadır. Ülke topraklarının dörtte birini ovalar oluşturur. Alpler'in etekleriyle Appenninler'in kuzey uzantılarının ve Adriya denizinin çevrelediği Po ovası (50.000 kilometre kare) bunlardan biridir. Nehirleri genelde kısa boylu olup ülkenin başlıca akarsu sistemini teşkil eden Po ırmağı batıdan başlayarak Monsiva bölgesinden doğar ve doğuda Adriya denizine dökülür. Bunun yanı sıra ülkenin, sayıları yaklaşık 1500'ü bulan gölleri mevcuttur: en yaygın ve en büyük tipi Garda, Lago Maggiore, Como, Iseo ve Lugano olan Alpler'in eteklerinde bulunan buzul gölleriyle krater, kıyı ve kırık hatların üzerindeki tektonik göllerdir²⁶¹.

Ayrıca İtalya için büyük bir önem teşkil eden pek çok liman şehirleri vardır; Ligure denizinde: Vado Ligure, Genova, Albegna, Albintimilium, Luni, Porto Maurizio, Toirano, Savona, Portofino, Sestri Levante, Moneglia. Tiren denizinde: Pisa, Stagno, Vada Voleterrana, Populonia, Falesia, Piombino, Salebrone, Vetulonia, Talamone, Corneto, Traiano, Ostia, Anzio, Gaeta, Formia, Napoli, Salerno, Amalfi'dir²⁶².

Ülke ılıman iklim kuşağında yer alması sebebiyle buğday, yulaf, arpa, pirinç ve özellikle yem yapımında kullanılan mısır önde gelir. İtalya, Avrupa ülkeleri arasında sebze ve meyve üretiminde ilk sırada yer almaktadır. Ülke yer altı kaynakları bakımından pek de zengin sayılmaz. Mermer, sünger taşı, alçı taşı ve potas gibi taş ocağı ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır²⁶³.

İtalya tarihi Paleolitik döneme kadar uzanıp yarımadaya Hint-Avrupa dillerini konuşan farklı halkların göçleri M.Ö. 2000-1500 yıllarına rastlar. Asırlarca İtalya'ya göçler sürekli olarak devam etmiş, Doğu kültürünü buraya getiren Etrüskler, Vizigotlar, Hunlar, Vandallar,

²⁶⁰ Altan, 2013: 178-179.

²⁶¹ Küçükcan, 2001: 445-446.

²⁶² Altan, 2013: 178-179.

²⁶³ Küçükcan, 2001: 445-446.

Ostrogotlar, Lombardlar, Araplar, Normanlar bölgeye yerleşmişlerdir. Etrüskler'in İtalya'daki hakimiyetine M.Ö. VI. yüzyılda son veren Romalılar, M.Ö. 264'te yarımadanın tamamını ele geçirmişlerdir. Roma'nın M.S. 451'de Büyük Hun İmparatoru Atilla tarafından fethedilmesinin ardından Batı Roma İmparatorluğu yıkılmıştır. Avrupa'nın güçlü imparatorluklarının kontrolüne giren yarımada, M.S. V. asrın sonunda Cermen İmparatoru Odoacre tarafından işgal edilmiştir. M.S. VI. yüzyılın başlarında Ostrogotlar ve ikinci yarısında yine Lombardlar tarafından istila edilip Bizans'ın kalıntıları bertaraf edilmiştir. Lombard Kralı I. Aribert döneminde (653-661) Hıristiyanlaşan Lombardlar, kısa sürede papalığa etki etti ve ülke tarihinde sürekli önem teşkil etmiştir. Bu gelişme ile papalık harekete geçmiş ve 756 yılında bağımsız bir devlete dönüşmüştür. Papa III. Stephanus'un daveti neticesinde Fransa'da bulunan Karolenj Kralı Charlemagne 773 yılında buraya gelmiş 800 yılında ise Papa III. Leo kendisine imparatorluk tacı giydirmiştir. İtalya'da hakimiyet kurmak isteyen I. Otto'ya 962 yılında Papa XII. Jean tarafından imparatorluk tacı giydirilmesiyle kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun kurulduğu resmen kabul edilmiştir. İtalya'daki bu yeni dönem XI. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir²⁶⁴.

İtalya yarımadasının coğrafi özelliklerine ve tarihine değindikten sonra yukarıda daha önce bahsi geçen Bizans'ın İtalya hedefi ve bu hedef doğrultusundaki faaliyetleri inceleyelim; Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Roma ile ilgili hedeflerine ulaşabilmesi için İtalya ve Sicilya'ya egemen olması gerekmektedir. Bizanslılar, bu amaca ulaşmak adına Sicilya ve İtalya üzerine nasıl bir yol izlemesi gerektiğini düşünürken hali hazırda İtalya'da, korsan gemileri İtalya kıyılarını yakıp yıkıyor kentlerini yağmalayıp şehir halkını esir alıyordu. Bu durumun bir sonucu olarak İtalya, askeri ve siyasi gücü zayıflamış durumdaydı²⁶⁵. Bundan hareketle, bir dönem Büyük Roma eyaletlerinden biri olan Sicilya, İtalya'nın içinde bulunduğu durumdan faydalanarak bu coğrafya üzerinde izleyeceği stratejiyi göstermiş oldu. VI. yüzyıl itibariyle Vandalları, Sicilya Adası üzerinde sürekli bir tehdit unsuru olarak gören Ostrogotlar, Vandallara karşı Afrika'da bir savaş veren Bizans'a Sicilya topraklarını bir üs olarak kullanma şansı verdi²⁶⁶.

Bizans komutanı Belisarios, ordu ve devletine verilen bu fırsatı değerlendirdi. Belisarios, Sicilya Adası'nın İtalya ve Afrika kıyılarını hakimiyeti altına alabilmek için bu konumun öneminin farkındaydı ve Ostrogotlar'a karşı olan yerli halkın tutumunun yanı sıra Gotlar arasında çıkan çekişmelerden faydalanarak donanmasıyla birlikte Catana'ya geldi ve buradan adaya çıkarma yaptı. Bizanslı Justinina 527-565 yılları arasında Sicilya ve İtalya

²⁶⁴ Kavas, 2001: 446.

²⁶⁵ Pirenne, çev. 2000: 30.

²⁶⁶ Işiltan, 1988: 590.

bölgelerindeki Gotlara karşı bir mücadele kararı aldı²⁶⁷. Belisarios, Syracuse'ye girişinin ardından 549-551 yılları arasında nihayetinde Sicilya'yı Bizans'a bağlamayı başardı. Sicilya böylece 552 yılı itibariyle Bizans'ın hakimiyetine dahil edildi²⁶⁸.

Belisarios'un asıl hedefi ise İtalya hakimiyeti idi. Bu sebeble Sicilya Adası'nı İtalya'ya düzenleyeceği seferler sırasında bir üs olarak kullandı. Sicilya'da mağlub ettiği Gotları, İtalya'da hezimete uğratarak tıpkı Sicilya gibi İtalya'yı da Bizans'a bağlamak niyetindeydi. Belisarios, İtalya bölgesinde Roma'ya kadar ilerlemede başarı sağlamasına rağmen yıpranan ordusu ve takviye kuvvet ihtiyacı sebebiyle geri çekilmek zorunda kaldı. Bu mağlubiyeti üzerine Justinian tarafından görevinden azledilen Belisarios'un yerine Narses'i komutan olarak atadı. Narses, 554 yılında İtalya, Dalmaçya ve Sicilya'yı tekrar Bizans hakimiyeti altında toplamayı başardı²⁶⁹.

Bu tarih itibariyle Sicilya uzun bir süre Bizans'ın bir eyaleti olmaya devam etti. Ancak kısa süreli de olsa Sicilya, Arap Müslümanların bölgeye hızlı ilerleyişiyle karşı karşıya kaldı²⁷⁰(652). Hz. Osman döneminde Şam valisi olan Muâviye'nin ilk İslam donamasını oluşturmasıyla Kıbrıs ve Rodos'a seferler düzenlendi. Bu Seferler neticesinde Kıbrıs, Müslümanların hakimiyetine dahil edildi²⁷¹. Bu durumun akabinde Akdeniz'de Bizans'a meydan okuyan Müslümanlar, Bizans'a karşı isyan girişiminde bulunan Ravenna Excarh'ı Olimpos'un da destekleriyle Sicilya Adası'na ilk sefer başarıyla tamamlanmış oldu. Keşif amacıyla düzenlenen bu seferin başında Muâviye b. Hudeyc el-Kindî yer alıyordu. Bu seferlerin ardı arkası kesilmedi ve nihayetinde Müslümanlar, Sicilya Adası'nın fethini tamamlamış oldular. Tüm bunlar yaşanırken Bizans için işlerin pek de yolunda olduğu söylenemezdi. Bizans İmparatoru Constans, pek çok cephede savaş verdi fakat başarı sağlayamadı. Bunun yanı sıra halkına karşı da pek de iyi davranmayan Constans, hem devletin hem de halkın desteğini kaybetti²⁷².

Daha sonra Bizans İmparatoru II. Michael'in saltanatı döneminde (826) Bizans'ın Sicilya bölgesindeki donanma komutanı olan Euphemios, Bizans İmparatoru'nun kendisini görevden azlettiğini öğrenince isyan edip kendisini Sicilya Adası'nda imparator ilan etti. Bu ilanın hemen ardından Euphemios, Syracuse'de (Sirakusa) hakimiyet sağladı. Fakat kendi

²⁶⁷ Vasiliev, çev. 1943: I, 169.

²⁶⁸ Şakiroğlu, 2009: 138; Şahin, 2013: 104-105.

²⁶⁹ Vasiliev, çev. 1943: I, 174; Işıltan, 1988: 590.

²⁷⁰ Heyd, çev. 2000: 105.

²⁷¹ Işıltan, 1988: 591; Şakiroğlu, 2009: 138.

²⁷² Vasiliev, çev. 1943: I, 279; Ahmad, 1975: 2; Işıltan, 1988: 591; Şakiroğlu, 2009: 138; Ostrogorsky, çev. 2011: 114.

askerlerinden birinin ihanetiyle bu bölge kuşatma altında kaldı²⁷³. Euphemios bu kuşatmadan kurtulabilmek için Ağlebîler'den yardım talep etmek zorunda kaldı. Dönemin Ağlebî emiri I. Ziyâdetullâh'ın yardımlarını alan Euphemios, Sicilya'nın güneyinde Afrika'ya da yakın olan Mazzaro'ya gelen Ağlebî ordusuyla birlikte hareket ederek Bizans kuvvetlerini mağlub etti. Ancak 828 yılında Esed b. Furat önderliğinde bulunan Ağlebî ordusu, meydana gelen salgın bir hastalık sebebiyle Syrause kuşatmasını başarısızlıkla sonuçlandırdı²⁷⁴.

Bunun üzerine Sicilya'da bulunan ordu mensupları Esed b. Furat yerine Muhammed b. Ebîl-Cevârî'yi komutan olarak seçtiler. Muhammed b. Ebîl-Cevârî, Müslümanların Sicilya Adası'nda o zamana kadar hakimiyet kurduğu bütün yerlerde aşayişi tam anlamıyla sağladı. Aynı zamanda bu dönemde Muhammed b. Ebîl-Cevârî, Ağlebî emiri adına, kendi adının da yazılı olduğu para kestirdiğine şahit olunur²⁷⁵. Müslümanlar, Sicilya Adası'ndan Castrogiovanni kuşatmasından mağlub edilerek geriye dönmek zorunda kalmışsa bile Sicilya'ya kök salan Müslümanları bu bölgeden koparmak pek de kolay olmadı. Bunun üzerine Ağlebî emiri I. Ziyâdetullâh, bu bölgeye takviye kuvvet gönderince Endülüs'ten de destek gören emir, iki orduyla hemen bir toplantı düzenledi. Ardı sıra adaya doğru yol alan donanmada toplamda 300 gemi, 20.000 asker yer alıyordu. Endülüs tarafından gönderilen Asbağ b. Vekil el-Hevvanî tarafından komuta edilen donanma adaya ulaşır ulaşmaz Asbağ, bölgeye Endülüs Emevîleri adına el koyduğunu ilan etti. Bu durum Ağlebîler ile Endülüs kuvvetleri arasındaki ilişkinin çok kısa sürmesine sebep oldu. Başta savunmada kalan Müslümanlar Mineo'dan Endülüs'ten gelen kuvvetler aracılığıyla kurtarıldı. Asbağ, bölgedeki Bizans kuvvetlerini mağlub edip Müslümanları kurtardıktan sonra Caltenisetta'yı kuşattı. Ancak ordu içerisinde hızla yayılan salgın hastalık nedeniyle Asbağ ve ordusu vefat etti. Bunun üzerine Sicilya'da bulunan Bizans ordusu Endülüs ordusuna karşı saldırıya geçti. Mağlub edilen Endülüs ordusu Sicilya Adası'ndan apar topar ayrılmak zorunda kaldılar. Ancak bu sırada Ağlebî emiri, Palermo'yu kuşatmayı başardı. Bunun üzerine Endülüs ordusundan bazı askerler Ağlebî kuvvetlerine katıldı²⁷⁶.

Sicilya için Palermo büyük bir önem teşkil ediyordu. Dış güçlere meydan okuyan Palermo, Bizanslı idareciler tarafından Arap Müslümanlara teslim edildi (831). Böylece Müslümanlar, adanın merkezi olan Palermo'ya yerleşmiş oldu. Aynı zamanda Palermo, Müslümanların donanma üssü olacaktı. Bunun yanı sıra Palermo'da işleyen bir tersane yer alıyordu. Müslümanlar bu tersane sayesinde donanma kuvvetlerini güçlendirerek Akdeniz

²⁷³ Vasiliev, çev. 1943: I, 350; Ahmad, 1975: 6; Işıltan, 1988: 591; Özaydın, 1988: 476.

²⁷⁴ Ahmad, 1975: 7; Işıltan, 1988: 591; Özaydın, 1988: 476.

²⁷⁵ Ahmad, 1975: 9.

²⁷⁶ Ahmad, 1975: 9; Işıltan, 1988: 592; Özaydın, 1988: 476.

bölgesinde mücadele verebiliyorlardı. Müslüman tüccarlara da bu bölgede güvenle ticaret yapabilme imkanı sağlanmış oluyordu. Bu dönemde Bizans'taki durumlara bakacak olursak; İmparator Michael, 829 yılında öldü ve yerine Theophilos İmparator oldu. Theophilos, Arap kültür ve sanatıyla oldukça ilgiliydi. Ancak bu durum Bizans İmparatorunun Müslümanlarla mücadele etmesini engellemedi. Bu mücadele bölgenin hem doğu hem de batısında devam ediyordu. Bu sırada Abbâsî halifesi Me'mun, Bizans'ın batıdaki topraklarla ilgilenmesini fırsat bilip Anadolu topraklarına akınlar düzenledi²⁷⁷.

Sicilya Adası'nda Müslümanların iki önemli sorunu vardı; ilki kalıcı oldukları Sicilya Adası'nda idari kontrolü sağlamak ve mutlak hakimiyetlerini adanın tamamına yaymaktı. Bu sebeple I. Ziyâdetullâh, Sicilya valiliğine yeğeni Ebû Fihri Muhammed b. Abdullah'ı tayin etti. Böylece Ağlebîlerin ilk Sicilya valisi, Ebû Fihri Muhammed b. Abdullah oldu. Bunun yanı sıra Palermo'da Ağlebî emirliğinin merkezi ve askeri üssü oldu²⁷⁸. Ebû Fihri, Sicilya Adası'nda Castrogiovanni başta olmak üzere Bizans hakimiyetinde olan tüm bölgelere başarılı akınlar düzenledi. Fakat Ebû Fihri, düzenlediği seferler esnasında kendi ordusu içerisinde patlak veren bir isyan sonucu öldürüldü. Ağlebî Devleti, onun yerine Fazl b. Yakûb'u Sicilya valisi olarak tayin etti. Aynı yıl içerisinde Sicilya emirliğine Ebû Fihri'nin kardeşi Ebû'l Ağleb İbrahim b. Abdullah tayin edildi. Ebû'l Ağleb İbrahim b. Abdullah, Bizans kuvvetleri üzerine pek çok defa başarıyla sonuçlanan akınlar düzenledi. Fakat Ebû'l Ağleb İbrahim b. Abdullah, Castrogiovanni'yi kuşattıysa bile alamadı, ancak bu sırada Cefalu şehrini kuşatma altına almayı başardı (837)²⁷⁹.

Emir I. Muhammed döneminde ise Araplar, Sicilya'daki mücadelelerini arttırarak adanın daha çok doğu bölgesinde yoğunlaşmasını sağladı. Bu dönemde Müslümanların ordu komutanı olan el-Fazl b. Cafer el Hamdanî tarafından 843 yılında Messina kuşatıldı ve şehir Müslümanlara teslim oldu. Hemen ardından Napoli de Hamdanî'ye itaatlerini bildirdi²⁸⁰.

Ağlebî Devleti, İtalya'nın güney sahillerinde de faaliyet göstermiştir. İtalya'da cihad anlayışıyla savaşlar düzenleyerek yarımada belirli bir süre kalarak İslam dinine davetin merkezi olması için buraya mescidler inşa ettirmişlerdir. Özellikle Riyu bölgesinde inşasına başlanan mescid için bölge halkı İslamiyete saygı göstermiş ve Ağlebî valilerini, dini hoşgörü ile vasıflandırmışlardır. Çünkü Ağlebîler, Frenk hacılarının İtalyan limanlarından mukaddes

²⁷⁷ Ahmad, 1975: 10; Işıltan, 1988: 592; Özeydin, 1988: 476; Şakiroğlu, 2009: 138; Ostrogorsky, çev. 2011: 195.

²⁷⁸ Şahin, 2013: 111.

²⁷⁹ Ahmad, 1975: 11; Işıltan, 1988: 593; Özeydin, 1988: 476.

²⁸⁰ Ahmad, 1975: 11; Işıltan, 1988: 593; Özeydin, 1988: 476.

mekanlarına geçmelerine müsaade etmiş onlara her türlü kolaylığı sağlamışlardır. Ağlebîlerin İtalya'da ortaya çıkışı, ayaklanmacı İtalyanların mücadelesinin bir sonucudur (Ek 9-)²⁸¹.

İtalyan ticaret şehirlerinin Akdeniz bölgesinin ticari hayatında etkin rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Bölgede irili ufaklı şehirler ticari hayatı ellerinde tutmak için karşılıklı mücadeleler vermişlerdir²⁸². Bu şehirler kısa kısa ele alınmaya çalışılacak;

Pisa : Pisa, Roma kurulmadan önce Grekler tarafından Arno deltasında küçük bir balıkçı köyü olarak tesis edilmiş. Pisa halkı Müslümanların Akdeniz'deki faaliyetlerinden etkilenip onlara karşı girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin 823 yılında Kuzey Afrika sahillerini geri almak amacıyla Provenza, Liguria ve Pisa gemileri Ludovico Pio'nun önderliğinde harekete geçmiş ancak onlar ganimetlerle yetinmişlerdir. Akdeniz ticaretinin gelişmesi Pisa limanına şans getirmiş ve Pisa halkı coğrafi avantajlarını da kullanarak gemi endüstrisinde gelişme göstermiştir. Pisa, İtalyan ticaret şehirlerinden en önemlilerinden biridir. Avrupa ve Akdeniz dünyasında tanınmakla birlikte geniş bir araziye kapsayan Pisa, çarşılarının mamurluğu ve binalarının ihtişamlarıyla meşhurdur. Pisa halkı deniz ticaretine ve deniz ulaşım araçlarına büyük önem verirdi. Bu sebebledir ki ticaret şehirlerine göre daha fazla gemiye sahiptir²⁸³.

Amalfi : Amalfi, Roma kolonisi olarak dağlık bir kesimde kurulmuşken daha sonra sahilde, Napoli'nin güney kısmındaki yerine nakledilen gelişmiş bir şehirdir. VIII. yüzyılda Benevento prensliğinin hakimiyetinde olan şehir daha sonra Napoli düklüğüne bağlanmıştır. Amalfi bölge halkı denizcilik konusundaki başarıları Amalfilileri Roma ve Napoli sahillerindeki ticarete ön plana taşımıştır. Başarıları sayesinde elde edilen zenginlikle beraber Amalfi, kısa bir zaman sonra Napoli'den bağımsız hale gelebilmiştir. Deniz ticaretinde etkin olan Amalfililer, gemi yapımı için bir tersane açıp kendilerini geliştirmeye ve zenginleşmeye devam ettiler²⁸⁴.

Genova : Genova (Cenova) Tiren denizinde önemli bir limana sahiptir. Genova, VII yüzyıl ortalarında Liguria sahil kesiminde önemli bir ticaret merkezi olduğu bilinmekteydi. Coğrafi konumu sebebiyle Romalılarca inşa edilen Apeninleri aşan yollar ile Lombardia bölgesiyle bağlantı kurmaktaydılar. Sahil yoluyla da bu irtibat güvenli bir şekilde sağlanmaktaydı. Genova'nın kontrolü altında olan Provenze ve Liguria bölgeleri IX. yüzyıl itibarıyla Müslümanların fetih faaliyetlerine sahne olmuştur. Müslümanlar, Alpler'in güney kısmında bulunan bölgelere kadar akınlar düzenlemiş ve bunu X. yüzyılın sonlarına kadar da

²⁸¹ Bury, 1912: 312; Belâzurî, çev. 2013: 277.

²⁸² Pirenne, çev. 1994: 109.

²⁸³ Altan, 2013: 179.

²⁸⁴ Altan, 2013: 181-182.

bu bölgede etkilerini sürdürmüşlerdir. Genova'da deniz ticareti diğer bölgeler gibi gelişmiş durumdaydı. Genova tüccarları tüm Kuzey Afrika limanlarında ticaret yapmaktaydı. Bu limanlardan bazıları şöyle ki, Bicâye, Bûne, Cezayir, Vahran ve Septe'dir. Genova halkı başta Kuzey Afrika olmak üzere birçok yerde koloniler kurmuşlardır. Bunların en önemlileri ise Septe ve Bicâye kolonileridir. Bunun yanı sıra Genova gemileri gerek kervanlarla ve gerekse Kızıl Deniz ve Basra Körfezi istikametinden gemilerle taşınan Asya ürünlerinin doğudaki pazarlarına hakim oldular²⁸⁵.

Napoli : Napoli limanının yapımı M.S. 440 yıllarına dayanır. İlk kurulduğunda küçük bir liman olan Napoli, zamanla geliştirilir. Amalfi'ye komşu olan şehir, zengin olmasına rağmen o dönemde Amalfi limanından geri planda kalmıştır. Tarihi ve mamur olan şehir her kesim tarafından beğenilirdi. Büyük çarşıları ve bol bol ürünleri mevcuttu²⁸⁶.

Bari : Bari, Roma döneminde Taranto ve Brindisi ile karşılaştırılacak düzeyde önemli bir liman şehri değildi. Ancak IX. yüzyıldan sonra önem kazanabilmiş bir liman şehriydi. Bu dönem itibariyle büyük ve gelişmiş bir şehir olan Bari bölgesinde gemi inşa edilmekteydi. 847 yılında Bari şehri Ağlebîler tarafından fethedilmiş ve bu liman kentinde Ağlebîler, bu bölgeyi emirliğin başkenti ilan etmişlerdir. Bari, bir İslam şehri olarak inşa edilmek üzere burada hızlı bir imar faaliyeti gerçekleştirildi. Bu bölgede Abbâsî halifeliği adına hutbe okutan bir emirlik kuruldu ve 871 yılına kadar bölgede Ağlebî hakimiyeti hüküm sürdü²⁸⁷.

Calabria-Puglia : Taranto ile Napoli arasında kalan Calabria ve Puglia civarındaki şehirler gerek ticari faaliyetleri gerekse emniyet açısından yeterli imkanlara sahipti. Bu bölgenin önemli bir ticari hacmi mevcuttur²⁸⁸.

Salerno : İtalyan ticaret şehirleri arasında önemli bir konuma sahipti. Salerno'daki gemiler sürekli İfrîkiyye sahillerine ticaret amaçlı uğramaktaydı.

Taranto : Taranto, civarındaki diğer limanlardan daha büyüktür. Taranto limanı, İtalya'ya sefer yapan gemilerin önemli uğrak alanlarından biriydi ve çeşitli dönemlerde tüccarlar için depo görevi görmekteydi. Tarihi bir şehir olan Taranto, tüccarı bol olup deniz aşırı ticaret yapan gemiler şehrin batısında limana yelken açarlar. Taranto körfezi adeta bir iç denizi andıran ve kıyılarında irili ufaklı şehirlerde birçok limanı bünyesinde barındırmaktadır.

Gaeta : Gaeta limanı diğer İtalyan limanları gibi antik döneme ait olmamakla birlikte limanın yapımının IX. yüzyılın ortalarında inşa edildiği belirtilmektedir. Gaeta limanında,

²⁸⁵ Pirenne, çev. 1994: 75; Altan, 2013: 182-183.

²⁸⁶ Altan, 2013: 184-185.

²⁸⁷ Kavas, 2001: 446; Speelman, çev. 2002: 2; Abulafia, çev. 2012: 288; Altan, 2013: 185.

²⁸⁸ Altan, 2013: 185.

büyük ve küçük gemilerin inşa edilebileceği bir tersane tesis etmişlerdir (Ek- 10)²⁸⁹. Böylece İtalya'nın önemli bütün kentleri hakkında kısa bilgilendirmelerin beraberinde Ağlebî Devleti'nin Bari şehrindeki faaliyetlerine de yer verilmeye çalışıldı. Bari şehrindeki imar faaliyetlerinin ardından Ağlebî Devleti 879 yılında da topraklarına Malta'yı dahil ettiler. Malta da tıpkı Sicilya gibi ticari ve askeri güzergahlar üzerinde stratejik bir noktada bulunmaktaydı²⁹⁰.

3.6. Malta'nın Fethi ve Ağlebîlerin Malta'daki Faaliyetleri

Ağlebîlerin Malta'daki faaliyetlerine geçmeden önce Akdeniz'de Sicilya ile Afrika arasında bir ada olan Malta hakkında kısa da olsa bilgi vermek yerinde olacaktır. Melita, Mâlita gibi adlarla da anılan Malta, Afrika ile Sicilya arasında bir adadır. Etrafında bulunan Gozzo, Comino, Filfola ve Cominotta gibi adalardan oluşan grubun en büyüğü Malta adasıdır. Yüzölçümü 246 km². olup güney-doğudan kuzey-batıya doğru 27 km. uzanmakta ve en çok genişliği ise 14 km.dir. Malta adası, Sicilya kıyılarına 100, Tunus kıyılarına ise 300 km. uzaklıkta bulunur (Ek- 11)²⁹¹.

Malta'ya ilk yerleşimin yaklaşık olarak M.Ö. 5700'de Afrika'dan veya Sicilya Adası'ndan gelen bir grup çiftçi ailesi ile başladığı ileri sürülmektedir²⁹². Buraya yerleşen halklar, ada kültürünü M.Ö. 4100 yılı itibariyle kendilerine özgü bir şekilde geliştirmeye başladılar. Gozzo, Gantija, Malta ve Tarxien'de büyük ve farklı tarzlarda binaların olduğu görülmektedir. Bunlar büyük içbükey bezemeli cepheleri ve ön taraflarında da avluları barındıran kapalı yapılar; yarı dairesel odaları yonca yaprağı biçiminde düzenlenmiş koridorları, geçitleri ve ayrı ayrı bölümleri olan çatılı yapılarıdır. Bu yapıların ustalarının amaçladığı şey sarp kayalıkların doğruca Akdeniz'e indiği Malta'nın güneyinde bulunan Hagar Qim tapınağı gibi denizden yaklaşıldığında adaların üzerinden yükselerek uzak bir mesafeden görülebilen ihtişamlı tapınaklar dikmekti. Bu yapılar yavaş yavaş tıpkı Ortaçağ katedralleri gibi zamanla ancak daha az eşgüdümlü planlama ile ortaya çıktı. Yapılarda pencereler bulunmaması tuhaf bir ayrıntıdır. Günümüze ulaşabilen öğeleri ise spiralleri de içeren oyma desenlerle bezenmiş taş unsurlardır. Ayrıca bu bölgede M.Ö. yaklaşık 2000'li

²⁸⁹ Altan, 2013: 186.

²⁹⁰ Kavas, 2001: 446; Speelman, çev. 2002: 2; Abulafia, çev. 2012: 288.

²⁹¹ Tekindağ, 2001: VII, 260; Tuncel, 2003: XXVII, 538.

²⁹² Malta'ya yaklaşık olarak M. Ö. 5700'de, Afrika'dan veya Sicilya Adası'ndan gelen, kültürleri en erken Malta kaya oyma mezarlarına yansıyan toplumlarca yerleşildi. Erken Maltalılar bölgeye hazırlıklı gelmişlerdi. Bunu şundan anlıyoruz ki; beraberlerinde gemik buğdayı, arpa ve mercimek getirmişlerdi ve bu adalar topluluğunun günümüzde tümüyle kaybettiği yoğun bir ağaç örtüsü olduğundan, ekilebilir tarla açmak için adanın bazı kesimlerini temizlediler. Sicilya civarındaki volkanik adalardan aletler edindiler, Pantelleria ve Lipari'den obsidyen kullandılar. Ayrıntılar için bkz. Abulafia, çev. 2012: 39.

yıllarda büyük yer altı mezarları yani “*hypogea*”, Maltalı topluluğun güçlü bir kimlik anlayışı olduğunu kanaat ettiren ortak gömü alanları da bulunmuştur²⁹³.

Tarih öncesi Malta kültürü anıtsal binalardan çok daha fazlasını içeriyordu. Tapınaklarda doğurganlık ve bereketle ilişkilendirilen bir Ana Tanrıça’yı temsil ettiği varsayılan ihtişamlı heykeller de vardı. Tarxien’deki odalar o dönemin kurban törenlerinin açık delillerini sunmuştur. Tarxien’de bulunan bir sunakta, bir oyuğun içinde çakmaktaşı bıçak bulunmuş, sunağın çevresinde ise sığır ve koyun kemiklerine rastlanmıştır. Deniz ürünlerinin yöresel besinin bir parçasını oluşturan deniz kabukları ve oymalar arasında gemi grafikleri bulunmuştur. Bu kültürel açıdan olduğu kadar fiziksel olarak da ayrı bir dünyaydı. Neolitik dönemde adaların nüfusunun 10.000’den daha az olduğu tahmin edilmektedir. Buna binaen, iş gücünün büyük olup pek çok küçük tapınağı inşa etmeye güç yetirebilmesi, adaların birçok küçük bölgeler halinde bölünmüş olabileceğini düşündürmektedir. Buna bağlı olarak bu dönemde mızrak uçları gibi savaş aletlerinin bulunması da muhtemeldir. Ancak kanıt niteliğinde olabilecek bu tür kalıntılardan günümüze tek bir malzeme ulaşmamıştır. Buna binaen denilebilir ki; bu halklar barışçıl bir topluluktu. Başka bir olasılıkla; Malta ve Gazzo, klasik Yunan dünyasındaki Delos’a benzer bir şekilde, Orta Akdeniz halklarının saygısını kazanan kutsal adalardı²⁹⁴.

Malta kültürünün sonu en az doğuşu kadar şaşırtıcıdır. Uzun barış dönemi, M. Ö. 16. yüzyılın ortasına gelindiğinde sona erdi. Tapınak kültüründe bir gerilemenin en ufak bir işareti yoktur; bundan ziyade büyük anıtlar yapma becerisinden yoksun olan ama bir avantaja, bronz silahları olan istilacıların gelmesi gibi, keskin bir kopuş görülmektedir. Kil halkalar ve karbonlaşmış kumaş bulutlarına bakılırsa, bunlar Sicilya ve Güneydoğu İtalya’dan gelen ip eğiriciler ve dokumacılarıdır. 14. yüzyıla gelindiğinde bunların yerini başka bir Sicilyalı yerleşimciler almıştır. Ancak bu dönemde Malta artık kendine özgülüğünü kaybetmişti; daha önceki halkların bıraktığı anıtlar, göçmen ve sonraki nesillerce işgal edilmişti. Malta adasında yüzyıllar boyu çok büyük bir değişim olmamasına karşın, Sicilya’da büyük bir çeşitlilik gösteren yeraltı ve yerüstü ulaşılabilir kaynakları sebebiyle daha bir değişkenlik gösteriyordu. Bu bölgenin odak noktası Lipari adalarındaki obsidyenin erişilebilmenin sağladığı avantajdan ibaretti. Malta tapınaklarının hala inşa edildiği bir zaman diliminde, M.Ö. 4. bin yıl başlarında gelişen Syrakusa yakınlarında bulunan Stentinello bölgesinde görülebileceği gibi

²⁹³ Işıltan, 1988: 593; Bostan, 2003: 539; Bonanno, 2004: 271-287; Abulafia, çev. 2012: 39.

²⁹⁴ Evans, 1959: 90-91; Bonanno, 2004: 271-287; Abulafia, çev. 2012: 39.

beraberlerinde özgün kültürlerini de getiriyorlardı. Bunun bir benzerleri bölgeye yerleşen toplumlarca devam edegelmiştir²⁹⁵.

Malta'ya ilk yerleşimler ve faaliyetler:

M.Ö. VII ve VI. yüzyıllarda ise Kartacılıların hakimiyetine giren Malta, M.Ö. 218 yıllarında da Romalılar tarafından ele geçirilir ve yaklaşık bin yıl Romalı ve Yunanlıların yönetiminde kalır. Fenikeliler, Malta adasını bir ticari üs olarak kullandıkları da bilgiler arasındadır. Ağlebî Devleti'nin Malta'ya ilk gelişleri ise Ağlebî emiri I. Ziyâdetullâh döneminde gerçekleşir. Ancak adanın kesin bir şekilde ele geçirilişi Ağlebî kumandanlarından Ahmed b. Ömer komutasında yola çıkan bir filo tarafından gerçekleşmiştir (870)²⁹⁶.

Böylece Ağlebîler, Akdeniz'de yeni bir nüfuz elde etmiş oldu. Bizanslılar adayı geri alma teşebbüsünde bulundularsa da bu konuda başarılı olamadılar. Malta adasında hakimiyet sağlanmasıyla birlikte Ağlebîler, burada gemi yapımı için bir tersane inşa ettiler. Bu dönemde Malta'daki Müslüman hakimiyeti kalıcı etkiler barındırmaktaydı; ada halkının dili ve yer adları üzerinde Arapça'nın etkileri bariz bir şekilde görülmekte idi. Hatta Malta'da yapılan kazılarda İslam döneminden kalma para, mezar taşları ve bir cami kalıntısı bulundu. Ağlebîler, bölgedeki "Melita" şehrinin ismini "Medine" olarak değiştirip burayı Malta'daki merkezleri haline getirdiler²⁹⁷.

Ağlebî Müslümanları Malta'da yapmış olduğu faaliyetlerle buradaki hakimiyetleri Sicilya'dakinden daha kuvvetli olduğu söylenebilir. Zira Müslümanların Malta adasında dillerini hakim kılmaya çalıştıkları da yukarıda ifade ettiğimiz şehir isimlerini değiştirmelerinden de anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada kendine has yeni bir Malta lisanı çıktığı da belirtilebilir²⁹⁸. Sonuç olarak denilebilir ki; Ağlebî Devleti, Sicilya ve İfrîkiye arasındaki bölgeye tam anlamıyla hakim olmuştur²⁹⁹.

²⁹⁵ Bonanno, 2004: 271-287; Abulafia, çev. 2012: 40-41.

²⁹⁶ İbn İzârî, 1983: I, 140-148; Işıltan, 1988: 593; Scott, 1904: Vol. I, 31-34; Bostan, 2003: 539; Tekindağ, 2001: 261; Şahin, 2013: 112; Ball, çev. 2014: 211.

²⁹⁷ İbn İzârî, 1983: I, 140-148; Işıltan, 1988: 593; Scott, 1904: Vol. I, 31-34; Bostan, 2003: 539; Tekindağ, 2001: 261; Şahin, 2013: 112; Ball, çev. 2014: 211.

²⁹⁸ Tekindağ, 2001: 261.

²⁹⁹ İbn İzârî, 1983: I, 140-148; Scott, 1904: Vol. I, 31-34; Kapanşahin, 2013: 282-284

SONUÇ

Ağlebî Devleti 800-909 yılları arasında Abbâsîlere bağlı olarak varlığını devam ettiren bir devlettir. Etnik olarak meşhur Arap kabilelerinden Benî Temim soyundan gelmektedirler. Coğrafi olarak hakim oldukları saha, Afrika'da el-Vâhat boyunca uzanan Barka-İskenderiye (İfrîkiye, Tenes, Septe, Tanca, Azili civarı) arasındaki Mağrib yolu, Akdeniz'de Akabe bölgesince (Barka Yokuş) uzanan kısımlar doğrudan Mısır'a kadar olan yerlerdir. Komşuları, batıda Tinelsan (Orta Mağrib), doğuda Tunus ve Bicaye (Doğu Cezayir), kuzeyde Mısır ve Mağrib, Kuzey doğusunda Sicilya Adası ve güneyde Nijer devletleridir.

Yaklaşık olarak yüzyıl yukarıda belirtilen bölgelerde hüküm süren Ağlebîlerin ilk kurucusu, babası Abbâsîlerin komutanlarından İbrahim b. Ağleb'tir. Onun iktidara gelmesi ilk olarak bölgeye vali olarak atanmasıyla başlar. Bu göreve atanmadan önce İbrahim b. Ağleb, Abbâsîler döneminde Ebû Müslim-i Horasânî'nin kumandanları arasında yer almıştır. Aynı zamanda o, Muhammed b. Eş'as el-Huzâî'nin İfrîkiye'ye gönderilen ordusunda görev de yapmıştır. İbrahim b. Ağleb, on iki yıllık iktidarı döneminde İfrîkiye bölgesindeki iç karışıklıkları bastırarak idareyi güçlendirmenin yanı sıra oluşturduğu deniz kuvvetleriyle Sicilya, Malta ve İtalya sahillerine seferler düzenlemiştir. Ondan sonra Ağlebîlerin başına on tane daha emir gelmiştir. Dönemsel olarak İbrahim b. Ağleb, Ebû'l Abbas Abdullah, I. Ziyâdetullâh dönemini, Ağlebîlerin kurucu emirleri olarak söyleyebiliriz. Ebû Ukal, I. Muhammed, Ahmed, II. Ziyâdetullâh, II. Muhammed dönemleri Ağlebîlerin yükseliş dönemi emirlerini oluşturmaktadır. II. İbrahim ve II. Abdullah duraklama dönemi emirleri arasında yer alırken III. Ziyâdetullah döneminde ise Ağlebîler yıkılmıştır.

Ağlebîler iktidarı boyunca pek çok iç karışıklıkla mücadele etmiştir. Bu isyanlar, Şîi ve Hâricî kökenli ayaklanmalar, Berberî ayaklanmaları, Hamdis (Hureyş) isyanı, Ziyad b. Sehl isyanı, Amr b. Muaviye ayaklanması, Mansûr b. Nusayr et-Tanbuzî ayaklanması, İmran b. Mahled ayaklanması, Saray ayaklanması, Salim b. Galbun ayaklanması, Kuveybi' ayaklanması'dır. Ancak bu isyanlar uzun uğraşlar sonucu da olsa Ağlebî emirleri tarafından bastırılmıştır.

Ağlebîlerin Abbâsîlerle olan ilişkileri halife Harun er-Reşîd'in Ağlebî emiri İbrahim b. Ağleb'i Zab bölgesine vali olarak atması ile başlar. Halifenin adı geçen valiye geniş yetkiler vermesi neticesinde Abbâsîlerin yok olmaya yüz tutmuş izlerini tekrar canlandırmak amacıyla dış işlerinde Abbâsî halifesine bağlı iç işlerinde serbest Ağlebî Devleti kurulur. Ağlebîler, Abbâsî halifelerinin isimlerini hutbelerde okutarak, isimlerini paralar üzerine bastırarak ve her yıl vergilerini düzenli olarak göndererek sözü edilen bağlılığı göstermişlerdir. Ağlebîler'in

komşu devlet ve hanedanlıklarla da kısa zamanda ilişkiler kurduğunu görmekteyiz. Söz konusu siyasi ilişkilerin bir bölümü Midrârîler, Rüstemîler ve İdrîsîler arasında meydana gelmiştir. Özellikle İdrîsîler'in İfrîkiye bölgesini tehdit eder tarzdaki tutumlarına Ağlebîler engel olmuş dolayısıyla hilafetin gücünü Mağrib bölgesi ve çevresinde koruyabilmiştir. Ayrıca Ağlebîlerin Endülüs Emevileri ile de siyasi, askeri ve kültürel irtibatları olmuştur.

Ağlebî Devleti'nin, Kuzey Afrika bölgesindeki devlet ve hanedanlıklarla ilişkilerinin yanında Mısır'daki Tolunoğulları ile dostane ilişkiler kurulduğu bilinmektedir. Tolunoğulları, Ağlebî Devleti'nin ilk dönemlerinde yaşadığı iç karışıklıkları gidermede önemli ölçüde destekçisi olmuştur. Ağlebîler zamanla Bizanslılarla da siyasi ilişki içerisinde olmuş ve çoğu kez bu ilişki çekişme halinde devam etmiştir. Nitekim bu dönemde Bizanslılar kendilerini dünya ticaretinin merkezi olarak görüyorlardı. Ancak Mağrib bölgesinin Ağlebîlerin hakimiyetine dahil olması üzerine Bizans, dünya ticaretinin nakli konusunda diğer devletlerle dayanışma içerisine girmiş ve Bizanslılar Mağrib sahillerine sürekli olarak saldırılarda bulunmuşlardır. Ancak daha sonraki süreçte Bizans'ın ülke içerisinde yaşanan karışıklarla meşgul olması, dini endişelerin patlak vermesinin yanı sıra Sicilya ile ilgili siyasetlerinin başarısızlıkla sonuçlanması I. Ziyâdetullâh'ı, Bizanslılara karşı cesaretlendirmiştir. Emir, 827 yılında Girit'i ele geçirmiştir. Girit'in kaybedilmesi üzerine Bizans, Akdeniz'in doğu bölgesindeki en önemli gücünü kaybetmiştir. Bu durum aynı zamanda Akdeniz denizi sahillerine Ağlebî Devleti'nin fetih faaliyetlerinin başlangıcı anlamına gelmekteydi.

Ağlebî Devleti'nin Akdeniz'deki faaliyetlerinin en önemli noktası hiç şüphesiz I. Ziyâdetullâh'ın 827 yılında Sicilya Adası'nın fethidir. O, 827 yılında başta Mâzere'yi (Mazara del Vallo) fetmetmiş, 831 yılında ise Palermo savaşımadan ele geçirilmiş ve Palermo, Ağlebîlerin Sicilya Adası'ndaki başkenti olmuştur. 840 yılında Platani, Caltabellota, Corleone ve 842 yılında da bütün Mâzere bölgesi Ağlebî Devleti tarafından fethedildi. 843'te de adanın kuzey doğusundaki Messina bölgesi ele geçirilerek İtalya ile Sicilya arasında stratejik öneme sahip olan Messina Boğazı'nda tamamen kontrol sağlandı. 845-902 yılları arasında Modica, Lentini, Ragusa, Castrogiovanni/Enna (Kasryâe), Noto (Nûtus), Siracusa (Sarakûse, Sirakûza) ve Taormina (Tabermîn, Muizziye) şehirleri birer birer alındı. Adanın tamamen hakimiyet altına alınması ise ancak 902 yılında gerçekleştirildi. Ağlebîler Sicilya'ya hakim oldukları zaman bölgenin kalıcı olarak İslam beldesi olabilmesi için Ağlebî emirleri Sicilya Adası'nda camii ve sarayların yanı sıra kaleler, kanallar, su sarnıçları ve ribatlar inşa ettirmişlerdir.

Ağlebî Devleti Akdenizde Sicilya Adası'nda tek tek bölgelere hakim olduktan sonra İtalya yarımadasına seferler düzenlemiştir. Ağlebîler İtalya'nın güney sahillerinde de faaliyet

göstermiştir. Ağlebîler, İtalya yarımadasında belirli bir süre kalarak burasının İslam dinine davetin merkezi olması için buraya mescidler inşa ettiler. Özellikle Riyu bölgesinde inşasına başlanan mescid için bölge halkı İslamiyete saygı göstermiş ve Ağlebî valilerini, dini hoşgörünün temsilcisi olarak görmüşlerdir.

Ağlebî Devleti'nin daha sonraki hedefi ise Malta adası idi. Ağlebî Devleti'nin Malta'ya ilk gelişi Ağlebî emiri I. Ziyâdetullâh döneminde olmuştur. Ancak adanın kesin bir şekilde ele geçirilişi Ağlebî kumandanlarından Ahmed b. Ömer komutasında yola çıkan bir filo tarafından gerçekleşmiştir. Böylece Ağlebîler, Akdeniz'de yeni bir nüfuz alanı elde etmiştir. Malta adasında hakimiyet sağlanmasıyla birlikte Ağlebîler, burada gemi yapımı için bir tersane inşa ettiler. Bu dönemde Malta'daki Müslüman hakimiyeti kalıcı etkiler barındırmaktaydı; ada halkının dili ve yer adları üzerinde Arapça'nın etkileri bariz bir şekilde görülmekte idi. Ağlebîler, bölgedeki "Melita" şehrinin ismini "Medine" olarak değiştirip burayı Malta'daki merkezleri haline getirdiler.

Ekonomik anlamda Ağlebîler, bir ziraat memleketi olan İfrîkiye'de daha çok tarımsal faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ağlebî Devleti'nin tarım politikaları vergi ıslahı ve mahsule dayalı vergileri düzenleme yoluna gitmişlerdir. Bu faaliyetler iklim koşullarına bağlı olarak olağanüstü değişikliklere göre şekillenmiştir. Ağlebî emirleri tarımsal üretkenliği arttıran geniş yelpazeli sulama kanalları ve rezervuarlar inşa ettirmiş bunun sonucunda artan kentsel yerleşim birimlerini de desteklemişlerdir. Ancak Ağlebî Devleti'nin ekonomisi Akdeniz'deki faaliyetlerinin ardından yön değiştirmiş seferlerden elde edilen ganimetler ve fethedilen topraklarla devlet daha da zenginleşip refah seviyesini arttırmıştır.

Kültürel ve dini açıdan da Ağlebîler döneminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. İfrîkiye'nin Araplaşması ve halkının Müslümanlaşması Ağlebîlerin de katkılarıyla nedereyse tamamlanmıştır. Ağlebî Devleti dini mezheplere hürriyet vermiş, Malikî mezhebinin İfrîkiye'de yayılmasında etkili olmuştur. Kayrevan, Ağlebîler döneminde kültürel hayatta önemli bir konuma sahip olmuş, Mağrib'de İslami kültürün merkezi olarak doğu ve batıdan ilim talebelerinin ve alimlerin bir araya geldiği şehir olmuştur. Özellikle İbrahim b. Ağleb tarafından Kayrevan'da Beytü'l-Hikme kurulmuş ve burası İslam bilim ve felsefesinin batı Hıristiyan dünyasına geçişinde önemli bir rol oynamıştır. Kendilerine has bir mimari tarz da geliştiren Ağlebîler, idaresi altındaki bölgelerde camii, kale, ribat ve saraylar inşa ettirerek sözü edilen Ağlebî tarzı mimarinin örneklerini vermişlerdir ki, buna en güzel misal de Kayrevan Ulu Camii'dir.

Son olarak yaklaşık yüzyıllık iktidarları döneminde Sicilya'yı fethederek bölgede yarı bağımsız hareket eden Ağlebîler, yapmış oldukları faaliyetlerle tarihe geçmiş önemli bir

devlettir. Bu çalışma kapsamında Ağlebî Devleti'nin coğrafi, siyasi, ekonomik, sanat ve mimarisinin yanı sıra özellikle de Akdeniz'deki faaliyetleri daha geniş bir çerçevede değerlendirerek bu devletin tarihine ışık tutmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA**BİRİNCİL KAYNAKLAR**

- Belâzurî Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, (2013). *Fütûhu'l Büldân*. (M. Fayda, Çev.) İstanbul. Siyer yayınları.
- Ebü'l-Fidâ Ebü'l-Fidâ el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyübî (2017). *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*. (R. Şeşen, Çev.) İstanbul. Yeditepe yayınevi.
- Ebü'l-Fidâ Ebü'l-Fidâ el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd (1997). el-Eyyübî, *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*. Cilt I. Beyrut.
- İbn Haldûn Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (1971). *el-İber*. Cilt IV. Beyrut.
- İbn Haldûn Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (2007). *Mukaddime*. (S. Uludağ, Çev.) İstanbul. Dergah yayınları.
- İbn Havkal Ebü'l-Kasım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî (2014). *10. Asırda İslam Coğrafyası*. (R. Şeşen, Çev.) İstanbul. Yeditepe yayınevi.
- İbn İzârî Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İzârî el-Merrâküşî (1983). *el-Beyânü'l-muğrib fî Ahbar el-Endülüs ve'l-Mağrib*. Cilt I. Beyrut.
- İbn Verdan Ebü'l-Hâris İsâ b. Verdân el-Medenî (1988). *Tarih memleketü'l-Ağalibe Li İbn Verdan*. (M. Azzab, Çev.) Kahire.
- İbnü'l-Esîr İzzeddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l Kerem eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr (1986). *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*. Cilt V. (Y. Apaydın, Çev.) İstanbul. Bahar yayınları.
- İbnü'l-Esîr İzzeddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l Kerem eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr (1991). *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*. Cilt VI. (A. Köşe, Çev.) İstanbul. Bahar yayınları.

- İbnü'l-Esîr İzzeddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l Kerem eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr (1991). *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*. Cilt VII. (A. Ağırakça, Çev.) İstanbul. Bahar yayınları.
- Mesudî Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî (2011). *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*. (A. Batur, Çev.) İstanbul. Selenge yayınları.
- Mukaddesî Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî (2015). *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*. (A. Batur, Çev.) İstanbul. Selenge yayıncılık.
- Nüveyrî Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî (2003). *Nihâyetü'l-ereb fi fînûni'l-edeb*. "Abbâsîler", Cilt XXIV, Kahire.

ARAŞTIRMA ESERLER

- Abbâs Abbâs, İ. (1975). *el-Arabu fi Sikkiliyye*. Beyrut.
- Abdurrahman Hıdr Abdurrahman Hıdr, A. (1986). *İslâmü'l ve'l- Müslimun fi İfrîkiye Şimâliye*. Cidde.
- Abdülaziz Sâlim Abdülaziz Sâlim, S. (1999). *Tarih'ül-Mağrib fi'l-asrı'l-islami*. İskenderiyye.
- Abu'n-Nasır Abu'n-Nasır, J. M. (1971). *A History of the Maghrib*. İngiltere.
- Abu'n-Nasır Abu'n-Nasır, J. M. (1987). *A History of the Maghrib in the Islamic Period*. İngiltere.
- Abulafia Abulafia, D. (2012). *Büyük Deniz*. (G. Ç. Güven, Çev.) İstanbul. Alfa Yayınları.
- Ahmad Ahmad, A. (1975). *A History of Islamic Sicily*. Edinburg.
- Ahmed Ahmed, A. (1980). *Târîhu Sikkiliyyeti'l-İslâmiyyi*. Tunus-Tarablus.
- Algül Algül, H. (1991). *İslâm Tarihi*, Cilt III. İstanbul. Gonca yayınevi.
- Algül Algül, H. (1991). *İslâm Tarihi*. Cilt II. İstanbul. Gonca yayınevi.
- Ball Ball, W. (2014). *Arabistan'dan öteye Fenikeliler. Araplar ve Avrupa'nın keşfi (Avrupa'daki Asya ve Batı'nın Şekillenışı)*. (A. A. Çağlayan, Çev.). İstanbul. Ayrıntı yayınları.

- Bonanno A. (2004). *Tarih Öncesi Malta'da Sosyal ve Dini Sistemler*. Malta: Miranda.
- Bosworth C. E. (1980). *İslâm Devletleri Tarihi*. (E. Merçil - M. İpşirli, Çev.) İstanbul. Oğuz yayınları.
- Braudel F. (2014). *Uygurlukların Grameri*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara. İmge kitapevi yayınları.
- Bury J. B. (1912). *A History of the Eastern Roman Empire*. London.
- Cahen C. (2008). *Türkler Nasıl Müslüman Oldular ?*. (T. Andaç N. Uğurlu, Çev.) İstanbul. Örgün yayınları.
- Celal Yahya C. (1966). *Tarihü'l Mağribü'l-Kebir*. Cilt III, İskenderiyye.
- Chiarelli L. C. (2011). *A History of Muslim Sicily*. Malta.
- Çelik A. (2006). *Ağlebiler*. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt IV. Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları 2. Elazığ.
- Evans J. D. (1959). *Malta (Antik halklar ve yerler)*. Lonra.
- Ez-Zavi T. A. (1972). *Tarihu'l-fethi'l-arabi fi Libya*. neşr.: Dâru'l-feth ve Dâru't-türâsi'l-arabî. 3. Basım. Libya.
- Faris ve el-Beabeleki N. E. ve el-Beabeleki, M. (1988). *Tarih Şu'ubul İslami*. Beyrut.
- Feyyâz S. M. (1996). *el-Mezâhirü's-siyâsiyye ve'l-hadâriyye li'd-devleti'r-Rüstemiyye fi'l-Magrib (296-909)*. Dirâsât târihiyye. sa. 55-56. Dımaşk.
- Finley M. I. (1968). *A History of Sicily: Ancient Sicily to the Arab Conquest*. New York.
- Güzel A. (2012). *Abbasî Halifesi Mehdî b. Mansûr*. Konya. Kitap dünyası yayınları.
- Hasan M. (1987). *History Of Islam*. Pakistan.
- Hasan H. İ. (1985). *İslâm Tarihi*. Cilt II/III. İstanbul. Kayıhan yayınları.

- Hasan Hasan, H. İ. (1985). *İslâm Tarihi*. Cilt III/IV. İstanbul. Kayıhan yayınları.
- Hattstein Hattstein, M. (2000). *Islam and Architecture*. Fransa.
- Heyd Heyd, W. (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. (E. Z. Karal, Çev.) Ankara. Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Himyerî Himyerî, M. A. (1980). *Ravzü'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*. Beyrut.
- Hitti Hitti, P. K. (1937). *History of the Arabs*. Hong Kong.
- Hitti Hitti, P. K. (1970). *History of the Arabs: From the Earliest Times to the Present*, b. X, New York.
- Hitti Hitti, P. K. (2011). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. (S. Tuğ, Çev.) İstanbul. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları.
- İsmail İsmail, M. (1978). *Ağlebîlerin Dış Siyasetleri*. Fas.
- İsmail İsmail, M. (1978). *El-Ağâlîbe Siyasetihim El-Hariciyye*. Fas.
- Kapaşahin Kapaşahin, M. (2013). *Ağlebîler (800-909)*, İstanbul. Yalın yayıncılık.
- Karlığa Karlığa, B. (2004). *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*. İstanbul. Litera yayıncılık.
- Kavas Kavas, A. (2005). *Geçmişten Günümüze Afrika*. İstanbul. Kitapevi yayınları.
- Kavas Kavas, A. (2015). *Osmanlı-Afrika İlişkileri*. İstanbul. Kitapevi yayınları.
- Lapidus Lapidus, I. M. (2010). *İslam Toplamları Tarihi (Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla)*. Cilt I. (Y. Aktay, Çev.) İstanbul. İletişim yayınları.
- Lewis Lewis, B. (2000). *Tarihte Araplar*. (İ. Durdu, Çev.) İstanbul. Ağaç kitapevi yayınları.
- Lewis Lewis, B. (2007). *Ortadoğu*. (S. Y. Kölay, Çev.) Ankara. Arkadaş yayınları.
- Lewis Lewis, A. R. (1960). *el-Kuva'l-bahriyye ve't-ticâriyye fî havzi'l-Bahri'l-Mütevassıt*. (A. Muhammed, Çev.) Kahire.

- Mantran, R. (1981). *İslamın Yayılış Tarihi: VII-XI. Yüzyıllar*. (İ. Kayaođlu, Çev.) Ankara. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Marçais, G. (1960). *Ağlebiler. The Encyclopedia of Islam*. (p.p 321-1359). Vol. 1. London.
- Medenî, A. T. (1968). *el-Müslimûne Cezîretü's-Sıkkıliya ve Cenûbi İtalya*. Cezayir.
- Mez, A. (2000). *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti İslam'ın Rönesansı*. (S. Şaban, Çev.) İstanbul. İnsan yayınları.
- Miquel, A. (2003). *Arap Coğrafyacılarının Gözünden Bin Yılda İslam Dünyası ve Yabancı Diyarlar*. (A. Berktay, Çev.) İstanbul. Kitapevi yayıncılık.
- Moreno, M. M. (1968). *Sicilya'da Müslümler*, (A. Bakır, A. Çelik, Çev.) (Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt V, sa. 1, Elazığ, 2007) Cilt IV, Beyrut.
- Muhammed Talibî (1995). *ed-Devletü'l- Ağlebiyye*. Rabat.
- Muhtar el-İbadi, A. (1996). *Siyasetü'l Fatımiyyin nahvül Mağrib ve'l Endülüs*. İskenderiyye.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi* (F. Işıltan, Çev.) Ankara. Türk Tarih Kurumu.
- Özdemir, M. (2016). *Endülüs Müslümanları*. Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- Perkins, K. J. (1986). *Tunisia (Crossroads of the Islamic and European Worlds)*. Colorado.
- Pirenne, H. (1994). *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*. (Ş. Karadeniz, Çev.) İstanbul. İletişim yayınları.
- Pirenne, H. (2000). *Ortaçağ kentleri*. (Ş. Karadeniz, Çev.) İstanbul. İletişim yayınları.
- Pirenne, H. (2005). *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (U. Kocabaşoğlu, Çev.) İstanbul. İletişim yayınları.
- Ahmet Rifat Efendi (1299). *Tarih ve Coğrafya Lügat*. Cilt I, İstanbul.

- Scott Scott, S. P. (1904). *History of the Moorish Empire in Europe*. Vol. I, London.
- Shaban Shaban, M. A. (1976). *Islamic History*. Cambridge Üniversitesi Basın Bülteni. London.
- Söylemez Söylemez, M. M. (1998). *İlk Harici Devlet: Rüstemîler (297-909)*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt XXXVIII. Ankara.
- Speelman Speelman, R. M. (2002). *Sicilya Öyküleri (Sicilya: İtalya'ya mı Avrupa'ya mı, Yoksa Doğu Dünyasına mı Ait?)*. (N. Özkan, Çev.) Ankara. Kültür Bakanlığı yayımları.
- Stierlin Stierlin, H. (1996). *İslam Early Architecture From Baghdad to Cordoba*, Cilt I, İtalya.
- Strayer Strayer, J. R. (1989). *Dictionary of Middle Ages*. Cilt XI. Newyork.
- Şahin Şahin, S. (2013). *Bizans'ın Büyük Roma'yı Yeniden Kurma İdeali ve İtalya-Sicilya Siyaseti*. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi. Cilt IX. sa. I. Elazığ.
- Taşkıran Taşkıran, H. (2015). *Ağlebîler (800-909)*. Tarih Okulu Dergisi/Journal of History School. yıl 8. sa. XXI. İzmir.
- Taylan Taylan, N. (2014). *Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi*. İstanbul. Ensar yayınevi.
- Üçok Üçok, B. (1968). *Emevîler-Abbasîler*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. sa. LXXXIV. Ankara.
- Vasiliev Vasiliev, A. A. (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Cilt I. (A. M. Mansel, Çev.) Ankara. Alfa yayınevi.
- Yıldız Yıldız, Y. (2017). *15. Yüzyıla Kadar Sicilya ve İtalya'da Müslümanlar/ The Muslims in Sicily and Italy to 15th Century* Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi/ SDU Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences. sayı 40. Isparta.

TEZLER

- Altan Altan, İ. (1993). *İslâm Tarihinde Sicilya Adası'nın Yeri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Altan Altan, İ. (2013). *XII. Yüzyılda Kuzey Afrika İtalya Ticari İlişkileri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Canik Canik, G. V. (2010). *Sicilya'da Müslümanlar (827-1243)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ege Üniversitesi, İzmir.
- Poyraz Poyraz, M. (2015). *Sicilya Adası ve Güney İtalya'nın Müslümanlar Tarafından Fethi (31-296/652-909)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Şahin Şahin, S. (2012). *Normanlar Döneminde Sicilya Adası 11-12. Yüzyıllar* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Utku Utku, N. Ş. (2005). *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII.-XI. yüzyıllar)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

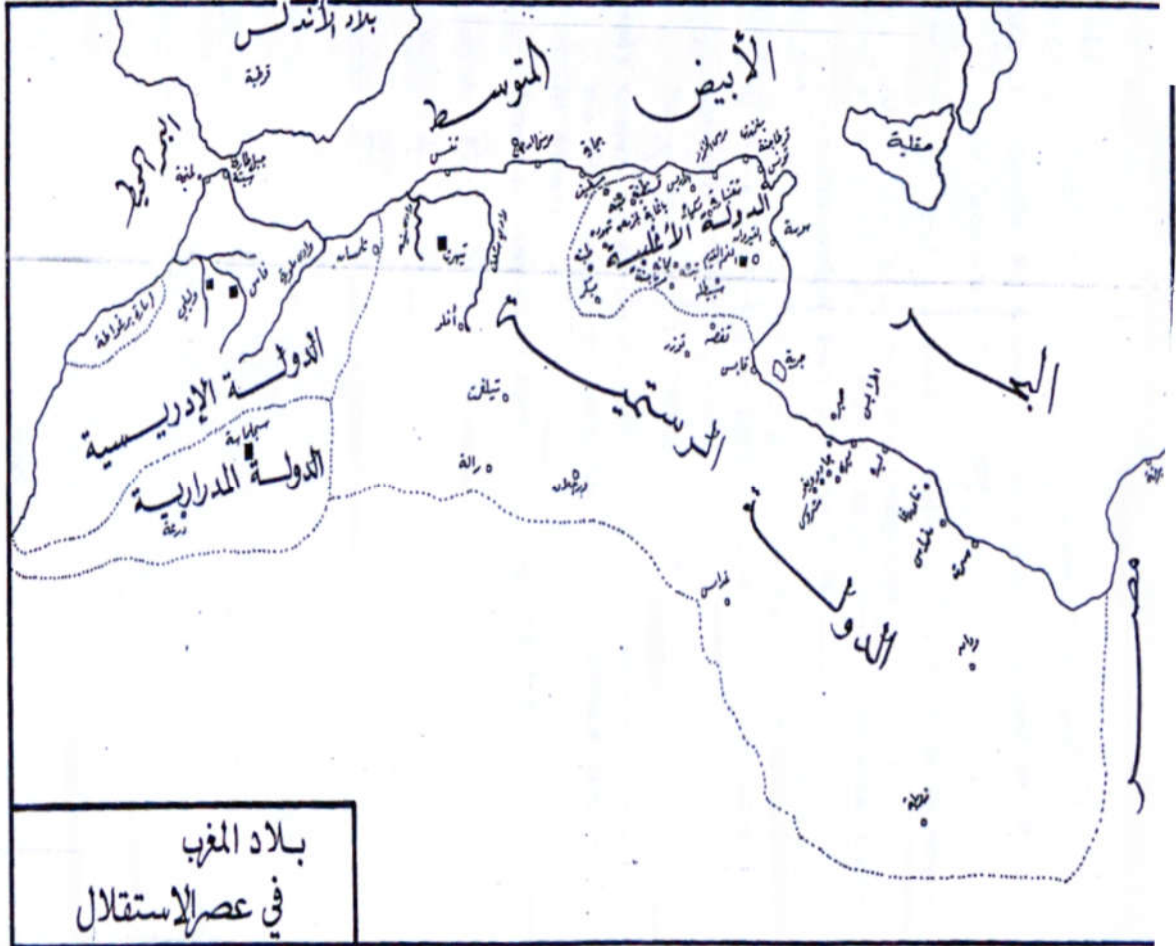
- Ağırakça Ağırakça, A. (1988). *Abdülvehhâb b. Abdurrahman (C. I)*. DİA, İstanbul.
- Basset Basset R. (2001). *Abbâsîyye (C. I)*. M.E.B. İslam Ansiklopedisi. Eskişehir.
- Beksaç Beksaç, A. E. (2003). *Mağrib (C. XXVII)*. TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara.
- Beksaç Beksaç, A. E. (1995). *Emeviler (C. I)*. TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara.
- Bostan Bostan, İ. (2003). *Malta (C. XXVII)*. TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara.
- Bostan Bostan, İ. (1988). *Akdeniz (C. I-XXVI)*. II, DİA, İstanbul.
- Bozkurt Bozkurt, N. (1991). *Bahriye (C. IV)*. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Bozkurt Bozkurt, N. (1997). *Hâdî-İlêlhak (C. XV)*. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

- Cerrahoğlu Cerrahoğlu, İ. (1996). *Garânik* (C. XIII). TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Darkot Darkot, B. (1986). *Akdeniz* (C. I-XIII) TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Demombynes Demombynes, G. (1978). *Ağlebîler* (C. I). TDV İslam Ansiklopedisi, M.E.B. yayınları, İstanbul.
- El- Hadi Ashar el-Hâdi ‘ashar, A. B. (2011). *Encyclopaedia Islamica* (C. III). Boston.
- Halaçoğlu Halaçoğlu, Y. (1991). *Bağdat* (C. IV). TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Harekât Harekât, İ. (2003). *Mağrib* (C. XXVII). TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara.
- Harekât Harekât, İ. (2005). *Midrârîler* (C. XXX). TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
- Hartmann Hartmann, M. (1988). *Çin* (C. III). TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
- Hizmetli Hizmetli, S. (1988). *Abdurrahman b. Rüstem* (C. I). DİA, İstanbul.
- İşıltan İşıltan, F. (1988). *Sicilya* (C. X) TDV İslâm Ansiklopedisi, M.E.B., İstanbul.
- Kavas Kavas, A. (2001). *İtalya* (C. XXIII). TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Küçükcan Küçükcan, T. (2001). *İtalya* (C. XXIII). TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
- Öngül Öngül, A. (2013). *Ziyâdetullâh I* (C. 44) TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Özaydın Özaydın, A. (1988). *Ağlebîler* (C. IV). *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Özaydın Özaydın, A. (1991). *Bağdat* (C. IV). *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Özaydın Özaydın, A. (2000). *İbnü’l-Esîr, İzzeddin* (C. XXI). TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Özcan Özcan, A. (1991). *Bağdat* (C. IV). TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

- Özkuyumcu Özkuyumcu, N. (2000). *İBRÂHİM I* (C. XXI). TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Özkuyumcu Özkuyumcu, N. (2000). *İbrahim II* (C. XXI). TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Özkuyumcu Özkuyumcu, N. (2008). *Rüstemîler* (C. XXXV). TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Öz Öz, M. (2007). *Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb* (C. 33). TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Rezûk Rezûk, M. (2000). *İdrîsîler* (C. XXI). TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Şakiroğlu Şakiroğlu, M. H. (2009). *Sicilya* (C. 37). TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
- Tekindağ Tekindağ, M. C. Ş. (2001). *Malta* (C.VII). TDV İslam Ansiklopedisi M.E.B., Eskişehir.
- Tuğ Tuğ, S. (2003). *HİTTİ, Philip Khuri (1886-978)* (C. XVIII). TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
- Tuncel Tuncel, M. (1988). *Akdeniz* (C. I-XXVI). II, DİA, İstanbul.
- Tuncel Tuncel, M. (2003). *Malta* (C. XXVII). TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara.
- Yetkin Yetkin, Ş. (1988). *Abbâsîler* (C. I). TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Yıldız Yıldız, H. D. (1988). *Büyük İslam Tarihi* (C. IV). İstanbul.
- Yıldız Yıldız, H. D. (1988). *Abbâsîler* (C.I). TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

EKLER

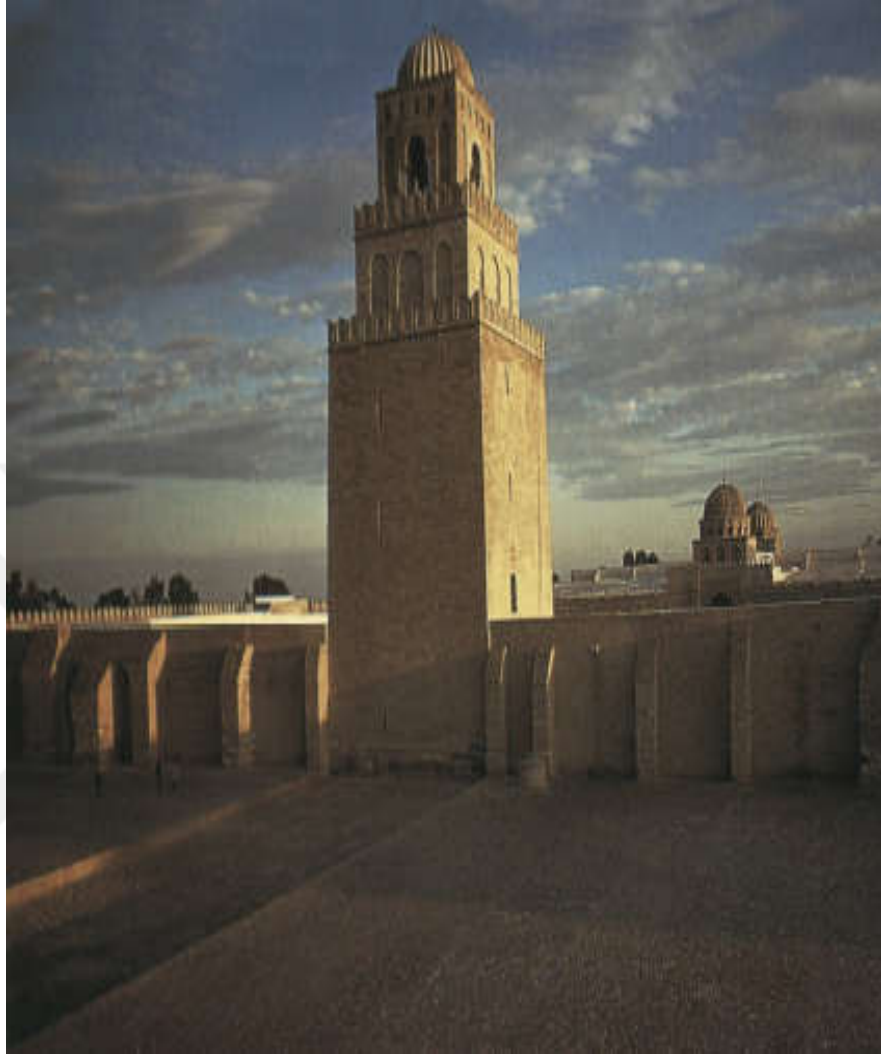
EK 1- MAĞRİB ŞEHİR HARİTASI

(İsmail 1978, 231)

EK 2- I. İBRAHİM DÖNEMİNDE KESİLEN GÜMÜŞ SİKKE

(İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Teşhir nr. 545)

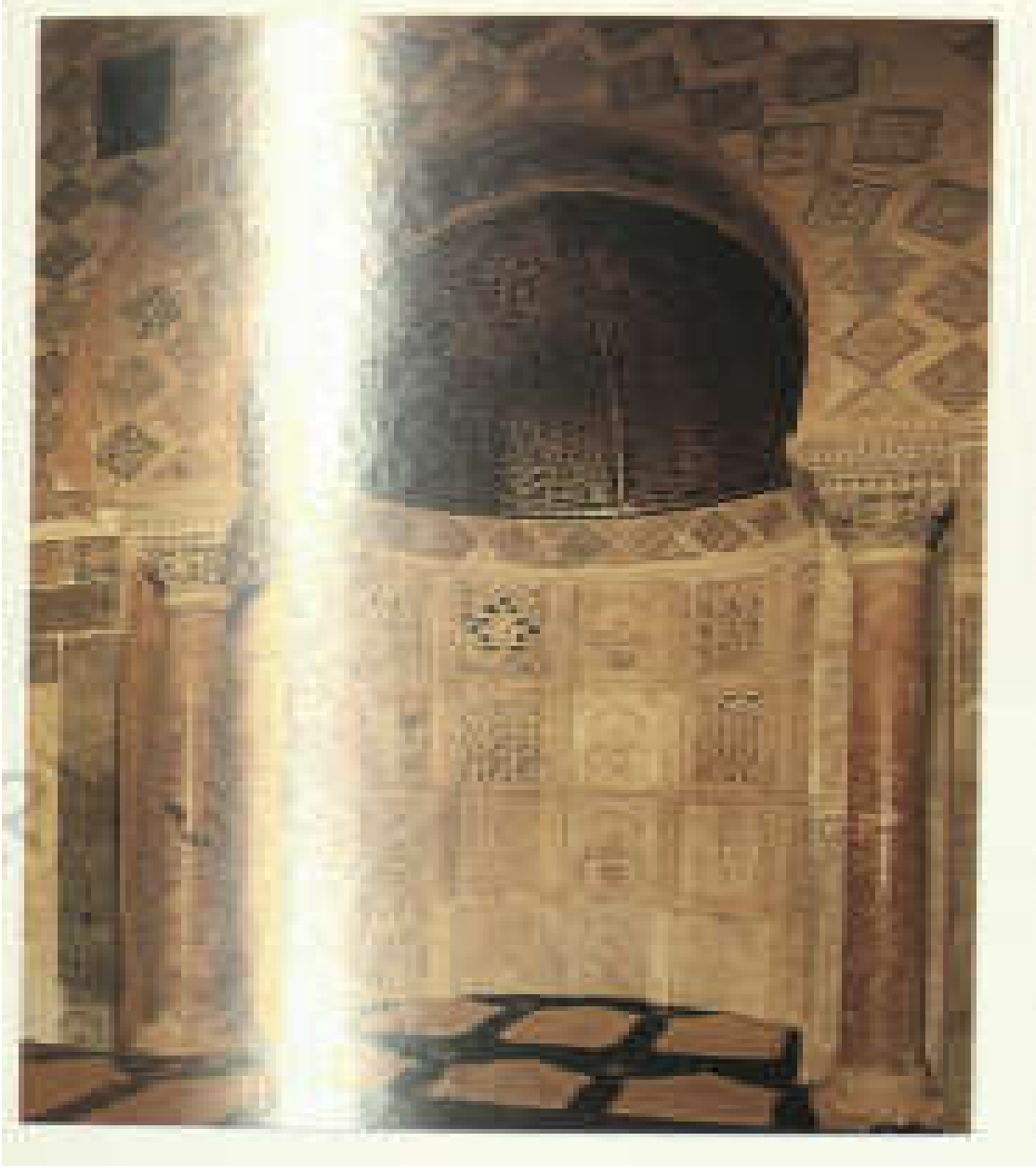
EK 3- KAYREVAN (ULU) CAMİİ

(M. Hattstein 2000, 133)

EK 4- KAYREVAN ULU CAMİİ'NİN İÇ MİMARİSİNDEN BİR GÖRÜNTÜ

(M. Hattstein 2000, 134)

EK 5- KAYREVAN ULU CAMİİ'NİN MİHRABINDAN BİR GÖRÜNTÜ

(M. Hattstein 2000, 133)

EK 6- KAYREVAN ULU CAMİİ'NİN İÇ AVLUSUNDA BULUNAN ÇAMUR FİLTRESİ

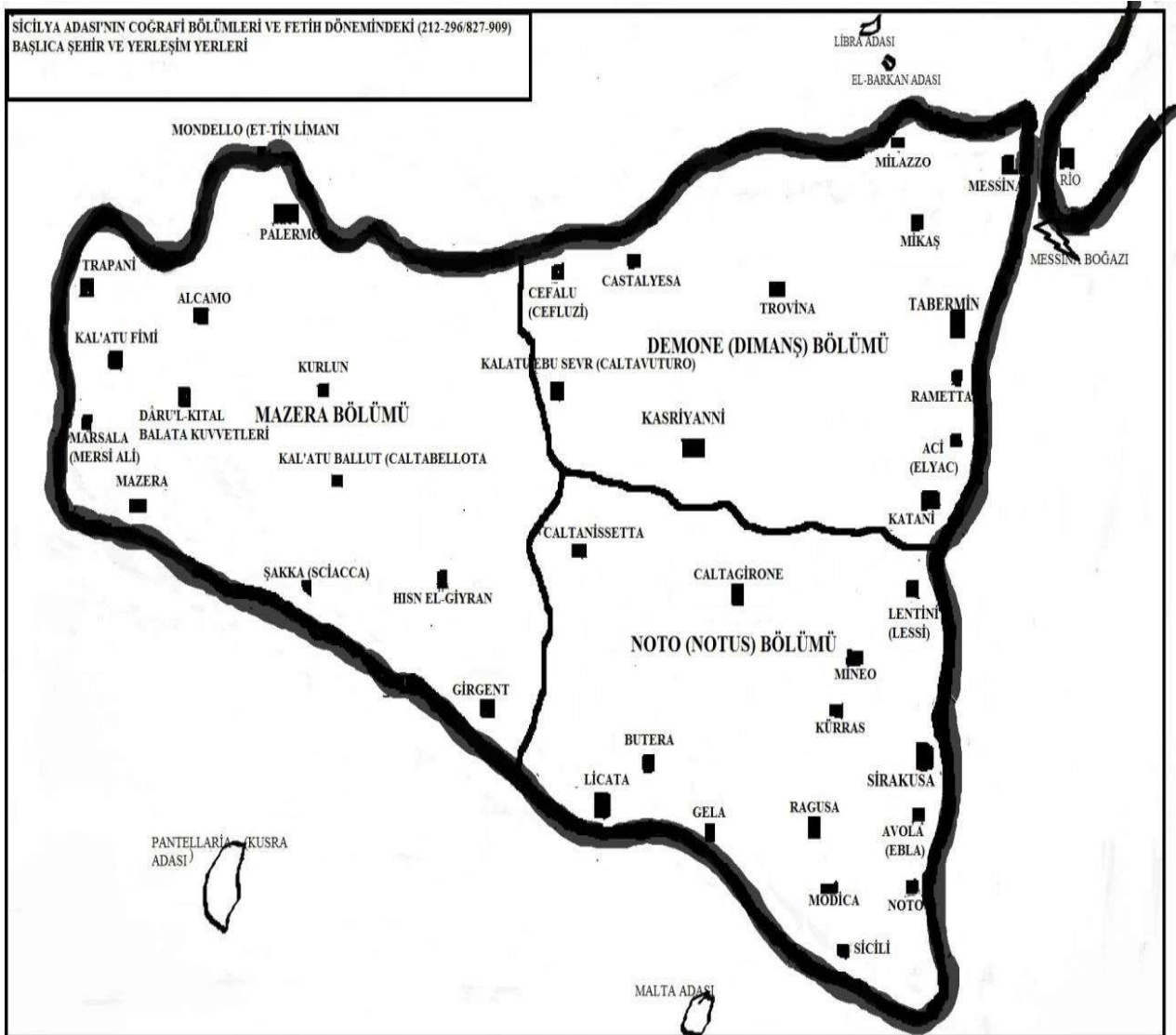

(M. Hattstein 2000, 136)

EK 7- AĞLEBÎLERİN YAPTIRDIĞI SU SARNIÇLARINDAN BİR GÖRÜNTÜ

(M. Hattstein 2000, 137)

EK 8- SİCİLYA ADASININ BÖLÜMLERİ VE ŞEHİRLERİNİ GÖSTEREN HARİTA

(Ağırman, 2015, 19)

Ek 8.1- PİRİ REİS'İN HARİTASINDA SİCİLYA

(Canik, 2010, 6)

(Piri Reis'in Haritasında Sicilya, Kitab-ı Bahriye, XVI. Yüzyıl)

EK 8.2- SİCİLYA ADASI VE KAYREVAN HARİTASI

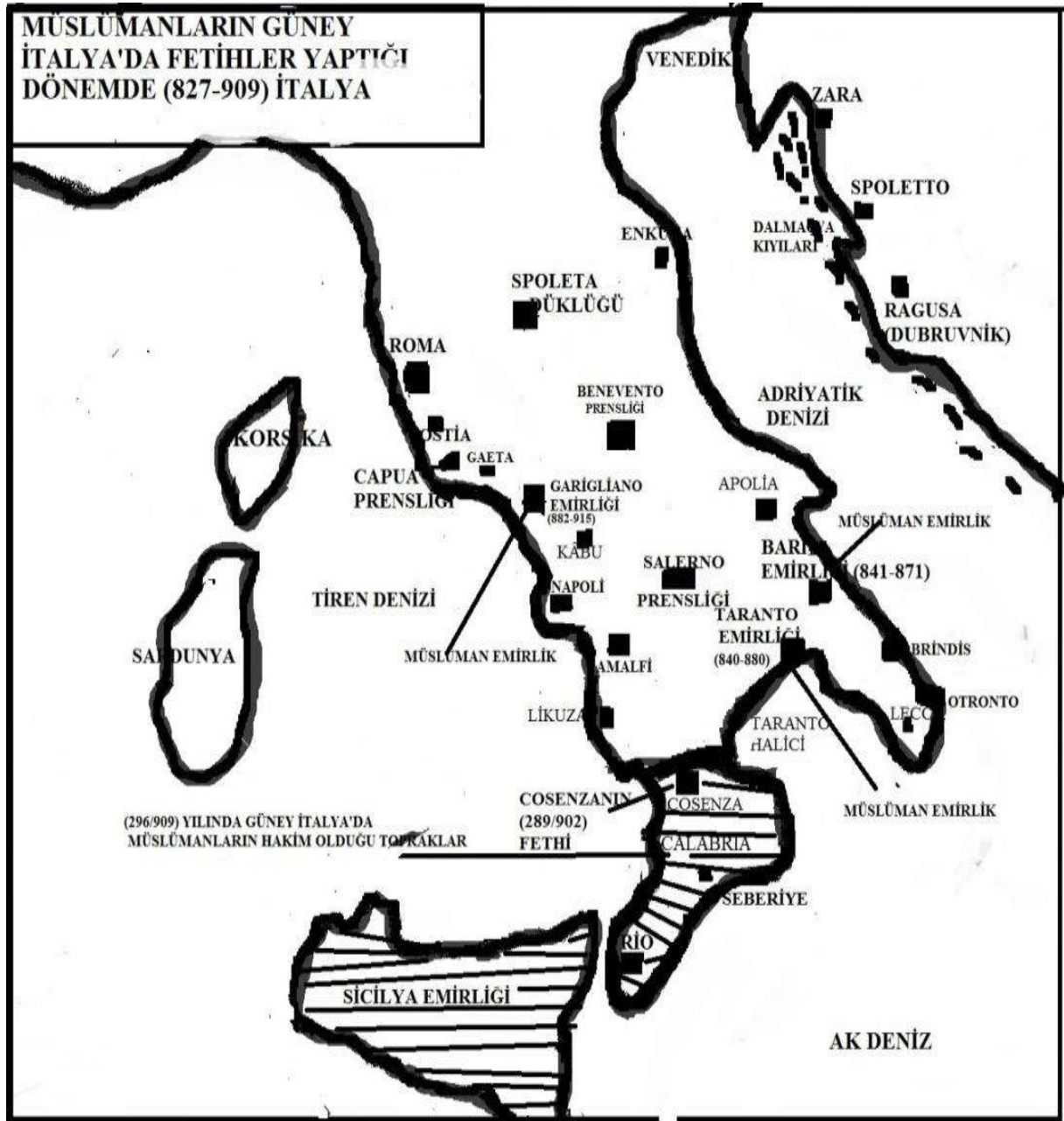

(M. Hattstein 2000, 130)

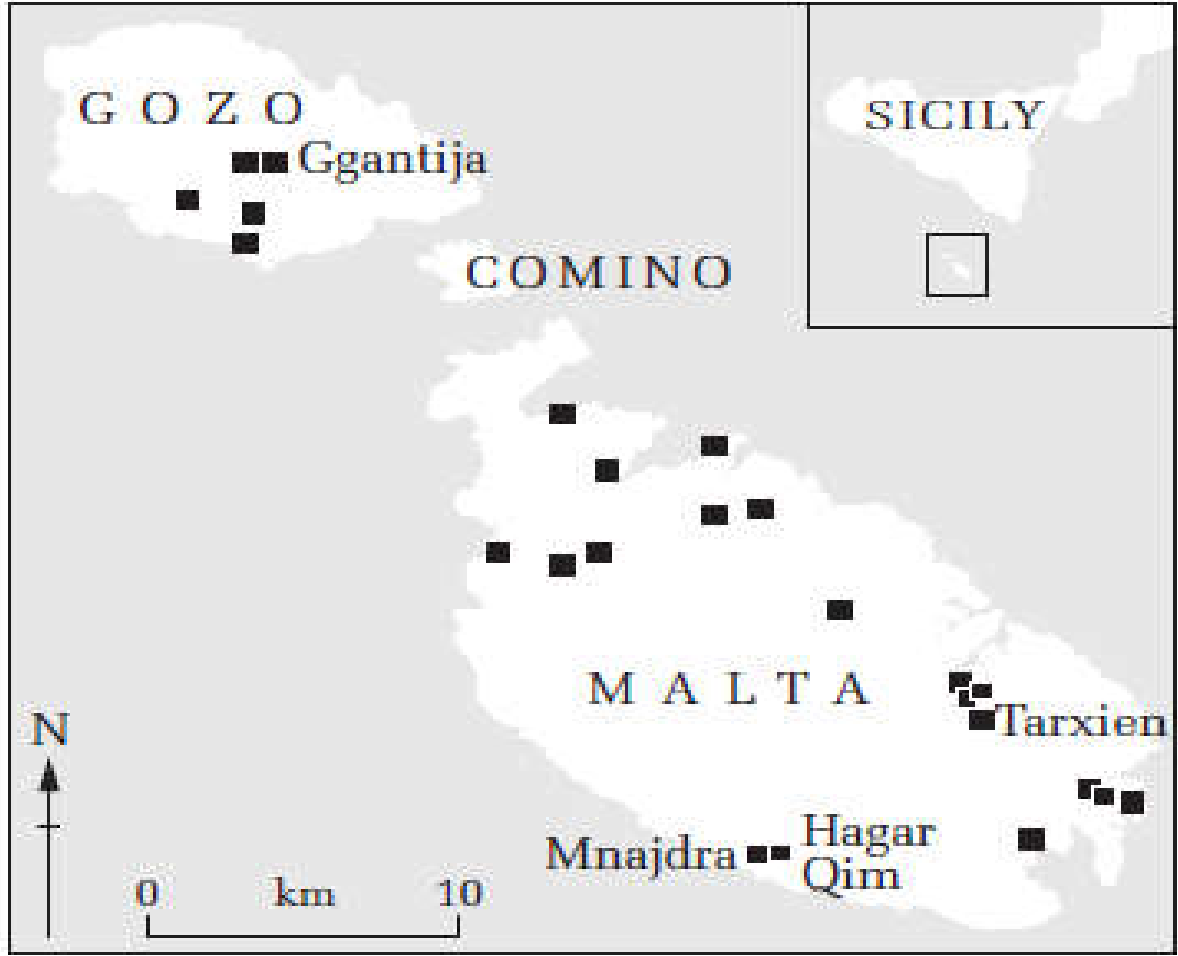

EK 10- MÜSLÜMANLARIN İTALYA'DAKİ FETİHLERİN YÖN HARİTASI

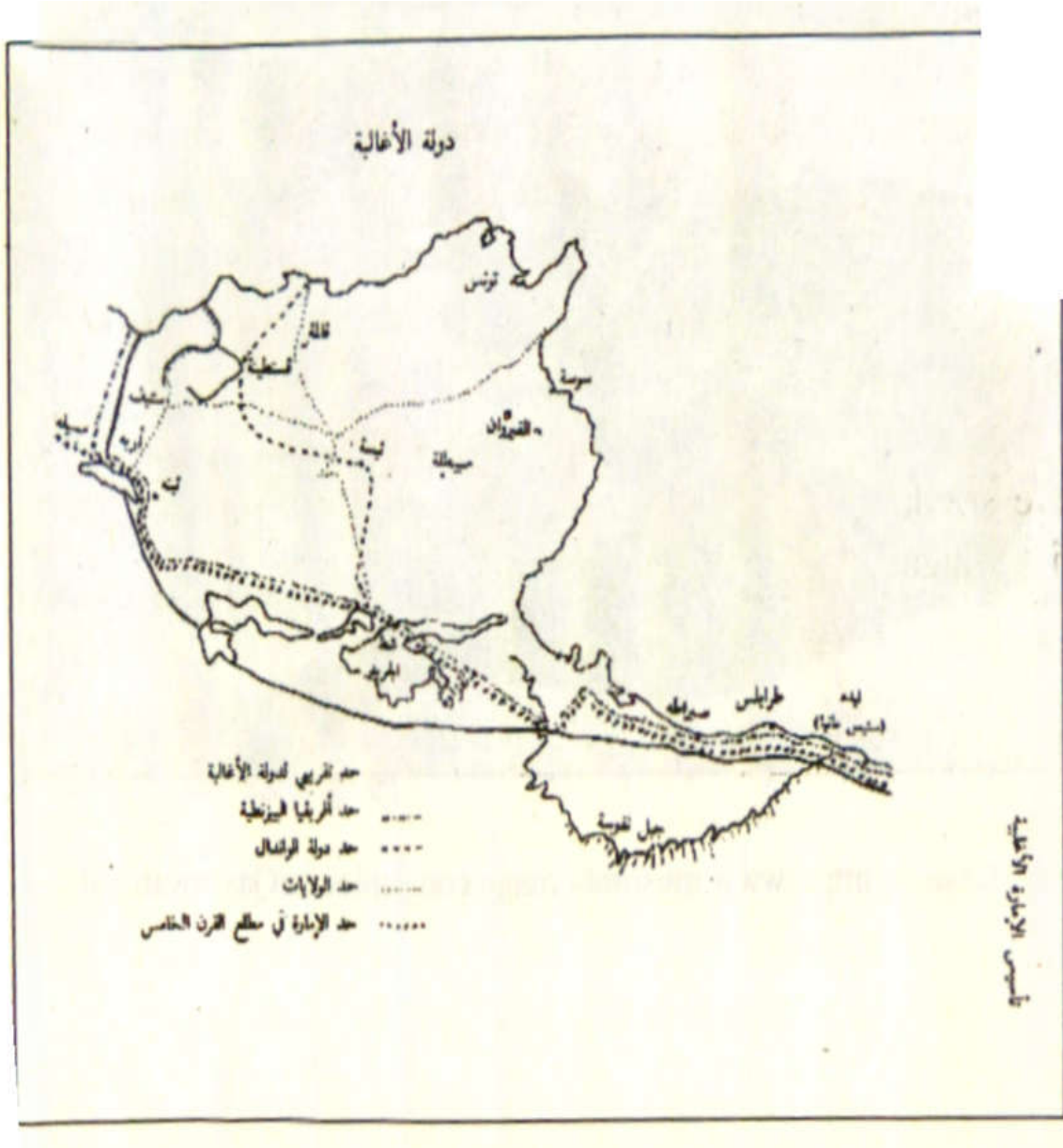

(M. Poyraz 2015, 255)

EK 11- MALTA ADASI VE ÇEVRESİNDEKİ ADALAR HARİTASI

(<https://ai-journal.com/articles/abstract/10.5334/ai.0608/>) Uluslararası Arkeoloji 1997/98, 25.

EK - AĞLEBÎ DEVLETİ HARİTASI

(Kapanşahin, 2013,315)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı	KAYA Semra
Uyruğu	T. C.
Doğum tarihi ve yeri	1991/Kozluk
Medeni hali	Bekar
Telefon	(0)555 173 29 91
Faks	
E-posta	b.a.k.e.n7@hotmail.com

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet yılı
Lise	Kozluk Lisesi	2007
Üniversite	Batman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi /Tarih Bölümü	2015
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi/ Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü/Ortaçağ Anabilim Dalı	
Doktora		

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev

Yabancı Dil	Arapça	Farsça

Yayımlar

